

**ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҶИ
ВА СОҶИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗ-
МА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИ-
КИСТАНА**

**INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM
AND ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN**

**МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҶОМЕА ВА
ҲУҚУҚИ МУОСИР (МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО
ГОСУДАРСТВА, ОБЩЕСТВА И ПРАВА (НАУЧ-
НЫЙ ЖУРНАЛ)**

**CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE,
SOCIETY AND LAW (SCIENTIFIC JOURNAL)**

2024. №3(3)

**ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҶӢ ВА
СОҶИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И ПРЕДПРИНИ-
МАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА**

**INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND ENTREPRENEUR-
SHIP OF TAJIKISTAN**

**МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҚОМЕА ВА ҲУҚУҚИ МУОСИР
(МАҚАЛЛАИ ИЛМӢ)**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА,
ОБЩЕСТВА И ПРАВА (НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)**

**CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE, SOCIETY AND LAW
(SCIENTIFIC JOURNAL)**

2024. №3(3)

ДУШАНБЕ, 2024

**МАЧАЛЛАИ ИЛМИИ “МАСОИЛИ
МУБРАМИ ДАВЛАТ, ЧОМЕА ВА
ҲУҚУҚИ МУОСИР”**

**Муассиси маҷалла: Донишгоҳи
байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории
Тоҷикистон**

Маҷалла соли 2023 таъсис дода шудааст

**Масъулият оид ба муҳтаво ва
саҳеҳияти иттилооти дар мақолаҳо
истифодашударо дар маҷаллаи мазкур
ба муаллиф воғузур карда мешавад.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ)
ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр
мешавад.

Матни муқаммали маводи ҷойи дар сомонӣ расмӣ
маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
№314/МҚ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва
тарҷумаи ДБССТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишонии Марказ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.
Душанбе, к. Борбад 48/5

Сомонӣ маҷалла: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
“АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА,
ОБЩЕСТВА И ПРАВА”**

**Учредитель журнала: Международный
университет туризма и предпринима-
тельства Таджикистана**

Журнал основан в 2023 г.

**Ответственность относительно содержа-
ния и достоверности использованной ин-
формации несет автор статьи в данном
журнале.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса науч-
ного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском, русском и английском
языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов раз-
мещены на официальном сайте журнала (www.iutet.tj).

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Рес-
публики Таджикистан. Свидетельство №314/МҚ-97 от
27.11.2023 г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском цен-
тре МУТПТ.

Адрес Издательского центра: 734055, Республика Таджи-
кистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.

Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**SCIENTIFIC JOURNAL “CURRENT
PROBLEMS OF THE MODERN
STATE, SOCIETY AND LAW”**

**Journal Founder: International Universi-
ty of Tourism and Entrepreneurship of
Tajikistan**

The journal was founded in 2023.

**The author of the article in this journal is re-
sponsible for the content and reliability of the
information used.**

The journal is included in the database of the Russian Science
Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik, Russian and English.

Full-text versions of published materials are posted on the offi-
cial website of the journal (www.iutet.tj).

The journal is registered with the Ministry of Culture of the
Republic of Tajikistan. Certificate №314/МҚ-97 of 27.11.2023

The journal is being prepared for publication at the IUTET Pub-
lishing Center.

Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue, Du-
shanbe, Tajikistan, 734055

Journal website: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Сармуҳаррир	Главный редактор	Chief Editor
Ректори ДБССТ д.и.и., проессор Асрорзода У.С.	Ректор МУТПТ д.э.н., проессор Асрорзода У.С.	Rector of the IUTET d.e.s., Pro- fessor Asrorzoda U.S.

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ / MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Қудратов Н.А. - муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Қудратов Н.А. - заместитель главного редактора, доктор юридических наук, профессор	Kudratov N.A. - deputy Chief Editor, Doctor of Law, Professor
Иброҳимов С.И. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Иброҳимов С.И. - доктор юридических наук, профессор	Ibrahimov S.I. - Doctor of Law, Professor
Бобочонзода И.Ҳ. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Бободжонзода И.Ҳ. - доктор юридических наук, профессор	Babajonzoda I.H. - Doctor of Law, Professor
Меликов У.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Меликов У.А. - доктор юридических наук, профессор	Melikov U.A. - Doctor of Law, Professor
Буризода Э.Б. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Буризода Э.Б. - доктор юридических наук, профессор	Burizoda E.B. - Doctor of Law, Professor
Нематов А.Р. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Нематов А.Р. - доктор юридических наук, профессор	Nematov A.R. - Doctor of Law, Professor
Раҷабов С.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Раҷабов С.А. - доктор юридических наук, профессор	Rajabov S.A. - Doctor of Law, Professor
Зоир Ҷ.М. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Зоир Дж.М. - доктор юридических наук, профессор	Zoir J.M. - Doctor of Law, Professor
Исмоилов Ш.М. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Исмоилов Ш.М. - доктор юридических наук, профессор	Ismoilov Sh.M. - Doctor of Law, Professor
Кабиров Х.Ш. - доктори илмҳои филологӣ, профессор	Кабиров Х.Ш. - доктор филологических наук, профессор	Kabirov H.Sh. - Doctor of Philology, Professor
Рустамова Г.Р. - доктори илмҳои филологӣ, профессор	Рустамова Г.Р. - доктор филологических наук, профессор	Rustamova G.R. - Doctor of Philology, Professor
Ҳотамов Н.Б. - доктори илмҳои таърих, профессор	Ҳотамов Н.Б. - доктор исторических наук, профессор	Hotamov N.B. - Doctor of historical, Professor
Ҷононов С. - доктори илмҳои таърих, профессор	Джононов С. - доктор исторических наук, профессор	Jononov S. - Doctor of historical, Professor
Ҳоҷаев Қ.Т. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор	Ходжаев Қ.Т. - доктор педагогических наук, профессор	Khojaev K.T. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Мирзоев А.Р. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор	Мирзоев А.Р. - доктор педагогических наук, профессор	Mirzoev A.R. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ҷабборов Ф.Н. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Джабборов Ф.Н. - кандидат юридических наук, доцент	Jabborov F.N. - Candidate of Law, Associate Professor
Бобоев Ҷ. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Бобоев Дж. - кандидат юридических наук, доцент	Babaev J. - Candidate of Law, Associate Professor
Мирзоев С.А. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Мирзоев С.А. - кандидат юридических наук, доцент	Mirzoev S.A. - Candidate of Law, Associate Professor
Алиев Ф.Ш. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Алиев Ф.Ш. - кандидат юридических наук, доцент	Aliyev F. Sh. - Candidate of Law, Associate Professor
Нодиров Ф.М. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Нодиров Ф.М. - кандидат юридических наук, доцент	Nodirov F.M. - Candidate of Law, Associate Professor
Наботов С.Х. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Наботов С.Х. - кандидат педагогических наук, доцент	Nabotov S.Kh. - Candidate of Law, Associate Professor
Назаров Х.Д. - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент	Назаров Х.Д. - кандидат педагогических наук, доцент	Nazarov Kh.D. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Сангинова Р.И. - номзади илмҳои филологӣ, дотсент	Сангинова Р.И. - кандидат филологических наук, доцент	Sanginova R.I. - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Мирсаидов Ф.А. - номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент	Мирсаидов Ф.А. - кандидат политических наук, доцент	Mirsaidov F.A. - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

МУНДАРИЧА		
ФАЛСАФА / ЧОМЕАШИНОСӢ		
1.	Илчибекова М. О., Фарангиси И. Инкишофи таълимот, ҷараёнҳои консервативӣ ва шаклҳои асосии он дар замони муосир	8
2.	Ҳайтов Ф. К., Хабибов С.И. Макон ва нақши арзишҳои миллий дар ташкили муносибатҳои нави ҷамъият дар раванди муҳоҷират	15
ТАЪРИХ / ҲУҚУҚ		
3.	Набизода Н.М. Мафҳум ва таносуби санади ҳуқуқи ва санади ҳуқуктатбиқкунӣ	19
4.	Мухторов Я.А. Таҳлили таърихи муҳоҷирати соддакардашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	27
ПЕДАГОГИКА / ФИЛОЛОГИЯ		
5.	Рустамова Г.Р. Рӯзнама – мероси адабии Лев Толстой	33
6.	Гулямов Х.К. Нақши истиора дар тасвири забони ҷаҳон	37
7.	Исмоилов Ф. Пажӯҳиши вариантҳои як ривояти мардумӣ	42
8.	Максудов У.О. Тарҷумаи бадеӣ ва баъзе аз вижаҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	51
9.	Маллаева М.А. Истилоҳоти умумиҳуқуқӣ ва хусусиятҳои истифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ	62
10.	Нурматова М.Р. Хусусиятҳои семантикии воҳидҳои фразеологӣ феълӣ	67
11.	Ҳайдарова Б.У. Тараннуми ишқ ва масоили дигар дар ашъори мирзо шӯҳрии Хучандӣ	76
12.	Мирзозода Э.М., Асадуллоева З.Р. Мафҳуми ҳаракат дар воҳидҳои фразеологӣ феълӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	84
13.	Мамадалиева Г.Т. Баъзе ҷанбҳои табдилдиҳии рақамии соҳаи маориф	89
14.	Раҳмияи С. Асосҳои назариявии фаъолияти тарбиявии падар ҳамчун масъалаи иҷтимоӣ ва психологӣ	93
15.	Тураева Д. «Дустони дурӯғ»-и мутарҷим дар назария ва амалияи тарҷума	100
СИЁСАТШИНОСӢ / ИДРОАИ ДАВЛАТӢ		
16.	Шарифзода А.А., Шарифзода Ф.А. Равобити Тоҷикистон бо кишварҳои Скандинавия: кашфи уфукҳои тоза баҳри шарикӣ ояндадор тақозои замон аст.	105
17.	Воҳидова Р.К. Дурномаи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низомии равандҳои глобализатсионӣ.	117
18.	Зокиров Б. М. Раванд ва марҳилаҳои инкишофи идоракунии давлатӣ дар шароити Тоҷикистони соҳибистиклол	123
19.	Юсуфов С.З. Рушд ва таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ	128
Маълумот барои муаллифони		137

СОДЕРЖАНИЕ		
ФИЛОСОФИЯ / СОЦИОЛОГИЯ		
1.	Ильчибекова М. О. Фарангиси И. Развитие образования, консервативные тренды и его основные формы в современное время	8
2.	Хайтов Ф. К., Хабибов С. И. Место и роль национальных ценностей в формировании новых общественных отношений в процессе миграции.	15
ИСТОРИЯ / ПРАВО		
3.	Набизода Н. М. Определение и соотношение правового акта и правоприменительного акта	19
4.	Мухторов Я. А. Ретроспективный анализ ускоренного уголовного процесса в Республике Таджикистан	27
ПЕДАГОГИКА / ФИЛОЛОГИЯ		
5.	Рустамова Г. Р. Дневник – литературное наследие Льва Толстого	33
6.	Гулямов Х. К. Роль метафоры в языковой картине мира	37
7.	Исмоилов Ф. Исследование вариантов одного из народных преданий	42
8.	Мақсудов У. О. Художественный перевод и некоторые его особенности на таджикском и английском языках	51
9.	Маллаева М.А. Общеюридические понятия и особенности их использования в таджикском языке	62
10.	Нурматова М. Р. Семантические признаки глагольных фразеологических единиц	67
11.	Хайдарова Б. У. Возвышение любви и другие проблемы в поэзии Мирзо Шухри Худжанди	76
12.	Мирзозода Э. М., Асадуллоевой З. Р. Понятие движения в современных фразеологизмах таджикского и английского языков	84
13.	Мамадалиева Г.Т. Некоторые аспекты цифровой трансформации сферы образования	89
14.	Рахмийи С. Теоретические основания воспитательной деятельности отца как социально-психологической проблемы	93
15.	Тураева Д. “Ложные друзья” переводчика в теории и практике перевода	100
ПОЛИТОЛОГИЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ		
16.	Шарифзода А.А., Шарифзода Ф.А. Отношения Таджикистана со странами скандинавии: открытие новых горизонтов ради перспективного партнерства – веление времени	105
17.	Вохидова Р.К. Перспективы развития республики таджикистан в рамках процессов глобализации	117
18.	Зокиров Б. М. Этапы развития государственного управления в условиях современного Таджикистана	123
19.	Юсупов С.З. Развитие и влияние социальных сетей в глобальном контексте	128
Памятка для авторов		137

CONTENT		
PHILOSOPHY / SOCIOLOGY		
1.	Ichibekova M. O., Farangisi I. Development of education, conservative trends and its main forms in modern times	8
2.	Haitov F. K., Khabibov S. I. The place and role of national values in the formation of new social relations in the process of migration	15
HISTORY / LAW		
3.	Nabizod N. M. Definition and cor-relation of legal act and law enforcement act	19
4.	Mukhtrov Y. A. Retrospective analysis of accelerated criminal procedure in the Republic Of Tajikistan	27
PEDAGOGY / PHILOLOGY		
5.	Rustamova G. R. Diary literary legacy of Lev Tolstoy	33
6.	Gulyamov H. Q. The role of metaphor in the linguistic of the world	37
7.	Ismoilov F. Research of variants of the one of folk-legend	42
8.	Maksudov Umed Olimovich. Literary translation and some of its features in Tajik and English languages	51
9.	Mallaeva M.A. General legal concepts and their use in the Tajik language	62
10.	Nurmatova M. R. Semantic features of verbal phraseological units	67
11.	Haidarova B. U. The celebration of love and other themes in the poetry of Mirzo Shukhi Khujandi	76
12.	Mirzozoda E. M., Asadulloeva Z. R. The concept of movement in modern phraseological units of the Tajik and English languages	84
13.	Mamdaliyeva G.T. Some aspects of digital transformations in the sphere of education	89
14.	Rahmiyai S. Theoretical basis of father's educational activity as a social and psychological problem	93
15.	Turaeva D. "False friends" of the translator in the theory and practice of translation	100
POLITOLOGY / PUBLIC ADMINISTRATION		
16.	Sharifzoda A.A., Sharifzoda A.A. Tajikistan's relations with Scandinavian countries: opening new horizons for a prospective partnership is the call of the times	105
17.	Vohidova R. K. Development prospects of the republic of tajikistan in the system of globalization processes	117
18.	Zokirov B.M. Stages of development of public administration in the conditions of modern Tajikistan	123
19.	Yusupov S. Z. Development and impact of social networks in the global context	128
Note for authors		137

**ИНКИШОФИ ТАЪЛИМОТ,
ЧАРАЁНҲОИ
КОНСЕРВАТИВӢ ВА
ШАКЛҲОИ АСОСИИ ОН ДАР
ЗАМОНИ МУОСИР**

Илчибекова Махина Отамбековна – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Фарангиси Изатулло – ассистенти кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

**РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ,
КОНСЕРВАТИВНЫЕ ТРЕНДЫ
И ЕГО ОСНОВНЫЕ ФОРМЫ В
СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ**

Ильчибекова Махина Отамбековна – кандидат экономических наук, доцент кафедры социологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Фарангиси Изатулло – ассистент кафедры социологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

**DEVELOPMENT OF
EDUCATION, CONSERVATIVE
TRENDS AND ITS MAIN
FORMS IN MODERN TIMES**

Ichibekova Makhina Otambekovna – Ph.D. Associate Professor of the Sociology Department of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Farangisi Izatullo – assistant of the Department of Sociology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

E-MAIL: mahinailchibekova@mail.com.
farangis.izatullo92@mail.ru.

Калидвожаҳо: Консерватизм, неоконсерватизм, либерализм, либертарианизм, индивидуализм, традиционализм, идеология, фазои мафкуравӣ.

Аннотатсия. Ҷараёни консерватизм дар қатори ҷараёнҳои дигари сиёсӣ-фалсафӣ мавқеъи хоссаро ба худ касб намуда, меъёри муносибати онҳо нигоҳдошти статусқво ба ҳисоб меравад. Зимни омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ паҳлуҳои норушани масъалаи консерватизм мавриди омӯзиш қарор дода шуда, исбот гардид, ки вобаста ба тағйиротҳои замони муносибати мақоли дар сатҳи мафкураи ҷомеаҳои муосир ҷараёнҳои навин дар доираи ин равиҷ ба миён омадаанд. Исбот карда шуда аст, ки пайравони ҷараёни мазкур аз мавқеъияти худ дар фазои мафкуравӣ чун пештара дифоъ намуда, нисбат ба падидаҳои зуҳурашон ҷадид муносибати муҳофизакоронаро пеша намудаанд.

Ключевые слова: консерватизм, неоконсерватизм, либерализм, либертарианство, индивидуализм, традиционализм, идеология, идеологическое пространство.

Аннотатция. Течение консерватизма заняло особое положение среди других политико-философских течений, и критерием их отношения является сохранение статус-кво. В ходе изучения, анализа и обсуждения были изучены спорные аспекты вопроса консерватизма, а также доказано, что в связи с изменениями во времени и месте на уровне идеологии со-

временных обществ в рамках этого течения возникли новые течения. Доказано, что последователи этого направления по-прежнему отстаивали свои позиции в идеологическом пространстве, занимая консервативную позицию по отношению к вновь возникающим явлениям.

Key words: conservatism, neoconservatism, liberalism, libertarianism, individualism, traditionalism, ideology, ideological space.

Annotation. The current of conservatism has taken a special position among other political and philosophical currents, and the criterion for their relationship is the preservation of the status quo. During the study, analysis and discussion, the controversial aspects of the issue of conservatism were studied, and it was also proved that due to changes in time and place at the level of the ideology of modern societies, new trends arose within this trend. It is proved that the followers of this trend still defended their positions in the ideological space, taking a conservative position in relation to newly emerging phenomena.

Дарки падидаву равандҳои сиёсии ҷомеа чандон кори осон нест. Талаботу манфиатҳои рӯзафзуни субъектони сиёсат ва гуногуншаклии он ба дарки яқлухт ва комилан одии масъала ҳалал ворид месозанд.

Мафҳуми “консерватизм” аз забони латинӣ (conserve) гирифта шуда маънои нигоҳ доштан, ҳимоя намуданро дорад. Идеологияи Консерватизм ҳимоятгари меъёрҳои муносибати ҷамъиятӣ, арзишҳои устувор, рақунандаи тағйиротҳои революционӣ ва ба ҳаракатҳои ҳалқӣ ҳисси нобоварӣ дорад [15]. Дар замони муосир дар рӯйхати идеологияҳои сиёсӣ, ки арзи ҳаққ доранд, яке аз ҷойҳои ҳосаро консерватизм ишғол кардааст. Олимон ба монанди : О.Бисмарк, Б. Дизраэли, К. Миттерних, У. Черчил, Ш. де Гол, Л. Эрхард, В. Жискара д’Эстен, Ж. Ширак, Р. Рейган ва М. Тетчер ҷараёни консервативиро дар сиёсати амалӣ пешаи худ намуда буданд.

Пас, “Консерватизм” чист? Масалан, луғати тафсирии И. Дал мафҳуми “консерватизм” - ро дар бар намегирад, вале ин мафҳумро “консерватор” маънидод менамояд. Ин маънии “баргардонанда, нигоҳдоранда, муҳофизаткунанда, муҳофиз, шахсе, ки нигоҳдорандаи тартиботи ҷорӣ, идоракунӣ, душмани навизм ва тағйирот” - ба ҳисоб меравад [16;386]. Вале танҳо бо ин маънӣ маҳдуд кардани фаҳми мазкур лозим нест. Зеро, чунин маъниҳо ба мисли “либерализм”, “консерватизм”, “ҷафҳо”, “ростҳо”, “марказ”, ки дар забони сиёсии муосир истифода мешавад, дар асрҳои XIX ба қор бурда мешуданд. Муҳаққиқи дигар К.С. Гаджиев хулосаи муайянеро оиди тавсифи «консерватизм» пешниҳод кардааст. Ба андешаи ӯ дар даҳсолаи охир ҳар гуна тағйирот маънии дарбаргирандаи “консерватизм” - ро фаро гирифтааст. Яъне, метавон гуфт, ки як идея ва ё концепсияи махсус муайнқунандаи раванди сиёсӣ ва ҳолати инкишофи идеологияи ҷомеа шуда наметавонад. Вобаста ба омилҳои гуногуни замонию маконӣ шахсиятҳои гуногун ва субъектони фаъоли сиёсат барои ба амал баровардани мақсадҳо аз концепсияҳои идеологияи мухталифи сиёсӣ истифода мебаранд. [1;165] Аз ҳамин хотир, гуфтан ба маврид аст, ки консерватизм ҳамчун концепсияи сиёсӣ ва ҷараёни идеологӣ наметавонад ба таври пурра аҳамияти сиёсӣ-амалиашро аз даст диҳад.

Ҳар яки он, аз ҷумла “консерватизм” бо роҳи гибридӣ ба вучуд омадааст (бо роҳи якҷояшавии идеяҳои гуногун, назарияҳои гуногун). Дар мамлакатҳои гуногун баъзан ҳамон як мафҳум бо концепсияҳои муқобил якҷоя карда мешавад. Дар муддати даҳсолаҳо дар таърихи ватанӣ ва аслан дар адабиёти сиёсӣ зери мафҳуми «консерватизм» тарафдорӣ ҳама ҷиҳзҳои тағйирнаёфта, қуҳнашуда, санҷидашуда дар муддати дуру дарози вақт, муқобил бароянда ба тараққӣ ва ба ҳама ҷиҳз нав дар ҳаёти сиёсии ҷомеа,

илм ва ғайра мефаҳмиданд. Дар фаъолияти ҷамъиятӣ консерватизм ҳамчун реаксия ба капитализм ва синфи истисморгар, баромадкунанд ба бар зидди ҳаракатҳои революционӣ, ҳаракатҳои тараққиқарвар муайян шуда буд [12;145]. Шарҳи ҳолати мазкурро метавон дар бештаре аз луғатҳои тафсири пайдо намуд.

Ба миён омадани консерватизмро ҳамчун идеология бо замони нав мепайванданд, яъне ба замони сар задани инқилоби бузурги фаронсавӣ дар асри XVIII, ки низоми навро ба миён овард. Ҳамин вақт ба вучудоии консерватизм оғоз шуд (вале худ мафҳум истифода намешуд). Консерватизм шакли реаксияи ҷавобиро гирифт дар нисбати хатарҳои, ки бар арзишҳои анъанавӣ, тарзи ҳаёти мавҷуда ва ақидаҳо аз ҷониби инқилоб меомад.

Дар охири асри XVIII пеш аз ҳама ашрофзодагон ба инқилоб, муқобилият нишон медоданд. Ин як реаксияи ҷавобии худмуҳофизатӣ аз ҷониби ашрофзодагони феодал бар зидди тараққиёти саноати капитализм, ки таҳдид ба имтиёзҳои онҳо буд. Ин на танҳо ба ашрофзодагон, балки бо зиёдшавии воқеаҳои инқилобӣ ба синфи доранда, бой ҳам таалук дошт. [13;10]

Аз ҷониби ҳамагон ходими сиёсии англис, файласуф, публисист Эдмунд Бёрк ҳамчун (1729 – 1797) “асосгузори консерватизм” шинохта шудааст [14;54-55]. Кори асосии назарияи Эдмунд Берк “Размышления о революции во Франции и происходящем в определенных обществах в Англии в связи с этим событием” аввалин маротиба соли 1790 нашр шудааст, баъди як сол аз шикасти Бастилия ва эълони конституция нав, вале то баргараф кардани монархия, оғози ҷанг ва пайдоиши терактҳо. Назари Берк дар ҳақиқат, боиси пайдо шудани баҳсҳои сиёсӣ дар бораи фаҳми инқилоби фаронсавӣ ва принсипҳои эълон кардаи ӯ, ки то ҳол амалишавии онҳо давом доранд.

Эдмунд Берк дар шакли танқидкунандаи эътимодноки ҳамон тамоюлҳои, ки ҳангоми инқилоб ба вучуд меомаданд, дар онҳо на он чиро медид, ки ба вучуд овардагони онҳо мехостанд, яъне ӯ дар ин тамоюлҳо хатарро медид ҳам барои ҷомеаи фаронсавӣ, ҳам барои ҷомеаи англис.

Давраи сифатан нави инқишофи консерватизм ба солҳои 70-80-уми асри XX рост меояд. Омилҳои муҳимтарини ба сатҳи наву тозаии рушд ворид гардидани консерватизмро бӯҳрони нерӯҳои ҷаҳонӣ, аз ҷумла ҳаракати коммунистӣ, сотсиал-демократӣ ва кейнсгарӣ ташкил менамояд. Ҷойи холиро дар назария ва амалияи ҳаракатҳои ҷамъиятию сиёсӣ нерӯҳои рост ва консерваторон ишғол намуданд. Дар ин давра муносибат ба консерватизм ҳамчун падидаи идеологӣ куллан тағйир ёфт. Баъди Ҷанги дуҷуми Ҷаҳон ҳизбҳои сиёсӣ нахаросида худро ҳизби консервативӣ муаррифӣ мекарданд. Дар арафаи ҷанг ва дар давраи ҷанг ҳаракат ва назарияи консерватизмро фашизм бадном намуда буд. Зеро, бисёр муҳаққиқон байни фашизм ва «консерватизми инқилобӣ» тафовутӣ ҷиддиро дидан намеخواستанд. Чунин тарзи муносибат тадриҷан тағйир ёфтани гирифт. Соли 1980 ба сари қудрат омадани Р.Рейган ва бори дуҷум интиҳоб шудани ӯ, бо роҳбарии Маргарет Тетчер 3 маротиба пайи ҳам дар Англия ғолиб омадани консерваторон, натиҷаҳои интиҳоботи парламент ва ҳокимияти маҳаллӣ дар Германия, Италия, Франция ва ғайраҳо нишон доданд, ки ғояҳо ва принсипҳои ҳаракати консервативӣ дар байни умумиятҳои иҷтимоӣ ҷонибдорони зиёд пайдо намуданд. Консерваторон тавонистанд, ки кӯшишҳои худро дар самти муттаҳиднамоӣ ва ҳамроҳангсозӣ дар сатҳи байналхалқӣ, оид ба пайдо намудан ва истифодаи самараноки принсипҳо ва дастурнамалҳои идеявӣ сиёсӣ ва иҷтимоӣ фалсафӣ муттаҳид созанд. Дар қувват гирифтани ҷараёни консерватизм таъсиси Иттифоқи байналмилалӣ демократӣ (1983), ки ҳизбҳои консервативии мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, Ҳизби ҷумҳуриявӣ ИМА, ҳизби либералию демократии Японияро муттаҳид намудааст, нақши назаррас бозидааст. Он ба ифодаи образҳои М.Тетчер нақши «Интернационали консервативӣ» - ро ба анҷом мерасонад.

Баъдтар консерватизм хосиятҳои гуногуни либерализмро ба худ гирифт. Антиэтатизми канора ва озодии номаҳдуди шахс ба ғояи марказии таълимоти консерватизм табдил гардид.

Дар шароити ҳозира, шакли асосии зуҳури консерватизмро неоконсерватизм ташкил менамояд. Вай аз бисёр ҷиҳатҳо ба неолиберализм монанд аст. Конвергенсияи неолиберализм ва неоконсерватизм дар бисёр мамлакатҳои аврупоӣ «таркиботи коалитсионӣ» - ро ба амал овард. Он мавқеи нерӯҳои марказихоҳи чапро танг намуд. Чунин ҳолат дар Франция, Германия, Нидерландия ва ғайраҳо ба амал омад.

Консерватизм дар шакли гуногун зоҳир мегардад. Шаклҳои миллии консерватизмро таҳлил намуда, гуногуншаклии онро бараъло ҳис намудан мумкин аст. Масалан, неоконсерватизм, ростҳои нав, консерваторони традиционалист ва консерваторони патерналистоналӣ ва ғайраҳо. Консерватизм шакли радикалиро низ гирифта метавонад Рейганизм, тетчеризм аз он шаҳодат медиҳанд.

Либертаризм низ ба сифати яке аз шаклҳои зуҳури консерватизм баромад менамояд. Он аз маҷмӯи таълимоти сиёсӣ ва қувваҳои таркиб ёфтааст, ки озодии фард, аз ҷумлаи озодии интихобро дар сатҳи арзишӣ махсус меонад. Дар тавофут бо либерализми муосир, ки нақши давлатро дар муваффақ гаштан ба адолати иҷтимоӣ ба сатҳи ақаллӣ мерасонад, либерализм мақоми давлатро қадр менамояд. Яке аз намоёндагони шинохтаи чараёни зерин Р.Нозик мебошад [1;11].

Баъзе муҳаққиқони чараёни либертаристиро дар консерватизми муосир меҷӯянд. Инчунин, қисме аз гурӯҳҳо ва ҳизбҳои сиёсии радикалӣ низ бо номи либертаризм пайваст гардидаанд. Ин гунна қувваҳо, асосан барои ҳуқуқҳои ақалиятҳои шахсонӣ, барои легализатсионии маводи муҳаддири «сабук», бекор намудани ҳукми қатл, паст намудани синну соли интихобкунандагон ва ғайраҳо мубориза мекунанд. Ҳизби радикалии трансатлантикӣ ва баъзе дигар ташкилотҳои сиёсӣ чунин мавқеъ гирифтаанд.

Бештари консерваторон ғояи давлати неқӯаҳволии ҳамагонро эътироф менамоянд. Аммо таълимоти консерватизм ва принсипу арзишҳои он то андозае гуногун зиёданд, ки ҳатто муҳаққиқони шинохтаи таълимоти мазкур дар таснифоти он ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ мегарданд ва то ба охир таснифоти консерватизмро ба анҷом намерасонанд.

Таҳлили ҳамаҷонибаи неоконсерватизм дар шароити Аврупои Ғарбӣ ва ИМА қоршиносонро ба хулосае оварданд, ки ҳоло се шакли асосии он амал менамояд:

1. Шакли либералӣ – консервативӣ, ки асосан дар Британияи Кабир ва ИМА фаъолият дорад. Дар ин мамлакатҳо якҷавбӣ ва тамоман омехтагардии либерализм ва консерватизм ба итмом расидааст;

2. Демократияи насронӣ, ки таваҷҷӯҳи асосӣ ба арзишҳои ахлоқӣ насронӣ дода мешавад. Дар тафовут бо либерализми консервативӣ демократияи насронӣ танзими давлатии рафтори одамонро зарур дониста, дар он концепсияи ҷомеаи муташаккил нуфузи зиёд дорад;

3. Консерватизми авторитарӣ, ки ҷонибдори давлати пурзӯр аст. Он бояд арзишҳои консервативиро ҳимоя намояд. Ба андешаи намоёндагони ин шакли неоконсерватизм давлат ҳуқуқи комил дорад, ки ба иқтисодиёт, фаъолияти институтҳои алоҳида даҳлат намояд. Равияи мазкурро бештар хусусиятҳои популистӣ ва миллатгарой хос аст [3;153].

Яке аз хусусиятҳои асосии консерватизмро эътироф накардани идеология, ғояҳо, назария ва ғайраҳо ташкил менамояд. Тафаккури консервативӣ, одатан хосияти «зиддиназарявӣ» дорад. Либерализм бошад тафаккури ратсионалиро ихтиёр намудааст, ки ба таври мақсаднок ҳар гуна нақшаҳои абстрактиро таҳлил ва истифода намуда, навсозии ҷомеаро таъмин менамояд. Аммо консерватизмро аз назария, ғоя ва принсипу таълимотҳо дур кардан норавост. Вақте ки, дар бораи хосиятҳои зиддиназарявӣ ва зиддиидеологии консерватизм андеша меравад, он маъноно надорад, ки консерватизм аз ғоя ва ё назария дур ё беғона аст. Сухан аз боби он меравад, ки консерватизм ҳангоми муносибат прогматизм, оппортунизм ва компромиссро беҳтар дониста, онҳоро қатъ менамояд ва нақши тафаккури абстрактиро паст мезанад. Консерватизм, зидди мутлақгардонии ҳар гунна ғоя ва таълимот мебошад ва зиёда аз ин, бар зидди воқеагардонии назария дар шакли холис мебошад. Аз бисёр ҷиҳат консерваторон ҳақ мебошанд. Таърих мисолҳои зиёдеро дорад, ки ҷӣ гуна амалигардонии, ҳатто, назария ва ё таълимоти комилтарин низ ба ҷӣ оқибатҳои вазнин

оварданд. Моҳиятан консерваторон дар чустучӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳо дар амал ва қорҳои мушаххас мебошанд. Консерватизми муосир муқобили тағйиротҳо ва ислоҳот баромад намекунад. Фақат ислоҳот ва тағйиротро қонибдорӣ менамояд, ки моҳияти масъала ва раванди сиёсӣ- фалсафиро тағйир дода наметавонад. Тағйири шакл кифоя аст.

Барои тамоми ҷараёни консерватизм, махсусан барои ростҳои нав ва традиционалистҳо традиционализми иҷтимоӣ фарҳангӣ ва дин ҳос аст. Дур шудан аз арзишҳои анъанавӣ сабаби асосии тамоми ҳодисаҳои ирриҷоии ҷомеаи муосир мебошад. Онҳо дар маънои традиционализм арзишҳои умумибашарию медонанд. Инкори анъана боиси инсонро андозаи ҳама чиз доништан гардид. Ғояи табиати неки инсон ҷойи ғояи гунаҳкори азалии онро гирифт. Фақат олами моддӣ воқеӣ доништа шуд, ки он ба паст гардидани мақом ва таъсири дин оварда расонид. Одамон боварӣ ба Худоро гум кардаанд [5;17]. Паст гардидани ҷунин арзишҳо, ба монанди қонун, тартибот, интизом, тоқатпазирӣ, консенсус, ватанпарварӣ ва ғайраҳо дар маркази диққати консерваторон мебошанд. Онҳо доимо дар бораи эҳёи арзишҳои анъанавӣ сухан меронанд.

Дар таълимоти консерватизм мақоми махсусро масъалаҳои озоӣ, баробарӣ, ҳокимият, давлат, демократия ва масъалаҳои дигари низомии сиёсии олам ишғол намудаанд. Ҳангоми муносибат бо масъалаҳои мазкур консерваторон худро ҳимоягарони қатъии ҳуқуқи инсон ва равандҳои демократӣ нишон медиҳанд. Консерваторон давлатро восита, ва ҳомии риояи қонун ва нигоҳдорандаи ахлоқ медонанд. Истиқнои давлати пурзӯр боиси пайдо гаштан ва ҳукмронии анархия дар ҷомеа мегардад. Муносибати консерваторон нисбати давлат бештар ҳосияти авторитарӣ мегирад. Ба андешаи онҳо тарафи дигари масъалаи давлат мавҷуд аст. Давлат метавонад, вобаста ба вазъияти мушаххас, воситаи фишори озодии инфиродӣ бошад. Аз ин хотир, назариётчиёни консерватизм доимо таъкид менамояд, ки ассотсиатсияҳои бояд мавҷуд бошанд, ки нисбати давлат хурдтар ва заифтаранд.

Консерваторон дар муносибатҳои байниҳамдигарии индивид ва ҷомеа аксари афзалиятро ба ҷомеа мансуб медонанд. Ба андешаи онҳо ҷомеа нисбат ба ҳукумат васеъ буда, таърихан, ба таври этникӣ ва мантиқӣ аз индивид боло меистад. Ҳуқуқи инсон дар як вақт ҳосияти табиӣ ва ҳам ҳосияти иҷтимоӣ дорад. Ҳосияти табиӣ он аз он хотир аст, ки инсонро Худо ҳамчун қисми оламофарини кабир ҳаст намудааст. Ҳосияти иҷтимоии инсон дар он зухур меёбад, ки ӯ метавонад ҳуқуққоро фақат дар ҷомеаи муташаккил истифода намояд. Ҳукумат воситаи сиёсӣ аст, ки ҳуқуқҳои табиӣ инсонро таъмин ва ҳимоя менамояд. Назари ростҳои нави Аврупои Ғарбӣ, ба хусус гурӯҳи ГРЕС ҷолиби диққат аст. Онҳо фаҳми насронӣ либерализми индивидуалиро рад намуда, коллективиятро ба он муқобил мегузоранд [4;41]. Мафҳуми «озодӣ» ва «ҳукмронӣ» - ро муқобили ҳам гузошта, кӯшиши тавсифи илмӣ онро менамоянд. Кӯшишҳои одамони Замони навро дар бораи дур шудан аз принсипҳои авторитаризм ва иерархия танқид менамоянд. Ба ҷойи ғояи ҳуқуқи инсон ғояи ҳуқуқи коллективро пеш мегузоранд. Ба андешаи онҳо бояд ибораи «халқ ҳуқуқ дорад», «миллат ҳуқуқ дорад», «ҷомеа ва давлат ҳуқуқ дорад» нисбати ҳуқуқи инсон афзалият дошта бошанд [7;19]. Вобаста ба шахсони алоҳида бошад, бештари назариётчиёни консерватор ҳуқуқҳои онҳоро дар бораи ҳуқуқи умумиятҳо, умумиятҳои таърихӣ, этникӣ, динӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо эътироф менамоянд. Ҷунин мавқеъро бештар намояндагони консерватизми традиционалӣ ишғол намудаанд. Ҷараёни мазкур бештар қаноти патерналистии торизми англис, голлизм дар Фаронса, консерваторони рост ва сотсиал – консерваторон дар Германия мавқеъ гирифтааст.

Мафҳуми «патернализми сиёсӣ» аз забони латинӣ (pater) гирифта шуда, маънои падарро дорад. Он дар маънои доктрина ва шакли муносибатҳои байниҳамдигарии давлат ва ҷомеа истифода мегардад. Патернализми сиёсӣ ин як навъи ҳимояи «падарона» - и давлат нисбати тобеони хеш дар шакли муносибатҳои оилаи патриархалӣ сурат мегирад. Дар олами муосир он ифодаи заифӣ ва инкишофи нокифояи таркиботи ҷомеаи шахрвандӣ мебошад, ки ҳокимияти давлати пурзӯр ҳумчун ташкилоти сиёсии ҷомеа вазифаҳои зиёди ҷамъиятиро ба худ мегирад. Дар ҷунин ҳолат озодии сиёсӣ фақат дар риояи бечуну ҷарои

қонунҳо ва низоми муайяннамудаи давлат таҷассум меёбад. Вобаста ба сатҳи инкишофи ҷомеаи шахрвандӣ раванди патернализми сиёсӣ дар маънои муносибатҳои байниҳамдигарии давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ тадриҷан маҳдуд мегардад.

Дикати бештарро голлизи Фаронса ба худ мекашад. Онҳоро пеш аз ҳама, «эгаизм ва индивидуализм» ва ба ҷомеа ҳокимияти технократҳоро бор намудани либералҳо қаноат карда наметавонад. Чунин муносибати либералҳоро консерваторон ҳамчун антиподи режими демократӣ маънидод мекунанд. Ба андешаи консерваторон мавқеъгирони васат ба танзимнамоии давлатӣ муносибати душманона наменамояд. Инро консерваторон хатои бузурги либералҳо медонанд. Мақоми марказии таълимоти голлистҳоро андеша дар бораи афзалияти миллати франсуз ва бузургии Франция ташкил менамояд. Чунин хосиятҳоро фақат давлати пурзӯр таъмин карда метавонад.

Намояндагони консерватизми анъанавӣ ва патерналистӣ аз дигарон бештар ба анъана таъя менамоянд. Илова бар он, онҳо бештар ба анъанаҳои динӣ рӯ меоранд. Масалан, ростҳои нави Амрико бештар парастии эътиқодро тавассути калисоҳои электронӣ ба амал мебароранд. Ин ҷиҳатро консерваторони анъанавӣ рад намуда, анъанаи яҳудиву насрониро танқид менамоянд.

Умуман, консерваторон изҳор менамоянд, ки хоҳони инкишофи тадриҷӣ ва муттасили ҷомеа мебошанд. Зарур аст, ки барои таъмини чунин ҳолат хирадмандиро ихтиёр кард. Ақл ва заковате, ки аз наслҳо ба мерос мондааст, назар ба афкор ва ақли шахсӣ болотар аст. Вобаста ба чунин тарзи муносибат консерваторон, асосан ба принципҳои зерин таъя менамоянд:

1. «Индивид беақл, вале авлод хирадманд аст»;
2. Барои гуногунҷеҳрагии «солим» дар ҷомеа бояд гурӯҳҳои гуногун ва синфҳо, ки аз рӯи вазъияти иқтисодӣ ва шаклҳои зиёди дигари нобаробариҳоро фарқ менамоянд, мавҷуд бошанд;
3. Баробарии ҳақиқӣ фақат дар назди Худо имконпазир аст;
4. Қобилияти ҳаётии ҷомеа ба таври беҳтарин дар ҳолате таъмин мегардад, ки агар аз ҷониби сарвари хирадманд ва қобилиятнок ба амал бароварда шавад. Агар тафовутҳои табиӣ ва институтсионалӣ ҳалалдор гарданд, он гоҳ ҷойи холиро ҳокими зolim пур менамояд;
5. Моликияти хусусӣ маҳсули гуногунҷеҳрагии инсоният аст. Бе вай озодӣ ғайриимкон буда, ҷомеа ба ҳалокат мерасад [10;184].

Гуфтан ба маврид аст ки, консерватизм дар сатҳи гуногун дарк ва тавсифи таъриф дода мешавад. Консерватизм моҳият ва мазмуни ба худ хосро соҳиб мебошад. Аз дигар навъҳои дигари консерватизм бо он дар тафовут аст, ки асоси онро субъектони фаъолияти сиёсӣ ва худ фаъолияти сиёсӣ ташкил дода, концепсияи сиёсии дар асосҳои ғоявӣ мафкуравӣ мураттабгардидаро соҳиб аст. Яъне он як навъ фаъолияти сиёсӣ, ки дар асосҳои идёологӣ бунёд ёфта, кушиши ба ҳадаф расидани худро бо истифода аз ҳама гуна амалҳои консервативӣ мекунад ва ивази тартиботи муайяни сиёсӣ давлатиро (тартиботе, ки ба қоидаҳои инкишофи ҳолати идеологии консерватизм рост ва мутобиқат намекунад) талаб дорад.

Чараҳои консервативиро таҳқиқ карда, олими англис М. Оукшот менависад, ки консерватор будан маънои қабул кардани муайяни нисбати номуайяни, он чизе ки ба вақт дар амалия санҷида шудааст, бурҳон дар нисбати андеша, воқеият дар он коре ки имконпазир аст, маҳдудият назар ба озодӣ, наздикӣ назар ба дурӣ, қаноат назар ба фаровонӣ, хурсандии имрӯза назар ба саодати ҳаёли мебошад.

Консерватизм ҳамчун чараҳои идеологӣ метавонад дар фаъолияти иттиҳодияҳои мухталиф, гуруҳҳо, ва шахсони алоҳида таҷассум гардад. Мазмуни амали субъектон метавонад то андозае моҳияти консерватизмро ҳамчун идеология ошкор гардонад. Дар давоми солҳои охир масъалаи мазкур рузмарра гардида, бо сабаби он, ки чараҳои манфӣ ва монешавандаи инкишофи фазои солими идеологии либерализм муаррифӣ шудааст, бахсҳои илмӣ оиди моҳияту хусусияти он ва муносибаташ бо дигар падидаву

ходисаҳои ҳаёти сиёсии ҷомеа дар сатҳи гуногун ба вучуд омадааст. Дар баробари он зоҳиршудани консерватизм дар навъ ва шаклҳои мухталифи муосиронаш мактабҳои илмиро ба баҳсҳо кашидааст.

Консерваторон изҳор менамоянд, ки хоҳони инкишофи тадриҷӣ ва муттасили ҷомеа мебошанд. Зарур аст, ки барои таъмини чунин ҳолат хирадмандиро ихтиёр кард. Ақл ва заковате, ки аз наслҳо ба мерос мондааст, назар ба афкор ва ақли шахсӣ болотар аст. Дар шароити ҳозира таълимот ва амалияи консерватизм дар сатҳи яқрангӣ зоҳир намегарданд, ки ҳолати мазкур оқибати рушди гуногунҷеҳрагии олам буда, дар зери таъсири мутақобилаи падидаҳои дигари ҳаёти ҷомеа, махсусан баҳамтаъсиррасонии навъҳо ва шаклҳои мухталифи идеологияи сиёсӣ воқеият пайдо менамоянд.

Ҳамин тариқ, дар шароити ҳозира таълимот ва амалияи консерватизм дар сатҳи яқрангӣ зоҳир намегарданд, ки ҳолати мазкур оқибати рушди гуногунҷеҳрагии олам буда, дар зери таъсири мутақобилаи падидаҳои дигари ҳаёти ҷомеа, махсусан баҳамтаъсиррасонии навъҳо ва шаклҳои мухталифи идеологияи сиёсӣ воқеият пайдо менамоянд.

Адабиёт

1. Гаджиев К.С. Американский консерватизм (Проблемы типологизации) // проблемы американистики. Вып. 8: Консерватизм в США ' прошлое и настоящее: Сборник / Под ред. Язькова Е . Ф. М., 1990. С. 165
2. Галкин А.Д., Рахшмир П.Ю. Консерватизм в прошлом и настоящем. М.1987. С.188
3. Даль В . Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 2. М.,1994. С. 386.
4. 4.Консерватизм и неоконсерватизм. [Захираи электронӣ] URL : <http://kulturoznanie.ru/politology/konservatizm-i-neokonservatizm/> (санаи мурочиат 20.01.2019 с)
5. Краткий политический словарь. - М., 1983. С. 623
6. Рахшмир П.Ю. Консерватизм в современном мире -М., 1989.
7. Философский энциклопедический словарь.М., 1989. С. 815
8. Burke E. Reflections on the Revolution in France. E.Burke \-London,1790.
9. Burke E. The Works. Vol. 11. /E.Burke, P. 409
10. Зокиров Г.Н. Идеологияи сиёсӣ. Душанбе, 2008. 184с.
11. США, прошлое и настоящее: Сборник / Под ред. Язькова Е. Ф. М., 1990.
12. Краткий политический словарь. М., 1983.
13. Галкин А.Д., Рахшмир П. Ю. Консерватизм в прошлом и настоящем. \ А.
14. Бёрк Э. Размышления о революции во Франции. / Э. Бёрк, М., 1993.
15. Консерватизм и неоконсерватизм. [Захираи электронӣ] URL : <http://kulturoznanie.ru/politology/konservatizm-i-neokonservatizm/> (санаи мурочиат 26.01.2018 с)
16. Даль В . Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 2. /В. Даль. М., 1994.

**МАКОН ВА НАҚШИ
АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ ДАР
ТАШКИЛИ МУНОСИБАТҶОИ
НАВИ ҶАМЪИЯТ ДАР
РАВАНДИ МУҲОЧИРАТ**

МЕСТО И РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ МИГРАЦИИ.

THE PLACE AND ROLE OF NATIONAL VALUES IN THE FORMATION OF NEW SOCIAL RELATIONS IN THE PROCESS OF MIGRATION

Ключевые слова:

Калидвожаҳо: миграция, национальное самосознание, независимость, ценность, национальная ценность, общественное отношение

Keywords: migration, national identity, independence, values, national value, public relations

Ҳайтов Фирдавс Қаюмович - дотсенти кафедраи онтология ва назарияи маърифати Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Ҳабибов Судошан Иzzатуллоевич – устоди калони кафедраи ҷомашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Ҳайтов Фирдавс Қаюмович, доцент кафедры онтология и теория познания Таджикского национального университета.

Ҳабибов Судошан Иzzатуллоевич – старший преподаватель кафедры обществоведения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Haitov Firdavs Kayumovich - associate Professor, Department of ontology and theory of knowledge of Tajik National University.

Khabibov Sudoshan Izzatulloevich – senior lecturer at the Department of Social Sciences, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

E-mail: kais_2007@mail.ru, abibov94@mail.ru

Аннотация.

Аннотатсия. В настоящей статье рассматривается влияние национальных ценностей на формировании новых общественных отношений в процессе миграции. Отмечается, что в XXI веке бурно распространяется миграция, формируются новые общественные отношения, укрепляются экономические, политические, социальные, культурные связи Республики Таджикистана со странами мира, происходят быстрый рост и обмен информации. В процессе миграции активное использование национальных ценностей в инокультурной среде является национальным долгом каждого таджикского мигранта. В процессе миграции не раскрывая своих национальных ценностей, мигранты не могут правильно оценить, значение национальных чувств, самопознание гордости и независимости.

Annotation. This article considers the impact of national values on the formation of new social relations in the process of migration. It is noted that in the first century ... migration rapidly spread, new social relations forms, strengthened economic, political, social and cultural relations of the Republic of Tajikistan with the countries of the world, there is a rapid growth and the exchange of

information. During the migration, the active use of national values is a national duty of every Tajik migrant in a different culture. During the migration, migrants can not estimate the value of national feelings, self-pride and independent co with out revealing their national values.

Таджикистанское общество вступило в новый этап своей истории – этап укрепления демократизации общественной жизни и национальной независимости Республики Таджикистан на основе использования всех имеющихся возможностей и ценностей. В таких условиях и в свете кардинальных изменений, происходящих в Республике Таджикистан, исследование, анализ и определение роли национальных ценностей в процессе миграции является исторической необходимостью и требованием времени. После распада Советского Союза и провозглашения независимости в Республике Таджикистан, бурными темпами происходила трансформация национальных ценностей, которой была присуща многофакторность социального проявления, подразумевающая качественное изменение и модернизации составных структур и институтов общества. Более того за два десятилетия рыночных преобразований внутри таджикского общества развивался процесс социальной поляризации общества. Одновременно с этим почти до неузнаваемости изменились сами ценности и критерии установок этих ценностей. Как отмечает таджикский учёный А.Нуров «в современных условиях глубокое и всестороннее изучение национальных ценностей, правильное определение их роли и места в формировании общественных отношений, определения своеобразных связей между ними, их отношения к традициям, обычаям, обрядам, имеет важное значение»[5]. В этой связи одновременно усиливается их стремление к сохранению и укреплению своих национальных ценностей, что является свидетельством роста своего национального самосознания.

Проблемы национальных ценностей, форм его выражения важны в условиях Таджикистана при переходе к подлинно унитарному, правовому и демократическому государству. Доминирующей тенденцией современных научных исследований становится изучение социальных явлений, связанных с функционированием национальных ценностей. Формирование и конструирование нового символического пространства непосредственно связано с проблемами национальных ценностей. Неслучайно в современной публичной риторике национальная проблематика фигурирует практически во всех контекстах - по сути, национальное является одним из базовых операторов непрекращающейся полемики об основополагающих принципах организации современного общества. Все это делает крайне актуальным теоретическое осмысление национального, независимо от трактовки их сущности, проблема национальных ценностей, являющихся важнейшим средством формирования социально-групповой идентичности и мобилизации. В сегодняшней специальной литературе можно встретить обилие теоретических конструкций, в которых то или иное социальное явление признается в качестве национальной ценности, в которых само понятие национальной ценности используется как элемент построения разнообразных теоретических конструкций - и при этом само понятие «национальная ценность» практически не подвергнуто теоретическому анализу, т.е. не отрефлексировано методологическое основание отнесения какого-либо явления к национальным ценностям, не проанализированы методологические пределы использования этого понятия при разработке разнообразных теорий. Национальные ценности прежде всего это национальная форма проявления ценности как человека, личности и социальных групп, составляющих данную нацию. И в этом плане под понятием национальная ценность подчеркивается ее принадлежность к нации в целом. По мнению Ладыгиной О.В «Ценности выражаются в форме нормативных представлений, которые становятся ориентирами в деятельности нации, регуляторами поведения»[4, 19].

С первых дней нашей независимости важнейшей задачей, поднятой на уровень государственной политики, явилось возрождение того огромного, бесценного исторического, духовного и культурного наследия, которое в течении многих веков создавалось нашими предками. С другой стороны каждая нация имеет свои ценности. Как отмечает таджикский учёный К.Гиёев «не зная социальную природу нации, имеющую классовую и национально-специфическую функцию, которой служит исторически необходимой формой общественного развития нельзя во всей глубине и объеме понять феномен национальных ценностей»[2, 38]. На сегодняшний день одна из основных особенностей ценности заключается в этом. Потому что ни одно общество, не развивая и не закрепляя в сознаний людей духовные и нравственные ценности, не может представить себе свое будущее. Из этого выходит, что национальные ценности, будучи сложным явлением, включает в свою структуру ценности развития данной, исторически сложившийся общности людей, т.е. ценности развития институтов государственности, культуры, языка, искусства, морально-го престижа нации и т.д. Учитывая важность данной проблемы, президент Республики Таджикистан, Э.Ш. Рахмонов говорил: «нам необходимо устранить некоторые моральные препятствия, мешающие нашему развитию и повышению жизненного уровня народа. Я имею в виду неудовлетворительное положение дел с наблюдением народных обрядов, традиции и обычаев, которое, без преувеличения, является серьёзным препятствием на пути прогресса и построения здорового и цивилизованного общества»[6, 23].

Во второй половине XX столетия происходит глубокая переоценка ценностей. На смену традиционному обществу приходит компьютерная цивилизация, индустриальное общество сменяется постиндустриальным, модернизм - постмодернизмом. Большая ломка в представлениях о ценностях идет в нашей стране. Диапазон этих переоценок велик - от государственного устройства до структуры образования и здравоохранения, от осознания, есть ли у нас рыночная экономика, до выбора - хорош или плох метод забастовок в борьбе за существование, от размышлений о таджикском менталитете до сверхактивной рекламы фруктовых продуктов. Но главное состоит в том, какие ценности победят в будущем. Известный американский социолог и футуролог А. Тоффлер в предисловии к книге "Ценности и будущее" писал: «перед человечеством сегодня открыты богатые и разнообразные возможности дальнейшего развития. Но какое будущее оно выберет, будет зависеть, в частности и в конечном счете, от ценностей, которые определяют процесс принятия им решений»[7, 123].

Проблемы национальных ценностей тесно связаны с проблемами межнациональных отношений и государственного строительства, взаимодействия общественно-политического и частно - гражданского, соотношения традиций культуры и возрастающей эффективности средств массовой коммуникации. В условиях глобализации межнациональное взаимодействие неизбежно вызывает адаптацию к иной социокультурной среде, что также отражается на национальных ценностях. Поэтому изучение особенностей таджикских национальных ценностях на постсоветском пространстве, взаимовлияния восприятий таджиков, проживающих за границах своей родины и в миграции, позволит не только создать эффективную модель межнационального взаимодействия, но и будет способствовать оптимизации работы государственных и общественных организаций. Именно в процессе миграции не раскрывая своих национальных ценностей, мигранты не могут правильно оценить, значение национальных чувств, самопознание гордости и независимости. Особенно тех национальных ценностей, которые направлены на улучшение человеческой жизни, морально-этические качества, т.е. какими были те или иные национальные ценности в прошлом, как его сохранить сегодня и какими должны быть они в будущем. Ибо, если эти национальные ценности не будут путеводителями в жизни, то мы не в состоянии будем усовершенствовать свои важнейшие человеческие качества, ни создавать новые духовные национальные ценности, без которых мы не можем быть обладателями высокой морали. Ведь образ жизни, общение, поведение питаются из национальных ценностях. Поэтому, если национальные ценности не будут иметь место в жизни человека,

человечество постепенно лишится своего человеческого облика, чужие безнравственные поведения станут основой общения между людьми и проявятся на каждом шагу. Все это свидетельствует о сущности и значении национальных ценностей в жизни человека и общества в целом.

В Таджикистане, как и в некоторых других странах, национальные ценности состоят из спектра морально-этических ценностей, политических, экономических, религиозных и идеологических установок. Поэтому, ценности взаимодействуя друг с другом, формируют содержательные элементы таджикской культуры, главная функция которых, на наш взгляд, заключается в предопределении критерий правильного выбора из несколько параллельных вариантов. Если иерархически разделить ценности исходя от их общественной значимости, то выяснится, что в советском периоде, в Таджикистане роль некоторых ценностей, в частности религиозных и экономических была вторичной. В этом плане их оттесняли идеологические установки правящей коммунистической партии, с одной стороны, и государственное планирование экономики, с другой. Национальные ценности, выступающие как некоторые общественные идеалы, выработанные общественным сознанием, усваиваются индивидом в процессе социализации и образуют ценностные структуры личности, т.е. превращаются в личностные ценности.

Оказавшись за пределами Таджикистана, таджикам необходимо приспособиться к новой социально-экономической, политической и этнокультурной реальности. Подавляющее большинство таджикских мигрантов работают в России, однако они испытывают чувство отторжения от инокультурной среды, негативно относятся к изучению языка другой нации. Таджикские мигранты не стремятся осваивать местные обычаи, не желают изучать иные образы жизни. Таким образом, ранговые порядки идентичности и самоотождествления мигрантов в Москве дают основание предположить, что таджики, ориентированные на интеграцию, хотят выстроить внутри новой, но чуждой им социокультурной среды обитания свою собственную, более привычную и психологически комфортную среду для себя. Это напрямую связано с их суждением о том, что в Москве можно хорошо заработать, а жить надо на родине. Они в меньшей мере стремятся впитывать культурные и духовные ценности Москвы. Эта группа таджиков проявляет более устойчивое стремление к своей культуре, а также считает, что спокойно и достаточно можно жить только среди своих земляков, своей диаспоры.

Из вышесказанного можно сделать вывод, что в современном Таджикистане процесс миграции непосредственно влияет на национальные ценности и формирует новый вид общественных отношений, поскольку этот процесс взаимосвязан со всеми отраслями жизни общества. Конечно, такая связь осуществляется посредством человека (мигранта), включенного в общественную, политическую и экономическую жизнь. Поскольку национальные ценности путем нравственно-эстетического, духовного и интеллектуального воздействия, как - бы занимаются производством самого индивида. Такие целевые функции говорят о приоритете социальной функции системы национальных ценностей, каковой является гуманистическая функция.

Литература

1. Асмолов А.Г. Психология личности. М.: Смысл, 2001.
2. Гиёев.К. Национальные интересы. Душанбе, 1999. – С.38
3. Исламшина Т.Г. Этнические ценности полиэтничного общества. Социологический очерк. Казань, 1996.
4. Ладыгина О.В. Самоорганизация национального самосознания: теория и практика. Авто.дисс.док.фил.наук. Душанбе, 2011. – С.19
5. Нуров А. Национальные и общечеловеческие ценности и их роль в нравственном воспитании подрастающего поколения. Душанбе, 2004. Дис.док.пед.наук.
6. Рахмонов Э.Ш. Об упорядочении народных обрядов и обычаев. Душанбе, 1992. – С.23.
7. Тоффлер. А. Ценности и будущее. М., 2006. –С.123.

**МАФҲУМ ВА ТАНОСУБИ
САНАДИ ҲУҚУҚИ ВА
САНАДИ ҲУҚУҚ-
ТАТБИҚКУНИ**

Набизода Набӣ Мирзонаим - унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ И СООТНО-
ШЕНИЕ ПРАВОВОГО АКТА И
ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОГО
АКТА**

Набизода Наби Мирзонаим - докторант Института философии, политологии и права им. А. Баҳоваддинов Национальной академии наук Таджикистана

**DEFINITION AND CORRE- LA-
TION OF LEGAL ACT AND
LAW ENFORCEMENT ACT**

Nabizoda Nabi Mirzonaim - PhD candidate at the A. Bahovaddinov Institute of Philosophy, Political Science and Law of the National Academy of Sciences of Tajikistan

E-MAIL:

nabievnam@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: санад, санади ҳуқуқӣ, санади ҳуқуқтатбиқкунӣ, ҳуччат, ҳуччати хатгӣ, ҳуччати расмӣ ҳуқуқӣ, техникаи ҳуқуқӣ, мақомоти ваколатдори давлатӣ ё шахси мансабдор, қувваи амал, қувваи ҳуқуқӣ.

Анотатсия. Қабули санадҳои ҳуқуқӣ марҳилаи алоҳида ва ниҳой дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ маҳсуб меёбад. Санадҳои ҳуқуқӣ ҳуччати расмӣ буда, аз ҷониби мақомоти ваколатдор дар шакли пешакӣ муқарраргардида бароварда шуда, барои танзими муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандон, мақомоти давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ равона гардидааст ва оқибатҳои муайяни ҳуқуқиро ба миён меорад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ таснифоти гуногун оид ба санади ҳуқуқӣ мавҷуд буда, яке аз намудҳои онро санади ҳуқуқтатбиқкунӣ ташкил медиҳад. Дар мақолаи мазкур мафҳум ва таносуби байни санади ҳуқуқӣ ва санади ҳуқуқтатбиқкунӣ таҳлил шудааст.

Ключевые слова: акт, правовой акт, правоприменительный акт, документ, письменный документ, официальный юридический документ, юридические техники, уполномоченный государственный орган или должностное лицо, сила действия, юридическая сила.

Аннотация: Принятие правовых актов является отдельным и окончательным этапом правоприменительной деятельности. Правовые акты являются официальным документом, принимаемым уполномоченными органами в ранее установленной форме, направленным на регулирование правовых отношений между гражданами, государственными органами, организациями и учреждениями, защиту прав и свобод человека и защиту общественного порядка и влечет определенные правовые последствия. В юридической науке существуют различные классификации правового акта, одним из видов которых является правоприменительный акт. В данной статье анализируется понятие и соотношение между правовым актом и правоприменительным актом.

Key words: act, legal act, law enforcement act, document, written document, official legal document, legal technique, authorized state body or official, force of action, legal force.

Annotation. Adoption of legal acts is considered a separate and final stage in law enforcement activities. Legal documents are official documents issued by authorized authorities in a predetermined form, aimed at regulating the legal relations of citizens, state authorities, organizations and institutions, protecting human rights and freedoms, and protecting public order, and have certain legal consequences. In jurisprudence, there are various classifications of legal documents, and one of its types is the law enforcement document. This article analyzes the concept and relationship between the legal act and the law enforcement act.

Ба масъалаи мушаххас равона гардидани санади ҳуқуқтатбиқкунӣ ва дорои меъёрҳои инфиродӣ будани он дар муносибат бо санади меъёрии ҳуқуқӣ масъалаи баҳсӣ буда, бархе аз олимон, ақидаи танзими муносибатҳои умумии ҷамъиятиро ба санади меъёрии ҳуқуқӣ хос медонанд. Чунончӣ, В.А. Юсупова, Ф.А. Григорев, А.Д. Черкасов, Н.И. Матузов, Р.Ш. Шарофзода, И.Ҳ. Бобочонзода ва дигарон дар санади ҳуқуқтатбиқкунӣ хусусияти инфиродӣ, танзими масъалаҳои мушаххас ва маҳдудро хос медонанд.

Пеш аз таҳлили мафҳум ва моҳияти санадҳои ҳуқуқӣ, бояд қайд кард, ки мафҳуми «санад» ҳамчун истилоҳи ҳуқуқӣ дар тафсири фарҳанг шарҳ дода шудааст. «Санад» истилоҳи арабӣ буда, бо забонҳои русӣ ва хоричӣ ҳамчун «акт» истифода мешавад. «Акт» аз калимаи латинии «actus» – амал ва «actum» - хуччат аст. Санад низ ба ҳамин маъно ҳамчун хуччат ва дастур маънидод мегардад. Дар «Фарҳанги тафсирии забони русӣ»-и С.И. Ожегов ва Н.Ю. Шведов барои калимаи «акт» се маънӣ дода шудааст: 1. Амал; 2. Қонун, қарори ҳукумат, мақомот ё қарорҳои ташкилотҳои ҷамъиятӣ; 3. Хуччати тасдиқкунандаи чизе[13, 21]. Чунин тафсири санад дар луғати тафсирии муосири забони русии С.А.Кузнетсов оварда шудаанд[10, 16] ва дар луғати калимаҳои хоричии И.А.Васюков “Большой юридический словарь” санад ҳамчун “хуччате, ки дорои аҳамияти ҳуқуқӣ мебошад” маънидод мегардад[3, 39-40]. Луғатҳои тафсирии забони тоҷикӣ низ мафҳуми “санад”-ро хуччат, далели навишта барои исботи даъво ё муддаое; бурҳон шарҳ додааст[20, 201].

Ҳамзамон, зери мафҳуми санади ҳуқуқӣ хуччате дар назар дошта шудааст, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ бароварда шуда, дорои дастурҳои умумии меъёрӣ ё инфиродӣ мебошад.

Пеш аз баррасии санадҳои ҳуқуқтатбиқкунии мақомоти прокуратура зарур мешуморем, ки мафҳуми моҳияти санади ҳуқуқӣ, таснифи он, инчунин, андеша ва назарияҳои олимонро оид ба масъалаи мазкур таҳлил намоем.

Санади ҳуқуқӣ намуди муайяни санад буда, мафҳум ва моҳияти он аз ҷониби олимон шарҳ дода шудааст. Санади ҳуқуқӣ – хуччати расмие мебошад, ки дар он меъёрҳои ҳуқуқ ё ҳалли масъалаи мушххаси ҳаётӣ ифода меёбад.

Санади татбиқи ҳуқуқ – санади ҳуқуқии мақоми ваколатдори давлатӣ ё шахси мансабдори босалоҳият аст, ки вобаста ба ҳолатҳои мушаххаси ҳаёт, нисбати шахси муайян, бо мақсади аниқ кардани чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ қабул шудааст[21, 409-410].

Мафҳуми «санади ҳуқуқӣ» яке аз мафҳумҳои васеъ паҳнгардида дар назария, илм ва амалияи ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Дар адабиёти илмӣ санади ҳуқуқӣ ба таври гуногун шарҳу тавзеҳ дода шуда, андешаҳои мухталиф вобаста ба он мавҷуд мебошад.

С.С. Алексеев санадро дар соҳаи ҳуқуқ ба ду маъно шарҳ додааст: санад ҳамчун амали қонунӣ, аз ҷумла, амали ҳуқуқэҷодкунӣ; санад ҳамчун хуччати расмие, ки дар он натиҷаи амалҳои муайян ифода ва мукаррар карда шудаанд[1, 12].

Ба андешаи Ю.А. Тихомиров ва И.В. Котелевский, санади ҳуқуқӣ «муҳимтарин унсури низоми падидаҳои ҳуқуқӣ буда, хусусияти батанзимдарорӣ дошта, мақсади таҳия ва татбиқи он ҳимояи муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад»[19, 12].

С.Е. Якушев санади ҳуқуқиро ҳамчун ҳуччати хаттӣ ва расмӣ, ки бо риояи қоидаҳои техникаи ҳуччатнигорӣ, забонӣ, истифодаи мафҳумҳои мушаххаси ҳуқуқӣ, риояи дигар талаботи, ки ҳоси ҳар як санад мебошад, тартиб дода шудааст ва онҳо муносибати ҳоси дарозмуддат ё яқдафъаинаро дар бар мегиранд, маънидод намудааст[26, 13].

Е.В. Волколупов чунин ақида дорад, ки санади ҳуқуқӣ қарори расмии мақомоти салоҳиятдор бо парвандаи мушаххаси ҳуқуқӣ буда, хусусияти ҳокимиятӣ-давлатӣ дошта, дар шакли муайян бароварда шуда, ба танзими инфиродии муносибатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шудааст[5, 46].

Р.Ф. Василев дар мақолаи худ “Оид ба мафҳуми санади ҳуқуқ” санади ҳуқуқиро иродаи субъекти ваколатдори ҳуқуқ ҳисобида, он муносибатҳои ҷамъиятиро бо роҳи муқаррар (тағйир додан, бекор кардан ва қатъи доираи амал) намудани меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин, муқаррар намудани муносибатҳои ҳуқуқии мушаххас, ки натиҷаи он дар шакли фармон, мурочиат, шартнома ва ғайра дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун дар шакли ҳуччатӣ (санад-ҳуччат) сабт карда мешаванд, танзим менамояд. Ҳамин тавр, профессор Р.Ф. Василев, мафҳуми “санади ҳуқуқӣ”-ро ба воситаи чунин мафҳумҳо “амал-истифодаи ирода”, “амали иродавӣ”, “ҳуччат”, “ҳуччати хаттӣ”, “ифодаи берунии ирода”, “воситаи ифодаи қарор” муайян месозад[3, 24].

Ю.С. Салаватова санадҳои ҳуқуқиро манбаи иттилоот ҳисобида, ақида дорад, ки тавассути он одамон дар бораи ҳуқуқ, меъёрҳои он, дастурҳои инфиродӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ дониши ибтидоӣ мегиранд. Тамоми фаъолияти ҳуқуқшиносон бо санадҳои ҳуқуқӣ алоқаманд аст: инҳо аз санад, меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин, қарорҳои дар санадҳои инфиродӣ ифодаёфта – ҳукм, таъиноти суд, эътирози прокурор, даъво ва ғайра иборат мебошад[16, 112-122]. Ба ақидаи муаллиф, санади ҳуқуқӣ – санади ифодаи иродаи (амалҳои шифоҳӣ, хаттӣ, хулосавӣ)-и субъекти ваколатдори ҳуқуқ мебошад, ки ба танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шуда, боиси оқибатҳои муайяни ҳуқуқӣ мегардад[16, 18].

С.С. Алексеев мафҳуми мухтасари санади ҳуқуқиро дода, онро “ҳамчун ифодаи берунии иродаи давлат ва шахсони воқеӣ мешуморад, ки барои ноил шудан ба натиҷаи муайяни ҳуқуқӣ нигаронида шудааст”[1, 7].

Аз нуктаи назари О.В. Шопина бошад, санади ҳуқуқӣ қароре мебошад, ки иродаи субъекти ҳуқуқро ифода карда, бо тартиби муқарраршуда ба расмӣ дароварда мешавад ва он барои ноил шудан ба ҳадафҳои мусбӣи иҷтимоӣ (танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ) пешбинӣ шуда, боиси оқибатҳои муайяни ҳуқуқӣ мегардад[23, 10]. Қобили зикр аст, ки дар ҳама таърифҳои додаи муаллифони рус санади ҳуқуқиро мақоми ваколатдори давлатӣ қабул карда, он оқибатҳои ҳуқуқиро ба вучуд меорад.

Олимон ва назариячиёни тоҷик, аз ҷумла, Р.Ш. Шарофзода [23, 64-71], И.Ҳ. Бобочонзода, А.Р. Нематов, И.И. Камолзода, А. Куканов ва дигарон сарчашма ва санадҳои ҳуқуқиро дар мақола ва рисолаҳои илмиашон таҳқиқ намудаанд.

Ба андешаи Р.Ш. Шарофзода санадҳои ҳуқуқӣ дар асос ва мувофиқи талаботи ҳуқуқи фитрӣ қабул карда мешаванд; ҳуқуқу озодиҳои шахрвандонро ҳифз карда, кафили асосии ҳуқуқу манфиатҳои инсон мебошанд. Ҳангоми қабули санадҳо мақомоти ҳуқуқэҷодкунӣ манфиатҳои инсонро ба инобат мегиранд, нисбат ба манфиатҳои давлатӣ авлотар будани онҳоро мақсад ва асоси фаъолияти хеш қарор медиҳанд[12, 256].

И.И. Камолзода дар таҳқиқоти илмии худ қайд мекунад, ки мафҳуми «санади ҳуқуқӣ» тамоми санадҳои ҳуқуқӣ, ҳуччатҳои ҳам меъёрӣ ва ҳам ғайримаъёрӣро дар бар мегирад. Дилхоҳ санади дигар ҳуқуқӣ шуда метавонад ва вале на ҳамаи онҳо меъёрӣ мебошанд. Калимаи «ҳуқуқӣ» санади ҳуқуқӣ-ҳуччатро дар назар дорад, на санад-амал[9, 14].

Ҳамин тавр, санади ҳуқуқӣ ҳуҷҷати ҳуқуқиест, ки дар шакли хаттӣ бо дарназардошти риояи талаботи техникаи ҳуқуқӣ таҳия гардида, дар он қоидаҳо вобаста ба танзими муносибати мушаххаси ҷамъиятӣ муқаррар шуда, аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ ё шахси мансабдор қабул карда мешавад.

Санадҳои ҳуқуқатбиккунӣ намуди санадҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб рафта, дар радифи таснифбандии он қарор гирифтааст.

Дар асоси таснифбандии муаллифон санади ҳуқуқӣ ба намудҳои гуногун ҷудо мешаванд. Аз ҷумла, санади ҳуқуқӣ мафҳуми умумиест, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, созишномаҳои меъёрӣ, санадҳои ҳуқуқатбиккунӣ, санадҳои тафсири, санадҳои амалигардонии ҳуқуқ ва уҳдадорихоро дар бар гирифта, мавҷудияти далел, ҳолат, шароитҳоро баён ва тасдиқ мекунанд ва боиси оқибатҳои дахлдори ҳуқуқӣ мегарданд. Хусусияти ҳуқуқии ин санадҳо аз алоқаи ногусастани онҳо бо иродаи субъекти ҳуқуқ ба амал меояд. Аммо, табиати ҳуқуқии ҳар як намуди онҳо гуногун аст. Фарқияти санадҳои ҳуқуқӣ бо хусусияти фардӣ, мақсади қабул (интишор) ва таъиноти онҳо зоҳир мегардад[16, 113].

Ҳамчунин, санадҳои ҳуқуқӣ бо асосҳои гуногун, аз ҷумла, аз рӯи қувваи ҳуқуқӣ, соҳаи амал, шакл, мазмун ва ғайра тасниф карда мешаванд[26, 13-14].

Ҳар як намуди санадҳои ҳуқуқӣ дар назарияи ҳуқуқ ва амалияи он аҳамияти калон доранд. Тавассути онҳо муносибати муҳими ҷамъиятӣ ба танзим дароварда шуда, ҳамчунин, масъалаи муайяни ҳуқуқӣ баррасӣ ва роҳи ҳалли ҳудро меёбад.

Дар баробари санадҳои зикршуда, инчунин, санадҳои ҳуқуқатбиккунӣ дар амалияи ҳуқуқӣ мавҷуд мебошанд, ки аз ҷониби мақомоти судӣ, прокуратура ва дигар мақомоти татбиқкунандаи ҳуқуқ бароварда мешаванд. Чунин санадҳоро дар адабиёти ҳуқуқӣ санадҳои ғайримаъёрӣ меноманд, ки ба масъалаҳои ташкилӣ алоқаманд мебошанд[15, 160]. Санадҳои ҳуқуқатбиккунӣ натиҷаи мушаххаси фаъолияти ҳуқуқатбиккунӣ буда, хусусият, имконият, инчунин, вақт ва макони рафтори ҳуқуқии субъектҳоро пурра равшан, дар баробари ин, роҳҳои расидан ба ҳадафи онро муайян мекунанд.

Функсияи санади ҳуқуқӣ дар фаъолияти ҳуқуқатбиккунии мақомоти прокуратура нақши танзимнамоӣ, амалигардонии ҳуқуқ, Ҳимоякунӣ, иттилоотӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Назарияшиносон В.М. Корелский и В.Д. Перевалов чунин андеша доранд, ки санади татбиқи ҳуқуқ ҳамчун «санади ҳуқуқии мақоми салоҳиятдор ё шахси мансабдор, ки дар асоси далел ва меъёрҳои ҳуқуқӣ бароварда шуда, ҳуқуқ, уҳдадорихо ё чораи ҷавобгарии ҳуқуқии шахсони мушаххасро муайян мекунанд» мебошад[18, 386].

И.В. Волколупов ақида дорад, ки санади ҳуқуқатбиккунӣ қарори расмӣ мақомоти салоҳиятдор оид ба парвандаи мушаххаси ҳуқуқӣ буда, хусусияти ҳокимиятӣ-давлатӣ дошта, дар шакли муайян ифода ёфта, ба танзими инфиродии муносибатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шудааст[5, 46].

Ба андешаи О.В. Ядринсева санади ҳуқуқатбиккунӣ ҳамчун воситаи пайвастандан ба байни меъёри ҳуқуқ ва амалигардонии он дар рафтори иштирокчиёни ҳуқуқ баромад карда, на танҳо дар татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки ҳамчун факти ҳуқуқие амал мекунанд, ки ба татбиқи минбаъдаи онҳо алоқаманд аст[25, 8]. И.А. Миннекес бошад, ба ин назар аст, ки санади ҳуқуқатбиккунӣ, ки як намуди санади ҳуқуқии фардӣ мебошад, дар механизми танзими ҳуқуқӣ нақши бениҳоят муҳимро мебозад, зеро он дастурҳои меъёриро дар робита ба ҳолат ва субъектҳои мушаххас дар амал таъмин менамояд[11].

Ҷойи асосиро дар фаъолияти ҳуқуқатбиккунӣ қарори идоравӣ – санади ҳокимияти фардӣ ташкил медиҳад, ки дар шакли шифохӣ ё хаттӣ ба шахси муайян ё масъалаи мушаххас равона мегардад[14, 175].

Санади ҳуқуқатбиккунӣ бо риояи як қатор талабот таҳия ва қабул карда мешавад. Ҳангоми қабули чунин санадҳо принципҳои касбият, фарҳанги таҳия ва иҷрои санад, забон ва услуби баёни он аҳамият доранд. Нақши асосии онро техникаи қонунгузорӣ, яъне

низомии қоидаҳое, ки барои ташаккули маводи ҳуқуқӣ истифода мешаванд, иҷро менамояд[8, 9].

Ш.М. Исмоилов, Р.Ш. Шарофзода чунин талаботи санадҳои татбиқи ҳуқуқро пешниҳод кардаанд[12, 246]:

1. Асоснокии санадҳо. Санади татбиқи ҳуқуқ бояд ба ҳолатҳои воқеии саҳеҳ асос ёбад. Онҳо бояд бо далелҳои кофӣ исбот шуда бошанд. Истифодаи ҳолатҳои сохташуда (ҷойнадошта), далелҳои дар қонунҳо пешбинӣ нашуда мумкин нест.

2. Қонунӣ будани санад. Санади татбиқи ҳуқуқ бояд дар доираи салоҳияти мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор, бо риояи шакли расмӣ ифодаи он қабул гардад. Далелҳо тавассути риояи меъёрҳои мувофиқавӣ чамъ шаванд. Меъёри ҳуқуқ бояд дуруст интихоб гардида, асоси ҳуқуқии ҳалли қор бошад. Санади ҳуқуқтатбиқкунӣ бояд бо риояи меъёрҳои дахлдор қабул шавад (мисол, ҳукми суд дастҷамъӣ, қарори суд ба таври танҳо қабул мешаванд).

3. Мувофиқи мақсад будани санад. Дар баробари қонунӣ будан, санади ҳуқуқтатбиқкунӣ дар асоси риояи принсипи адолат, бо дарназардошти вазъи молумулкии тарафайн, вазнинии кирдори содиршуда, дараҷаи гуноҳ, ҳолатҳои вазнинкунанда ва сабуқкунандаи ҷавобгарӣ қабул мешавад.

И.Х. Бобочонзода андеша дорад, ки санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчун як намуди санадҳои ҳуқуқии инфиродӣ (тамоми низомии ин санадҳо) дар механизми танзими ҳуқуқӣ нақши ниҳоят муҳимро ишғол мекунад, зеро онҳо эътибори мушаххас қардани дастурҳои меъёриро нисбат ба ҳолатҳо ва субъектҳои мушаххас таъмин менамоянд. Бо вучуди ин ҳолат, масъалаи санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамонро камтаҳқиқ боқӣ мемонад.

Дар таҳқиқоти худ В.А. Юсупова оид ба фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии мақомоти идоракунӣ чунин қайд кардааст, ки санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз дигар санадҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла, аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз рӯи хусусиятҳои зерин фарқ мекунанд:

- санади меъёрии ҳуқуқӣ характери умумӣ дошта, намуди муайяни муносибатҳои ҷамъиятиро танзим менамояд, барои бисёр шахсон то бекор қарда шудани он эътибор дорад. Санади ҳуқуқтатбиқкунӣ инфиродӣ буда, муносибати иҷтимоии мушаххасро ба тартиб мебарорад, ба шахси муайян тааллуқ дорад, таъсири он ба як шахс мушаххас паҳн мешавад;

- санади меъёрии ҳуқуқӣ меъёрҳои ҳуқуқро муқаррар менамояд, тағйир медиҳад ё бекор мекунад, асоси умумии меъёрии танзими ҳуқуқӣ мебошад. Аммо санади ҳуқуқтатбиқкунӣ инро амалӣ қарда наметавонад. Он дастурҳои умумии санади меъёриро дар ҳаёт татбиқ мекунад, ки ҳамчун воситаи зарурии таҳвили қоидаҳои умумихатмӣ дар соҳаи мушаххаси ҳаётӣ ва дар муносибат бо одамони мушаххас баромад мекунанд[24, 100].

Ба андешаи дигар муаллифон, санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ бо хусусиятҳои зер аз дигар санадҳои ҳуқуқӣ фарқ мекунанд: онҳо қарори мақомоти ваколатдор оид ба масъалаи мушаххас мебошанд, ки давлат барои амалигардонии ҳуқуқ ва соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсис додааст; санади ҳуқуқтатбиқкунӣ дорой ифодаи давлатӣ-ҳокимиятӣ буда, риоя ва иҷрои он аз тарафи ҳамаи шахсоне, ки ба онҳо муроҷиат шудааст, ҳатмӣ мебошад; шакли санади татбиқи ҳуқуқ, ки қонун муқаррар қардааст; санади ҳуқуқтатбиқкунӣ ба танзими инфиродии муносибатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шудааст[7, 460].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ, муаллифон, аз ҷумла, профессор И.Х. Бобочонзода, чун қоида, яқдилона аломатҳои ба ҳама санадҳои ҳуқуқии инфиродӣ хосро ҷудо мекунанд, аз ҷумла:

- онҳо дар худ меъёрҳои ҳуқуқро дар бар намегиранд, барои танзими ҳуқуқии инфиродӣ пешбинӣ шуда, ба ҳалли ҳолатҳои мушаххас равона гардидаанд;

- ба субъектҳои мушаххас муайяншуда равона шудаанд;

- бо кумаки онҳо бо таври инфиродӣ ҳуқуқро уҳдадорихоӣ иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ муқаррар, тағйир ё қатъ гардида, онҳо дорой ифодаи равшани хислати иродавӣ мебошанд[2, 56].

Дар илми ҳуқуқшиносӣ санадҳои татбиқи ҳуқуқро дар шакли умумӣ як навъи мустақили санадҳои ҳуқуқӣ медонанд, ки санади расмӣ мебошанд ва аз ҷониби мақомоти дахлдори ваколатдор ё мансабдор дар ҳар ҳолат нисбати субъекти муайян (субъектҳо) дар асоси меъёрҳои ҳуқуқии дахлдор қабул карда мешаванд. Хусусиятҳои онҳо дар ҳолатҳои зерин ифода меёбад:

- ба таври инфиродӣ муайян карда мешаванд, яъне нисбат ба шахсони мушаххасе, ки онҳоро бо исмашон метавон ном бурд, ишора мекунад, дар тафовут аз санадҳои меъерие, ки беноманд (барои гуруҳи номуайяни шахсон) пешбинӣ шудаанд;

- хусусияти ҳатмии ҳокимиятиро барои иҷро доранд, зеро онҳо аз номи давлат ё бо ризоияти он аз субъектҳои ғайридавлатӣ, ки (ваколат воғузур шудааст) салоҳият мегиранд ва барои риоя накардани чунин талабот ҷавобгарӣ пешбинӣ шуда метавонад;

- дар худ меъёрҳои ҳуқуқро дар бар намегиранд, бинобар ин онҳо сарчашма ва шакли манбаи ҳуқуқ шуда наметавонанд;

- мақсади онҳо эҷод кардани ҳуқуқ набуда, балки татбиқ намудани меъёрҳои ҳуқуқ мебошад;

- танзими маҳдуди ҳуқуқиро ба амал мебарорад, дастурҳои умумиро мушаххас мекунад;

- ҳамчун ҳолатҳои ҳуқуқӣ баромад мекунад (яъне онҳо муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқиро байни шахсоне, ки меъёрро татбиқ мекунад ва ба онҳо, ки равона карда шудааст, ба вучуд меоранд);

- чун қоида, бо як татбиқкунӣ ба итмом мерасад, ба ҳолатҳои дигар ва дигар субъектҳо татбиқ намегардад;

- бо маҷбурии давлатӣ таъмин карда шудааст.

Талаботи асосӣ ба санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар асоси санадҳои меъерии ҳуқуқии муайян қабул мешаванд ва шартҳои дар дарҷгардидаро қатъиян риоя мекунад; дар доираи салоҳияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти ваколатдор ё шахсони мансабдор содир мешаванд; тавсифи амиқ ва мукаммали қор ё парвандаи додашударо дарбар мегиранд[6, 34-41].

Ба андешаи мо низ санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад, ки фарқияти онро аз дигар намуди санадҳои ҳуқуқӣ нишон медиҳад. Дар қатори хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ дарҷ кардан мумкин аст, ки онҳо санадҳои фардӣ буда, ба субъектони мушаххаси ҳуқуқӣ дахл дошта, бо мақсади татбиқ намудани ҳуқуқ равона мегарданд. Чун дигар намуди санадҳои ҳуқуқӣ, бо онҳо барои амалӣ нагардидани санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ, кафолатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла, ҷавобгарии ҳуқуқӣ таъмин карда мешавад.

Р.Ш. Шарофзода чунин андеша дорад, ки дар сатҳи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон тафовути аниқи санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз санадҳои меъерии ҳуқуқӣ гузаронида мешавад. Айни замон имконияти қабули санадҳои ҳуқуқии омехта, ки хусусиятҳои санадҳои меъерӣ ва татбиқи ҳуқуқро (фардиро) доранд, вучуд дорад. Чунончӣ, дар як қатор ҳолатҳо санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар заминаи меъёрҳои қонун қабул шуда, хусусияти фардӣ доранд, ҳамзамон бо ин, ба доираи васеи шахрвандон паҳн мешаванд. Ба андешаи аксарияти олимони, ҷудо намудани санадҳои ҳуқуқии омехта аз дигар санадҳои ҳуқуқӣ асоси воқеӣ надорад, санади меъерии ҳуқуқӣ меъёрҳои фардиро дар бар гирифта наметавонад, дар санади татбиқи ҳуқуқ пешбинӣ намудани меъёрҳои умумии ҳуқуқӣ мумкин нест[22, 64-71].

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлилҳои олимони вобаста ба мафҳуми моҳият ва аломатҳои санади ҳуқуқтатбиқкунӣ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки санади ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳуччати дар шакли ҳаттӣ тартибдодашудаи мақомоти ваколатдор мебошад, ки барои муайян кардани ҳолатҳои воқеии амалишавии меъёрҳои ҳуқуқ қабул мешавад. Ба маънои дигар, санади ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳуччати расмии ҳуқуқӣ буда, дорои муқаррароти мақоми ваколатдор (шахси мансабдор) доир ба натиҷаи ҳалли масъалаи мушаххас мебошад, ки бо мавҷудияти далел (ҳолат)-и ҳуқуқӣ ба қувваи амал даромадааст.

Ба назари мо, низ яке аз фарқиятҳои асосии байни санади ҳуқуқтатбиқкунӣ ва санади меъёрии ҳуқуқӣ хусусияти инфиродӣ, доираи иштирокчиён, ҳаҷми маҳдуди масъала ва муносибатҳои ҳуқуқӣ шуда метавонад, ки нишонаҳо хоси санади ҳуқуқтатбиқкунӣ мебошанд.

Алоқамандии санади татбиқи ҳуқуқ ва санади меъёрии ҳуқуқӣ дар он зоҳир мегардад, ки ҳарду санади расмӣ буда, аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ қабул мешаванд.

Адабиёт

1. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права: Курс лекций. – Свердловск, 1966. Вып. 3. – С. 12.
2. Бобочонзода И.Ҳ. Проблемаҳои самаранокӣ ва сифати санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчун шарт ва натиҷаи ҳуқуқтатбиқкунӣ // Маҷаллаи академии ҳуқуқ – 1 (45) / 2023.
3. Васильев Р.Ф. О понятии правового акта // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Право. 1998. № 5. – С. 24.
4. Васюкова, И. А. Словарь иностранных слов. – М.: АСТ-ПРЕСС, 1998. – 640 с.
5. Волколупов Е. В. Прокурорский надзор как гарантия обеспечения законности правовых актов. Саратов, 2003. – С. 46.
6. Григорьев Ф.А., Черкасов А.Д. Акты применения права: понятие и виды // Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 2000. – С. 460.
7. Григорьев Ф.Л. Акты применения права: Учебное пособие. Саратов, 1995. - С. 34-41.
8. Законодательная техника: Науч.-практ. пособие / Под ред. Ю.А. Тихомирова. – М., 2000. – С. 9.
9. Камолзода И. И. Нормативные правовые акты в системе источников права Республики Таджикистан: Проблемы теории и практики // Автореферат дисс... док. юрид. наук. – Д., 2023. – 72 с.
10. Кузнецов, С. А. Современный толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 2006. – 960 с.
11. Миннекес И.А. Индивидуальное правовое регулирование: (теоретико-правовой анализ): дис. д-ра юрид. наук. – Екатеринбург, 2009. – 313 с.
12. Назарияи ҳуқуқ ва давлат: Китоби дарсӣ барои донишҷуёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод. / Исмоилов Ш.М. Сотиволдиев Р.Ш. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 295 с.
13. Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999, - 944 с.
14. Правоприменение: теория и практика / Отв. ред. Ю.А. Тихомиров. — М.: Формула права, 2008. ISBN 978-5-8467-0059-8. - С. 175.
15. Прокуратура в системе обеспечения прав человека (к 20-летию вступления России в Совет Европы): сб. материалов науч.-практ. семинара (Москва, 17 февраля 2016 г.) / под общ. ред. О.Д. Жука; Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации. – М., 2016. – С. 160.
16. Салаватова Ю. С. Правовые акты: некоторые теоретические вопросы // Вестник Московский университета. – Сер. 11. Право. 2011. – № 1. – С. 112-122
17. Салаватова Ю. С. Правовые акты: некоторые теоретические вопросы // Вестник Московский университета. – С. 113.
18. Теория государства и права / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. М., 1999. - С. 386.
19. Тихомиров Ю.А., Котелевская И.В. Правовые акты. – М., 1999. – С. 12.
20. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири д.и.х., профессор Маҳмудов М.А. - Душанбе: ЭР-граф, 2009. – С.409, 410. (620)

21. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ .Иборат аз 2 ҷилд. ҷилди II О– Я. Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 945 с. – ISBN 978-99947-715-5-4.
22. Шарофзода Р.Ш. Сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омилҳои таъмини самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – № 1(43) / 2023. – С. 64-71.
23. Шопина О.В. Система правовых актов современной России: проблемы теории: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2002. – С. 10.
24. Юсупов В.А. Правоприменительная деятельность органов управления. – М., 1979. - С. 100.
25. Ядринцева О. В. Индивидуально-договорное правоприменением. Автореферат дисс. канд. наук. – Нижний Новгород, 2006. - С. 8.
26. Якушева С. Е. Юридические акты органов прокуратуры Российской Федерации. Автореферат дисс. канд. наук. – Саратов, 2007. – С. 13-14.

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ УСКОРЕННОГО УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Мухторов Яҳҷон Азимович – майори милитсия, адъюнкты Академии управления Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХИ МУРОФИАИ СОДДАКАРДАШУДА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мухторов Яҳъёджон Азимович – майор милиции адъюнкт Академии управления Министерство внутренних дел Республики Таджикистан

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF ACCELERATED CRIMINAL PROCEDURE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mukhtorov Yahyojon Azimovich – police major, adjunct professor of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan

Калидвожаҳо: раванди ҷиноятӣ, раванди тезонидашуда, тафтишоти судӣ, низоми ҳуқуқӣ, муурофияи ҷиноятӣ, тафтишоти пешакӣ, муурофияи судӣ, дини зардуштӣ, ҳуқуқи исломӣ, давраи пеш аз шӯравӣ, давраи шӯравӣ, давраи нав.

Анотатсия. Рисолаи мазкур ба таърихи инқишофи муурофияи соддакардашудаи судҳои ҷиноятӣ дар қаламрави таърихи Тоҷикистон бахшида шудааст. Вобаста ба ин, хусусиятҳои муурофияи ҷиноятӣ дар давраи тошӯравӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, ҷайд мегардад, ки дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ шакли оддии муурофияи соддакардашуда маҷуд буд. Муурофияи судие, ки дар асоси ҳуқуқи исломӣ сурат мегирифт, сода ва зуд буд зеро муурофияи судӣ хусусияти айбдоркунӣ ва оштишавӣ дошт. Ин парвандаҳо аз ҷониби шахсони манфиатдор оғоз мегардиданд. Дар байни муурофияи ҷиноятӣ ва маданӣ тафовут гузошта намешуд. Қонунҳои давраи шӯравӣ алоҳида таҳлил карда шуданд. Инчунин давраи муосир рушди муурофияи соддакардашудаи ҷиноятӣ таҳлил карда шуд, ки ба он тамоюли устувори ҷорӣ намудани истеҳсолоти соддакардашудаи муурофияи ҷиноятӣ хос аст.

Ключевые слова: уголовный процесс, ускоренный процесс, судебное следствие, правовая система, уголовное судопроизводство, досудебное расследование, судебное заседание, зороастризм, мусульманское право, досоветский период, советский период, современный период.

Аннотация. В этой статье основное внимание уделяется истории становления ускоренного процесса в уголовных судах на территории исторического Таджикистана. В этой связи были изучены особенности уголовного процесса в досоветский период и отмечается существование в зороастрийской правовой системе простой ускоренной формы уголовного судопроизводства. Судопроизводство, проводившееся на основе мусульманского права, было простым и быстрым. Судебное разбирательство носило характер обвинения и примирения. Дела были возбуждены заинтересованными лицами. Никакой разницы между уголовным и гражданским судопроизводством не было. Отдельно анализировались законы советского периода. Наконец, было анализирован

современный период, который характеризуется устойчивой тенденцией к введению упрощенных порядков уголовного производства.

Key words: criminal process, accelerated process, judicial investigation, legal system, criminal proceedings, pre-trial investigation, court session, Zoroastrianism, Muslim law, pre-Soviet period, Soviet period, modern period.

Annotation. This article focuses on the history of the development of accelerated criminal proceedings in the territory of historical Tajikistan. In this regard, the features of criminal proceedings in the pre-Soviet period were studied and the existence of a simple accelerated form of criminal proceedings in the Zoroastrian legal system was noted. The proceedings, conducted on the basis of Muslim law, were simple and fast. The trial was of the nature of accusation and reconciliation. Cases were initiated by interested parties. There was no difference between criminal and civil proceedings. The laws of the Soviet period were analyzed separately. Finally, the modern period was analyzed, which is characterized by a steady tendency to introduce simplified procedures for criminal proceedings.

Ускоренное производство по уголовным делам рассматривается как одно из важных явлений уголовного судопроизводства, развивавшееся со своими особенностями и содержанием на разных исторических этапах. Реализация различных правовых систем на территории исторического Таджикистана также оказала влияние на явления уголовно-процессуального производства. Каждая правовая система оценивает правовые явления по их характеристикам в определенное время и в определенном месте. В науке юриспруденции исследователи используют хронологию их возникновения и развития для изучения правовых проявлений и явлений.

Путь развития Республики Таджикистан определяет необходимость приближения отечественного уголовного процессуального законодательства к мировым стандартам, ориентированным прежде всего на защиту прав и свобод человека, утверждение основы верховенства права. Важной составляющей уголовной процессуальной политики, учитывая это, должна стать оптимизация и повышение эффективности уголовного судопроизводства. В то же время усовершенствование процедуры досудебного расследования, определение путей его реформирования для того, чтобы не допустить ошибок прошлого, должно сопровождаться изучением исторического опыта. По справедливому утверждению ученых-историков, ни при каком реформировании невозможно рассчитывать на положительные результаты без знания и исследования истории объекта реформирования, условий и этапов его развития.

Исторический подход к изучению правовых явлений дает возможность рассматривать каждый вопрос с позиции того, как известное явление в истории возникло, какие основные этапы своего развития прошло, и уже с этой точки зрения наблюдать его совершенство и перспективы. развития.

По мнению таджикского ученого А.Г. Холиков: «Для того, чтобы политические, правовые и социальные события были ясно и широко изучены, и проанализированы в ходе истории, исследователи обычно пользуются методом классификации периодов или периодизации» [7, с. 12]. С учетом этого и с учетом исторических правовых документов и повседневную жизнь таджикского народа, являющуюся признаком его предшественников, мы разделяем развитие ускоренного уголовного судопроизводства на 3 основных периода:

1) Досоветский период (до образования Советского Союза в 1922 году);

2) советский период (принятие УПК СССР и Основ уголовного процесса СССР и советских республик в 1922 году и УПК ССР Узбекистана в 1926-1929 годах, УПК РСС Таджикистана 1935 г., УПК РСС Таджикистана 1961 г.);

3) Современный период (УПК РТ);

Явления уголовного судопроизводства, в том числе рассмотрение и разрешение уголовных дел в ускоренном порядке, имеют давнюю историю. Зороастрийская правовая система была одной из древних правовых систем, действовавших на территории современного Таджикистана. В зороастрийской правовой системе доказательства первоначально осуществлялись посредством Ордалии и клятв, что также использовалось в древних судебных процессах в других государствах [1, с. 13]. Доказывание обстоятельства дела осуществлялось на основании Ордалии. Например, при отсутствии подтверждающих фактов деяния. В целом в этой правовой системе существовала простая форма рассмотрения уголовного дела. В Авесте было предусмотрено несколько типов Ордалии, одним из которых принято считать Ордалию Огня. Проход Сиёвуша осуществлялся именно через этот тип Ордалии. Существовали две формы ордалии: горячая и холодная ордалия [8, с.94]. Хотя зороастрийская правовая система предусматривала процесс доказывания и рассмотрения уголовных дел, эти правила в основном состояли из принесения клятвы и ордалия, как античное судопроизводство в древние времена. Существование отмеченных дел показывает, что в зороастрийской правовой системе существовала простая ускоренная форма уголовного судопроизводства. Даже наказание применялось сразу с установлением вины человека в совершении преступления.

С распространением исламского права на территории Таджикистана судебное разбирательство велось на основе источников мусульманского права, которое, в отличие от зороастрийской правовой системы, опиралось на интеллектуальные силы, а также предусматривалось принятием клятвы перед дачей показаний [1, с.14]. Судопроизводство, проводившееся на основе мусульманского права, было простым и быстрым. Судебное разбирательство носило характер обвинения и примирения. Дела были возбуждены заинтересованными лицами. Никакой разницы между уголовным и гражданским судопроизводством не было. Судебные дела обсуждались открыто в зале суда. Доказательствами вины считались признание вины, показания свидетелей, клятва. Судебный процесс был инициирован истцом, и все виды доказательств были собраны истцом (обыск, задержание и предъявление обвиняемого, вызов свидетелей, вещественных доказательств, документов и т.д.). Среди доказательств преобладали показания свидетелей и признание вины.

Во времена колонизации Российской империи на землях современного Таджикистана, входивших в то время в состав феодально-теократических государств Бухарского эмирата и Кокандского царства, мусульманское право и элементы обычного права практиковался. После присоединения в 1867 г. Средней Азии были применены законы империи [6, с.6]. До революции 1917 года уголовное судопроизводство регулировалось Уставом уголовного судопроизводства 1864 года, который требовал сокращения судебных ступеней, установления правил расследования уголовных дел, а также другие явления уголовного процесса [9].

Этот правовой источник считался основным и важным документом, регулирующим уголовный процесс. В нем впервые были усилены положения о разделении уголовных дел в общем и ускоренном порядке. Например, статья 266 установила, что судебные следователи обязаны принять меры к своевременному сбору доказательств и скорейшему завершению предварительного следствия. В зависимости от срочности судебного разбирательства председатели суда были обязаны принять меры для скорейшего и упрощенного рассмотрения дела.

Далее, в связи с созданием новых государств после Революции 1917 года, отражение особенностей ускоренного порядка судебного следствия можно наблюдать через уголовно-процессуальное законодательство РСФСР. Анализ норм УПК РСФСР 1922 года и УПК РСФСР 1923 года показывает, что система, структура и большинство норм этих Кодексов

были схожи. Упрощенное или сокращенное судебное следствие установлено статьей 286 УК РСФСР 1922 года и статьей 282 УК РСФСР 1923 года, а уголовное дело производится в соответствии с требованиями этих норм. С установлением на территории Таджикистан советской власти был издан ряд циркуляров Народного комиссариата юстиции, направленных на усовершенствование деятельности органов досудебного расследования, в которых, в частности, обращалось внимание на необходимость ускорения расследования, но при соблюдении требований полноты и объективности («Об усилении досудебного производства»), «О сроках и порядке передачи дела в суд», «Об ускорении производства судебных дел»). В то же время исследователи отмечают, что в период становления уголовного процессуального законодательства СССР законодатель обращался к идее процессуального ускорения и упрощения процессуальной формы. А иногда его подход сводился к откровенно нигилистическому отношению к процессуальной форме, когда судопроизводство осуществлялось под идеологическим девизом «Минимум формы, максимум классовой сущности»[4].

Важным этапом развития уголовного процессуального законодательства было утверждение 13 сентября 1922 г. и введение в действие первого согласно статье 286. УПК СССР «Если подсудимый согласился с обстоятельствами, изложенными в обвинительном заключении, признал правильным предъявленное ему обвинение и дал показания, суд может не производить дальнейшего судебного следствия и перейти к выслушиванию прений сторон; однако, в случае требования кого-либо из судей или сторон, суд обязан произвести судебное следствие, несмотря на наличие признания подсудимого». Трактовка этой нормы показывает, что законодатель определил признание вины как условие проведения ускоренного судебного разбирательства без использования понятия «признание вины».

После образования Автономной ССР Таджикистана в составе Узбекской ССР (1924 г.) КИМ Узбекской ССР 1 июля 1926 г. принял первый УПК Узбекской ССР, который действовал до 1929 г. 1 августа 1929 года был принят и введен в действие новый УПК ССР Узбекистана, согласно постановлению № 42 Совнаркома и ЦИК ССР Таджикистана он вводился в действие с 19 декабря 1929 года до принятия соответствующих законов на территории ССР Таджикистана. Стоит отметить, что эти кодексы были аналогичны УПК РСФСР (1922 г.) и зачастую воплощали в себе процессуальные явления. Но кодекс был сокращен по сравнению с предыдущим кодексом.

Этот кодифицированный акт произвел четкое процессуальное распределение досудебного следствия и дознания. Положения УПК ССР были ориентированы на ускорение уголовного производства, о чем, в том числе, свидетельствует наличие отдельного раздела под названием «Отдельные судопроизводства», который урегулировал специфические формы производства: вынесение заочных приговоров, очередные камеры народного суда, вынесение судебных приказов были ликвидированы из-за их компрометации во времена культа личности.

По рассматриваемому вопросу статьей 275 УК ССР Узбекистан 1926 года было установлено, что судебное следствие начинается с оглашения обвинительного заключения по делу, но в отличие от статьи 113 УК ССР Узбекистан 1929 году был установлен иной порядок, в том числе: «Судебное следствие началось с разъяснения сути предъявленного подсудимому обвинения». Таким образом, предъявление обвинительного заключения не признавалось обязательным. Объяснение подсудимому содержания обвинения зависело от мастерства судьи, который делал его понятным и полным с подробными подробностями и другими доводами. Такая ситуация зачастую создавала риск нарушения прав обвиняемых.

Анализ показывает, что глава 11 УПК ССР Узбекистан озаглавлена «О судебном заседании» (ст. 99-126) и включала в себя все вопросы, связанные с рассмотрением уголовного дела в судебном заседании. Статья 113 этого Кодекса установила значение признания подсудимого как доказательства его вины и позволила суду вынести приговор в случае признания подсудимого без проведения судебного следствия и судебного заседания. В этом разделе также было отмечено: «Если подсудимый признает вину, суд может заслу-

шать последние слова подсудимого без открытия судебного заседания и вынести приговор без проведения судебного следствия». Этот критерий не только установил важность признания подсудимого в совершении преступления, но и усилил ускорение судебного следствия в тот период.

По мнению известного таджикского учёного С. Раджабова, главной задачей, которая была поставлена при принятии УПК Узбекской ССР в 1929 году, было упрощение Кодекса и самой судебной процедуры [5, с.53].

Первый УПК ССР Таджикистана был принят 15 августа 1935 году постановлением Президиума КИМ ССР Таджикистана и вступил в силу 25 августа 1935 года [10]. Глава 14 УПК ССР Таджикистана в 1935 года предусматривала особое производство в народных судах, что, по нашему мнению, представляет собой разновидность ускоренного уголовного процесса, совершаемого в короткие сроки. По уголовным делам, не требовавшим специального расследования или по которым обвиняемый считал себя виновным в совершении этого преступления, немедленно проводился такой вид судебного разбирательства, при котором дело рассматривалось и разрешалось в кратчайшие сроки (ст. 142).

После принятия Основ уголовно-процессуального законодательства СССР и советских республик в 1958 году, в 1959-1961 годах все бывшие советские республики приняли свои новые уголовно-процессуальные кодексы. Также в Таджикистане 17 августа 1961 года был принят новый УПК, который вступил в силу 1 ноября 1961 года. Этот Кодекс состоит из 10 глав, 35 глав и 431 статьи и действовал до 1 апреля 2010 года [2, с. 124]. В течение первых двух десятилетий государственной независимости на территории страны действовал УПК Республики Таджикистан в редакции 1961 года. Лишь в 2009 году был принят новый УПК РТ, который вступил в силу 1 апреля 2010 года [11].

После распада СССР был разработан и принят для участников СНГ Модельный УПК стран СНГ который послужил основой и рекомендательным документом для государств-членов. В ст. 35 этого документа установлено, что «Суд принимает заявление обвиняемого о своей виновности, если оно в совокупности с имеющимися в материалах уголовного дела, а также исследованными в судебном заседании доказательствами не вызывает у суда сомнений». В этом случае событие преступления и вина обвиняемого в его совершении считаются доказанными, и после этого без исследования представленных участниками доказательств следует рассматривать вопрос о наказании [3].

Новый УПУ РТ разработан с учетом новейших достижений международного права, высокого значения прав и свобод человека и гражданина, установил новые процессуальные явления. Ускоренный порядок уголовного судопроизводства был признан новым явлением уголовного процесса Республики Таджикистан и впервые установлен в Главе 46. Ускоренное производство в новом порядке и содержании. Так согласно ст. 453 УПК РТ При наличии признаков преступлений, предусмотренных частью 1 статьи 111, частью 1 статьи 125, частью 1 статьи 126, частью 1 статьи 131, частью 4 статьи 195, частью 4 статьи 196, частью 1 статьи 230, частью 1 статьи 232, частью 1 статьи 234, частью 1 статьи 237, частью 1 статьи 247, частью 1 статьи 253, частью 1 статьи 254, частью 1 статьи 255, частью 1 статьи 294, статьей 334, статьей 339 УПК РТ, в случаях, когда факт преступления очевиден, известно лицо, подозреваемое в совершении преступления, и оно не отрицает своей причастности к совершению преступления, орган дознания немедленно приступает к ускоренному производству.

В целом соотношение дознания и досудебного следствия не изменилось. Как и раньше, в случае выявления признаков преступления, в отношении которого производство досудебного следствия было обязательным, орган дознания возбуждал уголовное дело, проводить неотложные следственные действия, оперативно-розыскные мероприятия с целью установления и закрепления следов преступления, установления и задержания подозреваемого. В ходе досудебного следствия проверялись материалы дознания и устанавливались обстоятельства, которые не были выяснены органами дознания. То есть дознание

было первым этапом досудебного расследования, а не его альтернативной, упрощенной формой.

УПК РТ в значительной степени воспринял МУПК РТ подходы к ускорению уголовного производства, что ознаменовало совсем другой подход законодателя к дифференциации уголовной процессуальной формы, в частности, в стадии досудебного расследования. На наш взгляд, к упрощенным порядкам досудебного уголовного производства по действующим УПК РТ следует отнести:

- 1) дознание уголовных проступков;
- 2) досудебное производство на основании сделок;
- 3) производство в форме частного обвинения;

Исследование генезиса развития института, ускоренного порядков досудебного расследования, позволяет выделить три периода:

1) досоветский период характеризуется отсутствием классического досудебного расследования, а соответственно, и форм его упрощения;

2) советский период – характеризуется на начальных этапах влиянием на уголовное судопроизводство господствующей в то время идеологии, обусловившей «непроцессуальное» ускорение производства, связанное с уходом от тоталитарных представлений в судопроизводстве и переходом к более гуманным норм, введением ускоренной формы дознания;

3) современный период – характеризуется устойчивой тенденцией к введению дифференцированных, в том числе упрощенных порядков уголовного производства (охватывает период независимости Таджикистана).

Таким образом, предложена такая периодизация развития института упрощенных порядков досудебного расследования, включающая четыре периода:

- 1) досоветский период;
- 2) советский период;
- 3) современный период.

Литература

1. Абдуллоев П.С. Далелҳо ва исбот дар муруфияи ҷиноятӣ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – С. 13.

2. Искандаров З.Х., Махмудов И.Т., Абдуллоев П.С. Рушди қонунгузори муруфияви ҷиноятӣ дар давраи истиқлолияти давлатӣ / З.Х. Искандаров, И.Т. Махмудов, П.С. Абдуллоев // 30 соли Истиқлоли давлатӣ ва рушди низоми ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – С. 124.

3. Модельный УПК стран СНГ

4. Рыбаков В.А. Революционная законность: теоретический // Право и государство: теория и практика. 2017. №12 (156). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/revolyutsionnaya-zakonnost-teoreticheskiy-aspekt> (дата обращения: 13.05.2024).

5. Раджабов С. Развитие советского уголовно-процессуального-законодательства в Таджикистане. – Душанбе, 1974. – С. 53.

6. Тохиров Ф. Развитие права в Таджикистане. – Душанбе: Ирфон, 1994. – С. 8.

7. Холиков А.Г. История государства и права Таджикистана. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С. 12

8. Холиқзода А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 94-105.

9. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/> (дата обращения: 18.01.2022).

10. Уголовно-процессуальный кодекс Таджикской ССР (с изменениями и дополнениями на 1 января 1988 г.). – Душанбе: «Ирфон», 1989. – 296 с.

11. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан. Душанбе : Ирфон, 2010.

**ДНЕВНИК – ЛИТЕРАТУРНОЕ
НАСЛЕДИЕ ЛЬВА ТОЛСТО-
ГО**

**РЪЗНОМА – МЕРОСИ
АДАБИИ ЛЕВ ТОЛСТОЙ**

**DIARY LITERARY LEGACY
OF LEV TOLSTOY**

Калидвожаҳо: таҷрибаи
нависандагӣ, рӯзнома, қайд,
адабиёт, шахсият, таҳлил, ҳикмат,
чилд, китобча.

Ключевые слова: писательский
опыт, дневник, запись, литерату-
ра, личность, анализ, афоризм,
том, книжка.

Key words: writing experience,

Рустамова Гуландом Рустамовна, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони русии До-нишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон.

Рустамова Гуландом Рустамовна - доктор филоло-гических наук, профессор кафедры русского языка, Международного университета туризма и предпри-нимательства Таджикистана

Rustamova Gulandom Rustamovna, Doctor of Philology, Professor of the Department of Languages of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи нақши рӯзнома дар эҷодиёти нависандаи умумичаҳони Лев Толстой меравад. Рӯзнома мероси адабӣ ва қисми чудонашавандаи тарҷумаи ҳоли нависанда ба ҳисоб меравад. Дар он дар баробари худтарбиякунӣ ва машқҳои нависандагӣ навиштаҷотҳои буданд, ки ба шакли кӯтоҳ чараёни ҳаёти ҳаррӯза қайд мешуданд. Ғайр аз навиштани ҳодисаҳои ҳаёт, онҳо боз маводҳои қимматбаҳо барои тарҷумаи ҳоли нависандагии ӯ ва таърихи эҷоди асарҳои нависандаро доштанд.

Рӯзнома ва китобчаҳои хотираҳо дар нашри куллиёти чашнии Толстой сӣ чилдро ташкил медиҳанд. Навиштани қайдҳои рӯзнома кори заҳматталаб буда, ӯ ба Толстой барои дохӣ шудан бо истеъдоди нодири нависандагӣ, маҳорати таҳлил намудан ва худро тарбия намудан ёрӣ расонид.

В данной статье говорится о роли дневника в творчестве всемирного писателя Льва Толстого. Дневник считается литературным наследием и неотъемлемой частью биографии писателя. В нём наряду с само-воспитанием и писательскими упражнениями были и записи, которые кратко отмечали течение повсе-дневной жизни. Кроме написания событий жизни, они еще содержали драгоценный материал для его писательской биографии, и творческой истории произведений писателя. Дневник и записные книж-ки в Юбилейном издании сочинений Толстого зани-мают тринадцать томов. Ведение дневниковых за-писей является кропотливой работой, помогла Тол-стому стать гением с уникальным писательским та-лантом и умением анализировать и воспитывать се-бя.

In this article talks about the role of the diary in the

diary, record, literature, personality, analysis, aphorism, volume, book.

work of the world writer Leo Tolstoy. The diary is considered a literary heritage and an integral part of the writer's biography. In it, along with self-education and writing exercises, there were notes that briefly noted the course of everyday life. In addition to writing life events, they also contained precious material for his writer's biography, and the creative history of the writer's works. The diary and notebooks in the Jubilee edition of Tolstoy's works occupy thirteen volumes. Keeping diary entries is painstaking work, helped Tolstoy become a genius with a unique writing talent and the ability to analyze and educate himself.

Дневники для всемирного писателя Льва Николаевича Толстого были литературным наследием и неотъемлемой частью биографии. В них запечатлена неустанная работа и мысли писателя, глубокие раздумья о жизни, социально-нравственные искания. Он вел их с перерывами в течение почти всей своей жизни, начиная с 1847 года 18-летним юношей-студентом, и закончил их в 1910 году 82-летним всемирно известным писателем.

Публицистическое наследие Толстого очень огромно. Перу писателя принадлежит 290 статей и трактатов, из которых 164 были завершены. Среди них такие известные во всем мире статьи, как «Исповедь», «Рабство нашего времени», «Одумайтесь!», «Не могу молчать». Вклад Л. Н. Толстого в процесс гуманизации мысли народов определяется широкой деятельностью как литературовед, исследователь, теоретик и как педагог. Он в течение своего творческой работы критиковал многих своих современников – представителей научного мира. Утверждал и напоминал о том, что задача учёного, писателя состоит в том, чтобы больше написать о народе. Исследователь творчества писателя А. И. Опульский пишет, что многие публицистические мысли в основном выражены в дневниках писателя. По источникам исследования есть предположение об уничтожении некоторых дневников самим писателем[2]. Б. М. Эйхенбаум, основываясь на не до конца выясненных обстоятельствах раннего периода жизни писателя, подчеркивает, что молодой Толстой, встречаясь в 1848-1849 годах «с людьми, имевшими связь с литературой»[9,с.52]. Приводимые предположения об уничтожении Толстым некоторых своих дневников связывались с тяжелыми обстоятельствами его личной жизни. Н. Н. Гусев исследуя записи определил, что Толстой, возможно, по этим мотивам уничтожил свой дневник за период с конца 1882 года по март 1884 года. Есть факт, что Толстой в 1884 году просил В. Г. Черткова уничтожить посланные ему в том году три письма о взаимоотношениях писателя с С. А. Толстой, а в 1894 году просил его уничтожить копию с хранившегося у него дневника 1884 года, что тот и сделал. Но и это предположение маловероятно. Уже в том письме к В. Г. Черткову (от 19 октября 1884 г.), которое имеет в виду Н. Н. Гусев, есть указание на то, что Толстой собирался уничтожить свой дневник. Хотя об этом существенных доказательств больше нигде не видно[3].

С детства писатель хотел быть в центре внимания общества, но этому мешали природная застенчивость и отсутствие внешней привлекательности. Толстого волновали главные вопросы бытия - мысли о счастье, смерти, Боге, любви, вечности и болезненно мучили его почти всю жизнь. Это привело к тому, что у Толстого создалась «привычка к постоянному моральному анализу».

Дневники всегда сопровождали и занимали особое место в его творчестве. Дневники это черновики его писательских замыслов, в них копится материал для будущих художественных произведений. Содержание их гораздо шире того, что обычно понимают под словом «дневник». Его дневники имели разное назначение. В ранних дневниках наряду с самовоспитанием, моральными упражнениями и писательскими упражнениями и тут же были записи, кратко отмечающие течение повседневной жизни. Кроме изложения внеш-

них событий жизни, они содержали драгоценный материал для его писательской биографии, творческой истории произведений и эволюции мирозерцания писателя. В дневниках он высказывал свои самые сокровенные мысли, которыми не делился с окружающими. Здесь заметки о зарождении и развитии художественных замыслов, отклики на текущие события общественно-политической жизни, мысли по вопросам искусства, философии, педагогики и эстетики.

Писатель в разное время по-разному представлял себе назначение своего Дневника. Начиная писать дневники, будучи студентом Казанского университета, на одной из первых страниц отметил так: «Я никогда не имел дневника, потому что не видал никакой пользы от него. Теперь же, когда я занимаюсь развитием своих способностей, по дневнику я буду в состоянии судить о ходе этого развития» (запись от 7 апреля 1847г.) [6]. Следуя этой цели, Толстой первоначально заносил на страницы Дневника все, что, по его мнению, помогало развитию способностей, и, в первую очередь, разбор прочитанных книг. Первая его тетрадь полностью посвящена заданному в университете сравнительному анализу известного «Наказа» Екатерины II и трактата французского просветителя Монтескье «Дух законов» - анализу, выполненному со всей тщательностью: с цитатами, рассуждениями и выводами. Он прокомментировал весь «Наказ» Екатерины II сообразно правилам, которые сам себе установил:

- 1) «Что назначено, непременно исполнить, то исполняй, несмотря ни на что.
- 2) Что исполняешь, исполняй хорошо» (запись от 24 марта 1847г.) [6].

Через некоторое время с той же целью Толстой открыл в Дневнике разделы «Сведения» и «Наблюдения», куда записывал интересные факты, почерпнутые из книг или из собственных наблюдений над жизнью.

Параллельно с этим писатель начинает задумываться и над моральной стороной своей личности: «Хотя я уже много приобрел с тех пор, как начал заниматься собою, однако еще все я весьма недоволен собою. Чем далее подвигаешься в усовершенствовании самого себя, тем более видишь в себе недостатков, и правду сказал Сократ, что высшая степень совершенства человека есть знать то, что он ничего не знает» (запись от 8 апреля 1847г.) [6].

Он разрабатывает для себя «правила внутренние или в отношении к самому себе», которые разделяет на «правила образования нравственного и правила образования телесного».

Дневник Л.Н. Толстого служит также местом записей «дельных мыслей» и средством, способствующим самодисциплине. «Мало ли бывает в голове мыслей, которые кажутся весьма замечательными, а как рассмотришь, выйдет пустошь; иные же точно дельные - вот для этого-то и нужен дневник. По дневнику весьма удобно судить о самом себе. Потом, так как я нахожу необходимым определять все занятия вперед, то для этого тоже необходим дневник» (запись от 14 июня 1850 г.).

Жизнь Толстого по воспоминаниям, то она началась с 18 лет – подразделяется на две равные половины по 32 года, из которых вторая отличается от первой. В сочинении “В чем моя вера?” Толстой пишет: “То, что прежде казалось мне хорошо, показалось дурно, и то, что прежде казалось дурно, показалось хорошо. Со мной случилось то, что случается с человеком, который вышел за делом и вдруг дорогой решил, что дело это ему совсем не нужно, – и повернул домой. И все, что было справа, – стало слева, и все, что было слева, – стало справа” [2].

С течением времени, по мере расширения жизненного и писательского опыта его дневник претерпевает существенные изменения. Все написанное, которое имело характер кратковременных записей для памяти, заносится теперь в специальные записные книжки, которые начиная с 1855 года, всегда - дома и в пути, днем и ночью - держал при себе. У него имелись обыкновенно две записные книжки одновременно: «дневная» и «спальная», или «ночная». Первая находилась у него в кармане блузы, вторая лежала на ночном столике, в нее Толстой заносил свои мысли рано утром, или ночью, просыпаясь. С «дневной»

книжкой Толстой никогда не расставался, часто записывал в нее и на прогулке и даже верхом на лошади. Он любил ездить верхом, быть на природе. Когда в книжках накопилось много записей, Толстой переписывал их в дневник, из кратких заметок вырастали стройные афоризмы или обширные рассуждения. В Юбилейном издании сочинений Толстого дневники и записные книжки займут тринадцать томов. Эта кропотливая работа помогла ему стать гением с уникальным писательским талантом и умением анализировать и воспитывать себя.

Дневники, записки, исповедь как жанр были особенно близки творческой индивидуальности Толстого. Издатель книг писателя В. Г. Чертков советовал ему о том, что «Вам непременно следовало бы вести постоянные записки, вроде дневника Ваших мыслей и чувств».

Льва Толстого критик В. Белинский ставил в одном ряду с Пушкиным. Приведем слова В. Белинского: он «принадлежит к вечно живущим и движущимся явлениям, не останавливающимися на той точке, на которой застала их смерть, но продолжающими развиваться в сознании общества. Каждая эпоха произносит о них своё суждение» [10].

Произведения Толстого объединяются одной центральной проблемой — поисками смысла жизни людей, истинных убеждений человечества. Его персонажи ищут истину, поэтому все творчество Толстого проникнуто философичностью. Дневник на протяжении многих веков был верным другом писателя, и, как и все литературное наследие, отражает всю сложность духовного мира, трагизм его переживаний. Современная молодежь может смело использовать как «учебное пособие» по разным вопросам самосовершенствования личности и о самовоспитании.

Литература:

1. Бирюков П.И. Биография Толстого Л.Н.Т.3.-М.: Госиздат, 1992.331с.
2. Булгаков В.Ф. Воспоминания и рассказы. - Тула: Приокское кн. изд-во, 1964. 325с.
3. Гусев Н.Н. Толстой Л.Н.-М.: Наука, 1970. 558с.
4. Мейлах Б. Уход и смерть Льва Толстого. М., 1979. 384с.
5. Толстая С. А. Дневники в 2-х томах, т. 1. М., 1978, 627с.
6. Толстой Л.Н. Дневники 1847-1894. Собрание сочинений в 22-х томах, т.21.- М.: Художественная литература, 1985. 574 с.
7. Толстой Л.Н. Дневники 1895-1910. Собрание сочинений в 22-х томах, т. 22.- М.: Художественная литература, 1985. 489с. .
8. Толстой С.Л. Очерки былого. Тула: Приокское кн. изд-во,1975. 469с.
9. Шифман А.И. Комментарии. Дневники Льва Толстого.- М.: Художественная литература, 1985. 488с.
10. Шкловский В. Лев Толстой. - М., 1963. – 864 с.

НАҚШИ ИСТИОРА ДАР ТАСВИРИ ЗАБОНИИ ЧАҲОН

Гулямов Хайдар Қаландарович - номзади илмҳои филологии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабудуллоҳи Рӯдакӣ.

РОЛЬ МЕТАФОРЫ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Гулямов Хайдар Қаландарович - кандидат филологических наук кафедры языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени А. Рудаки.

THE ROLE OF METAPHOR IN THE LINGUISTIC OF THE WORLD

Gulyamov Haidar Qalandarovich – Candidate of Philology of Linguistics and Comparative Typology Kulob State University named after A. Rudaki.

Email: gulomov.haidar@mail.ru

Калидвожаҳо: истиора, забоншиносӣ, муқоисавӣ, амалӣ, ибора, эстетикӣ, рӯзнамавӣ, чанба, омӯзиш, таҳлили, матн, маҳдудият, жанр

Аннотатсия. Дар ин мақол яке аз масъалаи истиора дар забоншиносӣ мебошад. Омӯзиши истиора яке аз чанбаҳои асосии таҳлили забоншиносӣ маҳсуб меёбад, зеро истиора маъмултарин ва муҳимтарин унсурҳои забон буда, аз истифодаи маҷозии калимаву ибораҳо дар асоси шабеҳии падидаҳои муқоисашуда иборат аст. Истиора ба таври васеъ ва бидуни маҳдудият дар матнҳои адабӣ, инчунин, дар ҳама гуна жанрҳои аз ҷиҳати эстетикӣ пуршуда ва зухуроти нутқ истифода мешавад: очеркҳои рӯзнамавӣ, суҳанронҳои судӣ, мавъизаҳои калисо, суҳанронҳои сиёсӣ, муқолаҳои гуфтугуӣ бозӣ

Ключевые слова: метафора, лингвистический, сравнительный, практический, фразовый, эстетический, журналистский, аспект, исследование, анализ, текст, ограничение, жанр

Аннотация. Эта статья является одной из самых теоретических метафор в лингвистике. Изучение метафор является одним из основных аспектов лингвистического анализа, поскольку метафора является наиболее распространенным и важным элементом языка и состоит из допустимого использования слов и фраз на основе сходства сравниваемых явлений. Метафора широко и без ограничений используется в литературных текстах, а также в любых эстетически насыщенных жанрах и проявлениях речи: газетных очерках, судебных речах, церковных проповедях, политических речах, разговорном игровом диалоге.

Keywords: metaphor, linguistic, comparative, practical, phrasal, aesthetic, journalistic, aspect, research, analysis, text, limitation, genre

Annotation. This article is one of the most theoretical metaphors in linguistics. The study of metaphors is one of the main aspects of linguistic analysis, since metaphor is the most common and important element of language and consists of acceptable use of words and phrases based on the similarity of the phenomena being compared.

Metaphor is widely and without restrictions used in literary texts, as well as in any aesthetically saturated genres and manifestations of speech: newspaper essays,

court speeches, church sermons, political speeches, colloquial game dialogue.

Метафоры присутствуют в концептуальной системе каждого человека: «Metaphors as linguistic expressions are possible precisely because there are metaphors in a person's conceptual system» (Существование метафор как единиц языка возможно только потому, что метафорами наполнена концептуальная система человека) [7. с. 6].

Дэвид Пантер утверждает, что метафора – не только одно из центральных понятий в литературе, данные тропы широко распространены в современном языке и повседневной речи: «Metaphor is a central concept in literary studies, but it is also prevalent in everyday language and speech» (Метафора – основной концепт не только филологии, но и повседневного языка и речи) [8 с. 2]. Ученый пишет о том, что каждый раз, когда мы говорим на языке, мы используем его коммуникативную функцию. Любой коммуникативный акт предполагает в той или иной степени необходимость заинтересовать читателя или слушателя. По мнению автора, достижение данной цели невозможно без использования метафор. Даже если бы человек мог воспринимать язык без метафор, это был бы невероятно тусклый и ограниченный способ общения: «All uses of language, from the very simplest to the most complex, are acts of communication, or at least they set out to be acts of communication whether they succeed or whether they fail, and therefore there is some implied motivation behind them, at some level, which seeks to engage the reader or listener. Metaphor seems to be integral to this need for engagement: even if we could conceive of a language without metaphor, which would be difficult to the point of impossibility, it would be a deeply drab and extremely restricted language» (Используя язык, человек в той или иной степени нацелен на общение, или по меньшей мере каждое использование языковых средств является коммуникативным актом, в независимости от того продуктивным ли было общение или нет, поэтому можно предположить, что при использовании языка человеком движет скрытая цель заинтересовать читателя или слушателя. Для достижения этой цели метафоры необходимы: даже если бы мы могли воспринимать язык без метафор, что было бы довольно сложно, можно даже предположить невозможность подобного, это был бы пресный и невероятно ограниченный язык) [8. с. 8].

Лингвисты, занимающиеся данным вопросом, считают, что основная функция метафоры – вызывать сеть ассоциаций, через которую человек воспринимает окружающую его действительность. Метафора, по их мнению, является наиболее продуктивным средством формирования вторичных наименований в создании языковой картины мира, которая, в свою очередь, обладает свойством «навязывать» говорящим на данном языке специфичный взгляд на мир – взгляд, являющийся результатом того, что метафорические обозначения, «вплетаясь» в концептуальную систему отражения мира, «окрашивают» ее в соответствии с национально-культурными традициями [3. с. 54].

Именно поэтому многие современные лингвисты признают, что языковая картина мира во многом обусловлена явлением идиоматичности, но не сводится к ней, так как представляет собой тот продукт речемыслительной деятельности, который вносит в действительность уникальное для каждого языка семантическое членение [6. с.109-172].

По общепринятому мнению, языковая картина мира – это информация, рассеянная по всему концептуальному каркасу и связанная с формированием самих понятий при помощи манипулирования в этом процессе языковыми значениями и их ассоциативными полями, что обогащает языковыми формами и содержанием концептуальную систему, которой пользуются как знанием о мире носители данного языка. Все составляющие языковую картину мира элементы являются средствами для формирования новых понятий, перерабатываемые сознанием человека, который создает новые образы элементов действительности [6].

Языковая картина мира формирует тип отношения человека к миру (природе, животным, самому себе как элементу мира). Она задает нормы поведения человека в мире, определяет его отношение к миру.

Проблема языковой картины мира теснейшим образом связана с проблемой метафоры как одним из способов ее создания. Метафора здесь выполняет роль призмы, поскольку она способна обеспечить рассмотрение вновь познаваемого через уже познанное, зафиксированное в виде значения языковой единицы. В этом переосмыслении образ, лежащий в основе метафоры, играет роль внутренней формы с характерными именно для данного образа ассоциациями, которые предоставляют субъекту речи широкий диапазон для интерпретации обозначаемого и для отображения сколь угодно тонких «оттенков» смысла. Само обращение к метафоре, по мнению С.С. Гусева, изучавшего роль метафоры в науке и научной картине мира, объясняется не интеллектуальным бессилием человека, а тем, что она способна служить средством получения нового знания, создавая мощное ассоциативное поле с помощью ограниченного диапазона средств выразительности, в частности образов или символов [1. с. 53].

Современные исследования данного вопроса основываются на том, что языковая картина мира – это неизбежный для мыслительно-языковой деятельности продукт сознания, который возникает в результате взаимодействия мышления, действительности и языка как средства выражения мыслей о мире в актах коммуникации. Вербально-языковые и образные ассоциации, используемые при формировании понятий, придают им языковую окраску, которая входит в их содержание в виде коннотаций.

Языковая картина мира, оснащенная метафорами, может угасать, однако это не мешает объективному отображению действительности, поскольку она, как всякая метафора, расшифровывается. Эта расшифровка не составляет особой трудности, особенно в тех случаях, когда метафора оперирует обычными для носителей данного языка ассоциациями.

Таким образом, по мнению многих современных лингвистов, языковая картина мира не имеет четких границ и соотносится с концептуальной моделью мира, поскольку выражает свойства концептуальной системы и заполняет лакуны с помощью языковых средств [3. с. 54-62]. Например, многие понятия, составляющие неотъемлемую часть научной картины мира, были образованы при помощи метафоры («движение материи», «течение времени») [5. с. 196; 1. с. 156].

Можно сказать, что языковая картина мира осознается во всех тех сферах отображения и обозначения действительности, в которых для формирования новых концептов использовались уже существующие в языке средства. Эти сферы принадлежат в своем большинстве не физически воспринимаемому миру, изначальному для деятельности человека и формирования его языкового сознания, а тем областям «действительного», которые постигаются умозрительно, создавая совокупность объективных знаний [5. с. 153].

Именно в содержательной стороне языка (в меньшей степени в грамматике) явлена картина мира данного этноса, которая становится фундаментом всех культурных стереотипов. Ее анализ помогает понять, чем различаются национальные культуры, как они дополняют друг друга на уровне мировой культуры. При этом если бы значения всех слов были культурно-специфичны, то вообще было бы невозможно исследовать культурные различия. Поэтому занимаясь культурно-национальным аспектом, мы учитываем и универсальные свойства языковых единиц.

Мир, отраженный сквозь призму механизма вторичных ощущений, – это главный фактор, который определяет универсальность и специфику любой конкретной национальной языковой картины мира. При этом важным обстоятельством является разграничение универсального человеческого фактора и национальной специфики в различных языковых картинах мира. Поскольку генетический механизм оценки телесных ощущений универсален, то, переплетаясь с человеческой деятельностью, одновременно и уни-

версальной, и национально-специфической, он неизменно приводит в результате такого взаимодействия к созданию языковых картин мира как с типологически общими, так и индивидуальными особенностями [2].

В том, что непредметный мир моделируется при помощи метафоры и по образу и подобию предметного мира, самую существенную роль играет человеческий фактор. Вторичный мир возникает в результате интерпретации познающим индивидом фактов в их отвлечении от предметной реальности. Но это отвлечение вновь конкретизируется через соизмерение с образным восприятием каких-то черт этого мира, со стереотипами, функционирующими в данной культуре. Именно поэтому метафора, способная совмещать в себе абстрактное и конкретное и синтезировать такого рода сведения в новые концепты, может рассматриваться как механизм, который приводит во взаимодействие и познавательные процессы, и эмпирический опыт, и культурное достояние коллектива, и его языковую компетенцию, чтобы отобразить в языковой форме чувственно не воспринимаемые объекты и сделать наглядной невидимую картину мира – создать ее языковую картину, воспринимаемую за счет вербально-образных ассоциаций составляющих ее слов и выражений [6].

Литература

1. Гусев С.С. Наука и метафора / С.С. Гусев. – Л.: Наука, 1984. – 152 с.
2. Катермина В.В. Номинации человека: национально-культурный аспект (на материале русского и английского языков) / В.В. Катермина. – М.: ФЛИНТА, 2016. – 222 с.
3. Павиленис Р.И. Язык как объект логико-методологического анализа: Новые тенденции и перспективы / Р.И. Павиленис, В.В. Петров // Вопросы философии. – 1987. – №7. – С.54–62.
4. Петров В.В. Научные метафоры: природа и механизм функционирования / В.В. Петров // Философские основания научной теории. Новосибирск: Наука, 1985. – С.196-220.
5. Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.
6. Телия В.Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1981. – С.109-172.
7. Lakoff G., Johnsen M. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnsen. – Chicago: University of Chicago Press, 2003. – 191 p.
8. Punter D. Metaphor / D. Punter. – N. Y.: Routledge, 2007. – 158 p.

ПАЖҶҶҶИШИ ВАРИАНТҶҶОИ ЯК РИВОЯТИ МАРДУМӢ

ИССЛЕДОВАНИЕ ВАРИАНТОВ ОДНОГО ИЗ НАРОДНОЕ ПРЕДАНИЕ

RESEARCH OF VARIANTS OF THE ONE OF FOLK-LEGEND

Вожаҳои калидӣ: ривоят, асотир, фолклор, насри шифоҳӣ, вариантнокӣ, муҳтаво, монандӣ, алоқамандӣ, часорат, бовару эътиқод, ниёиш, чилдухтарон, ёдгории фарҳангӣ, таърих, тафовут, тасаввурот.

Ключевые слова: предания, мифология, фольклор, устная проза, изменчивость, содержание, сходство, связь, мужество, вера, молитва, сорок девушек, памятник культуры, история, отличие, изображение.

Исмоилов Фаредун – номзади илмҳои филологӣ, устои калони МДТ “Донишқадаи байналмилалӣи Хуҷанд”-и Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

Исмоилов Фаредун – кандидат филологических наук, старший преподаватель МДТ «Худжандский международный институт туризма и предпринимательства» при Международном университете туризма и предпринимательства Таджикистана;

Ismoilov Faredun – PhD in Philology, senior lecturer at the MDI "Khujand International Institute of Tourism and Entrepreneurship" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Тел.: (+992) 92 022 62 44.

Аннотатсия. Дар мақола доир ба яке аз ҷойҳои таърихӣ-фарҳангӣ бо номи «Чилдухтарон», ки дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ва кишварҳои ҳамсоя мавҷуд аст, пажӯҳиш анҷом дода шудааст. Масъалаи асосии ин нигоштаро таҳқиқи вариантнокӣи ривояти «Чилдухтарон» ташкил дода, муаллиф кӯшиш намудааст, то дар хусуси қаринанокӣ, мавзӯу муҳтаво, ҳудуди густариши ҷуғрофӣ, маҳорати ровиёни мардумӣ ва типҳои ба ҳам монанди ривояти мазкур бо равиши сохторшиносӣ асарҳои фолклорӣ таваҷҷуҳ зоҳир намояд. Воқеан, таҳлили типҳои гуногуни осори шифоҳӣ аз масъалаҳои мубрами фолклоршиносӣ тоҷик мебошад, зеро бисёре аз навҳои осори манзуму мансури адабиёти халқ то ба ҳол аз рӯи вариантҳои муҳталифи онҳо ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Аз ин рӯ, мақолаи ҳозир барои равшан намудани паҳлуҳои гуногуни шинохти ривоятҳои шифоҳӣ аҳамияти зиёди илмӣ дорад. Аз ин манзар таҳқиқи ривоятҳо дар оянда зарур аст, чунки моҳияти таърихӣ фарҳангӣ, тасаввуроти бостонӣ одамон, эътиқоду боварҳо ва ҷаҳонбинӣи мардум дар давраҳои гуногуни таърихӣ ҳувайдо мегардад.

Аннотация. В статье проведено исследование одного из историко-культурных мест под названием «Чилдухтарон», который существует в разных регионах Таджикистана и соседних странах. Основным вопросом данного взгляда является изучение варианта предания «Чилдухтарон», автор пытался обратить внимание на возраст, сюжет и содержание, географический ареал распространения, мастерство народных сказителей и сходные виды этого сказания с подход структурной науки фольклорных произведе-

дений. Собственно, анализ разных видов устного творчества является одним из важных вопросов таджикского фольклора. Потому что многие виды поэтических произведений народной литературы должным образом не изучены по их различным вариантам. Поэтому данная статья имеет полезное научное значение для выяснения различных аспектов распознавания устных рассказов. С этой точки зрения предания необходимо изучать в будущем, так как историческая и культурная сущность, древнее изображение людей, верования и мировоззрение народа складываются в разные исторические периоды.

Key words: legend, myth, folklore, oral prose, variation, content, similarity, connection, courage, faith, prayer, child girls, cultural monument, history, difference, imagination.

In the article, a study was conducted on one of the historical and cultural places called "Childukhtaron", which exists in different regions of Tajikistan and neighboring countries. The main issue of this view is the study of the variation of the "Childukhtaron" legend, the author tried to pay attention to the age, subject and content, geographical expansion area, the skills of folk narrators and similar types of this legend with the approach of structural science of folklore works. Actually, the analysis of different types of oral works is one of the important issues of Tajik folklore. Because many types of poetic works of folk literature have not been properly studied according to their various versions. Therefore, the current article has a useful scientific significance for clarifying various aspects of the recognition of oral narratives. From this point of view, it is necessary to study the legends in the future, because the historical and cultural essence, ancient imagination of people, beliefs and worldview of the people emerges in different historical periods.

Мувофиқи иттилои фолклоршиносон, яке аз аломатҳо ва ё нишонаҳои маъмули адабиёти шифоӣ вариантҳои жанрҳои гуногунӣ ин илм мебошад. Вариантҳои аз хусусиятҳои хоси осори шифоӣ хатӣ буда, дар жанрҳои мухталифи адабиёти гуфторӣ аз замони қуҳан то ба имрӯз густириш ёфтааст. Чунин нишонаи эҷодиёти шифоӣ халқи тоҷик дар боз диққати олимони фолклоршинос ва адабиётшиносро ба худ ҷалб кардааст. Омӯзиш ва баррасии гунаҳои асарҳои фолклорӣ аз масъалаҳои муҳими илми фолклоршиносӣ буда, барои ба таври муқоиса омӯхтани нусхаҳо, тағйироти шакли мазмун, тарзи баёни матлаб ва моҳияти масъалаҳои дарбаргирифтаи матни шифоӣ муҳим аст. Аксари асарҳои шифоӣ дорои вариантҳои гуногун буда, бо хусусиятҳои мухталиф, андаке тағйироти шаклӣ ва баъзан бо тарзи баёни дигаргунатар аз ҳам тафовут доранд. Дар асл ин қабил осор дар асоси як нусха роиҷ гардида, бо мурури замон вариантҳои гуногунӣ ҷолиб пайдо намудаанд. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки як асари шифоӣ, аз ҷумла бархе зарбулмасалу мақолҳо, аз 9 то 53 вариантҳо дар бар гирифта, дар ҳудуди васеи ҷуғрофӣ паҳн гардидаанд [5, 12].

Вариантҳои матнҳои фолклориро муҳаққиқон ба мавзӯ, сохтор ва моҳияти забону баёни онҳо тақсимбандӣ намуда, якҷанд навъи қаринаҳои онҳоро муайян кардаанд. Аз рӯйи равиши сохторшиносӣ ҳар асари гуфториро фолклоршиносон аз лиҳози мухтаво, тарзи баёни воқеа, ҷуғрофиёи густириши он, маълумотномаи ғӯянда, чинсият, сабткунанда, муҳити эҷоди асари фолклорӣ ва ғ. мавриди баррасӣ қарор медиҳанд.

Донишманди суҳансанҷ Носирҷон Маъсумӣ дар пешгуфтори асари пураарзиши ҳеш «Фолклори тоҷик» (1952) доир ба масъалаи вариантнокии жанрҳои фолклорӣ аҳаммияти ҷиддӣ дода, чунин навиштааст: «Ба ҳар ҳол тексти фолклор бетағйир нест, вай ҳамеша, дар ҳолати тағйиршавӣ мебошад. Ҳатто як асар дар ҳуди як гӯянда ҳам метавонад якчанд вариант дошта бошад» [3, 21]. Аз ин ҷо бармеояд, ки муҳаққиқ бештар ба матнҳои аҳаммият додааст, ки дар контексти як гӯянда (ровӣ) осори шифохӣ вариантҳои гуногун доштаанд.

Ҳамчунин академик Раҷаб Амонов мушоҳидаҳои хешро дар маҷмуаи «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» қайд карда, зимнан варианти баъзе аз рубоӣҳоро дар поварак дарҷ намудааст [8, 24].

Баъдан, оид ба вариантнокии зарбулмасалу мақолҳо фолклоршинос В. Асрорӣ андешаҳои ҷолиб баён намуда, аз ҷумла навиштааст, ки «баъзе зарбулмасалу мақолҳо якчанд вариант доранд. Вариантҳо аз ҷиҳати шакл гуногун мебошанд. Вариантҳо ҳар қадом мустақилияте доранду андаке дар тобиши маъно ҳам фарқ мекунанд» [2, 14]. Олим аз рӯйи тобишҳои маъноӣ ва шакл фарқ кардани нусхаҳои ишора намудааст, ки ин гуна тафовут ва дигаргуниро мо дар қаринаҳои мухталифи ривоятҳо низ мушоҳида мекунем.

Муҳаққиқи дигари адабиёти шифохӣ шодравон Ф. Муродов дар муқаддимаи рисолаи илмӣ ҳеш «Вариантнокии зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ» (2001) дар бораи хидматҳои шоистаи академик Р. Амонов суҳан гуфта, таъкид менамояд, ки эшон соли 1959 чор варианти «Алпомиш»-ро ҷоп намуд. Бо ҳамин маълум гардид, ки дар байни халқии тоҷик на танҳо «Гӯрӯғлӣ», балки достони «Алпомиш» низ мавқеи муайян доштааст [5, 4].

Тавре аз таҳқиқоти пешинӣ бармеояд, дар бораи вариантнокии жанрҳои алоҳидаи фолклорӣ мақолаву маҷмуа ва рисолаҳои илмӣ ҷудоғона ҷоп шудаанд ва бештари онҳо бо равиши сохторшиносӣ, ки олими намоёни Шӯравӣ Исидор Левин дар илми фолклоршиносӣ рушд дода буд, таълиф гардидаанд. Ба ин бахши осори илмӣ рисолаҳои Б. Тилавов «Поэтика таҷикских народных пословиц и поговорок» (1967) ва «Современный пословичный репертуар таҷикского народа» (1973), Э.С. Улугзаде «Таҷикские четверостишия / Опыт количественного анализа устного репертуара» (1972), Қ. Ҳисомов «Муносибати зарбулмасалҳои хаттӣ ва вариантҳои халқии онҳо» (1973), Б. Шермухаммедов «Рецепция произведений таҷикско-персидской поэзии» (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариантности) (1987), Ф. Муродов. «Вариантнокии зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ» (2001) марбут мебошанд. Ҳар яке аз ин муаллифон дар бораи вариантҳои мухталифи жанрҳои фолклорӣ пажӯҳишҳои арзишманд таълиф намудаанд ва ин асарҳо аз зумраи осори илмӣ бунёди фолклоршиносии тоҷик маҳсуб мешаванд.

Чунони аз таҳқиқоти фолклоршиносон муайян гардид, доир ба вариантнокии жанрҳои манзуму мансури шифохӣ, аз ҷумла зарбулмасалу мақолҳо, рубоӣю сурудҳо, ҳамосаи «Гӯрӯғлӣ» ва достони «Алпомиш» таҳқиқоти хуби илмӣ анҷом дода шудаанд. Лозим ба ёдоварист, ки оид ба жанрҳои насри шифохӣ, ба мисли афсонаву қисса, нақлу ривоят ва ғайра, аз лиҳози гунаҳои асарҳои бунёдӣ кам таълиф шудаанд (ба истиснои чанд мақолаву асар дар бораи вариантнокии афсонаҳо). Бино бар ин, моро зарур аст, ки дар оянда ба масъалаи мавриди назар аҳаммияти ҷиддӣ диҳем. Оид ба вариантнокии афсонаҳо муҳаққиқон Р. Амонов, Д. Обидов, Р. Раҳмонӣ, Ш. Мирзоева ва дигарон маълумот додаанд. Дар ин бора асари илмӣ Ш. Мирзоева «Таҳқиқи шиносномаи як афсона» (2003) пажӯҳиши илмӣ буда, ба масъалаи қаринанокии афсонаи «Зани ҳилагар» бахшида шудааст [4, 45]. Доир ба ин рисола профессор Р. Раҳмонӣ менависад, ки «дар китобчаи фолклоршинос Ш. Мирзоева «Таҳқиқи шиносномаи як афсона» (2003) муаллиф матнро таҳқиқ намуда, ки дар он густариш, сигнатура, яъне шиносномаи он матнро нишон додааст. Ҳамчунин ба тафовути баъзе ҷузъиёти вариантҳои афсона ишора намудааст... Аз пажӯҳиши эшон маълум мешавад, ки дар бойгонӣ аз ин матн 35 вариант сабт шуда, онро мардум бо завқ ҳикоят мекунанд» [9, 41]. Дар воқеъ, муҳаққиқ роҷеъ ба вариантнокии

афсонаҳо дуруст мегӯяд, чунки як асари фолклорӣ аз 1 то 35 вариантҳо дар бар мегирад, зеро дар натиҷаи ҷустуҷӯҳои амиқи илмӣ метавон муайян намуд, ки дигар матнҳои афсонаҳо низ дорой қаринаҳои гуногун ҳастанд ва дар бойгонии Фонди фолклори тоҷик маҳфузанд. Вариантнокии дигар анвоҳои осори шиғоҳиро низ ҳангоми мутолиаи дафтарҳои дастнавис аз Ғанҷинаи фолклори тоҷик ба мушоҳида гирифташ мумкин аст.

Дар маҷмӯъ, оид ба вариантнокии асарҳои шиғоҳӣ муҳаққиқони хориҷию ватанӣ, ба мисли И.А. Сухарев, О.А. Сухарева, Н.П. Андреев, А.А. Андреев, К. Крон, Р. Дессауер, Г. Штробах, М.С. Андреев, Н. Маъсумӣ, Р. Амонов, В. Асрорӣ, И. Левин, Б. Тилавов, Б. Шермуҳаммадов, Ф. Муродов, Р. Раҳмонӣ, Қ. Ҳисомов, Ш. Мирзоева ва дигарон, пажӯҳишҳои арзишманд анҷом додаанд.

Ҳангоми таҳқиқи нусхаҳои гуногуни ривоятҳо таваҷҷуҳи моро масъалаи вариантнокии бархе аз онҳо ҷалб намуд. Бахусус, ривояти «Чилдухтарон», ки бо қаринаҳои мухталиф дар байни тоҷикон ва тоҷикзабонони кишварҳои ҳамсоя густариш ёфтааст, то имрӯз роиҷ мебошад.

Устод Садриддин Айнӣ дар «Ёддоштҳо» як нусхаи ривояти «Чилдухтарон»-ро аз забони тағояш Курбонниёз батафсил нақл кардааст. Ҷолиб аст, ки нависанда тарзи баёну забони гӯяндаро риоят намуда, матнро бо каме таҳрир овардааст. Дар ин матн роҷеъ ба мазори «Чилдухтарон», ки дар музофоте аз шаҳри Бухоро мавҷуд будааст, маълумот дода мешавад. Ривояти мазкур ба вариантҳои дигари он ки шабоҳат дошта, танҳо бо баъзе эпизоду воқеаҳо тафовут дорад [1, 307].

Дар хусуси «Чилдухтарон» ҳамчун ёдгории фарҳангӣ дар «Энсиклопедияи фарҳанги мардуми тоҷик» (2018) профессор Р. Раҳмонӣ маълумоти ҷолиб дода, мазмуни ҷанде аз ривоятҳои мардумиро шарҳу таҳлил намудааст [10, 423].

Якҷанд нусхаи ривояти «Чилдухтарон» дар маҷмӯъу мақолаҳои муҳаққиқони фолклоршинос ҷоп шудааст. Аз ҷумла, дар ин мавзӯ муҳаққиқи ҷавон М. Ниёзова мақолаеро таҳти унвони «Нақлу ривоятҳои мардумӣ дар бораи кӯҳи «Чилдухтарон» ҷоп намуд, ки дар он доир ба нақлу ривоятҳои мазкур андешаҳои хешро баён намудааст. Мавриди зикр аст, ки дар мақолаи мазкур оид ба вариантнокии ривояти мавриди назар кам таваҷҷуҳ шудааст [7, 80].

Маводи фактологӣ пажӯҳишро мо аз маҷмӯъаҳои фолклорӣ, Фонди фолклори тоҷик ва баъзе матнҳои дар солҳои гуногун аз байни халқ ҷамъоварӣ намудем. Дар асоси 12 нусхаи ривояти «Чилдухтарон» кӯшиш кардем, то нишонаҳои фарқкунанда ва алоқамандонаи ин осорро муайян созем. Инчунин дар хусуси вариантҳои гуногуни ривояти мавриди назар, сохтор, ҷуғрофиёи густариш, замони гуфта шудани онҳо, мавзӯ ва муҳтавои ҳар як матн аз рӯи методҳои сохторшиносӣ ва муқоисавӣ-таърихӣ иброи андеша шавад. Дар воқеъ, оид ба ривояти «Чилдухтарон» ва қаринаҳои мухталифи он метавон бисёр андеша намуд ва дар асоси муқоисаи матнҳо натиҷаҳои илмиро ба даст овард. Ривояти «Чилдухтарон» ба гурӯҳи ривоятҳои тасмийвӣ дохил мешавад, ки дар бораи ёдгориҳо ва кӯҳу манораҳои монанд ба одам маълумот медиҳад.

Бо номи «Кӯҳи Чилдухтарон» шаш матнҳои ривоятро пайдо намудем, ки дар ин нусхаҳо ҳеҷраи ҷиҳил духтар ҳамчун рамзи покиву ифғат, поквичдонӣ, ҷасорату тавонгарӣ тасвир шудааст. Дигар муноси ривояти мазкур бо унвонҳои гуногун сабт шудаанд ва дар маҷмӯъ, ҳамаи ин осор ба ҳам алоқамандӣ доранд. Дар умум, метавон ривоятҳои мавриди назарро ҷунин тасниф намуд:

- Кӯҳи Чилдухтарон;
- Санги Чилдухтарон;
- Гули Чилдухтаракон;
- Мазори Чилдухтарон;
- Ғори Чилдухтарон;
- Қизлартеппа (баландӣ ё теппаи монанд ба духтарон).

Ҳар яке аз ин ривоятҳо аз минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон бо унвонҳои мухталиф ҷамъоварӣ шудаанд, ки аз лиҳози мазмуну муҳтаво ба ҳам монандӣ доранд ва мазмуну мафҳуми нусхаи асосии ривояти мазкурро ифода мекунанд. Хатти сюжет дар ин ривоятҳо яксон набуда, гоҳе аз рӯйи воқеаву ҳаводис, образи мотивҳои гуногун, замону макони эҷоди матн тағйир меёбад. Тасвири чехра (портрет)-и қаҳрамонон дар ин осор равшан баён наёфтааст, яъне ба қиёфа, қаду қомат ва симои зоҳирии духтарон кам тавачҷуҳ шудааст. Сюжет дар ривоятҳои мазкур тариқи сюжети сода, ки дар асоси як воқеа ё чанд ҳодисаи хурди бо ҳамдигар алоқаманд бунёд ёфтааст.

Густариши ҷуғрофиёи ин асари халқӣ фароҳ буда, дар минтақаҳои ҷанубу шимол, тобеи маркази шаҳри Душанбе ва ҳамунин дар қисме аз минтақаҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон роиҷ гардидааст. Дар ин мавзӯҳо то ба имрӯз вариантҳои тозаи ривояти мазкурро пайдо кардан мумкин аст, зеро ровиёни осори мардумӣ дар асоси мавҷудияти сангу кӯҳҳо, гулу гиёҳҳо, ғору мазорҳо, ки ба номи «Чилдухтарон» марбутанд, нақлу ривоятҳои тоза эҷод мекунанд. Ин ҷо бояд ёдовар шуд, ки роҷеъ ба ҳар яке аз ин гурӯҳи ривоятҳо як ё ду матни ин осорро таҳлилу баррасӣ хоҳем намуд, зеро зиёда аз 12 (тип) ривоятро рӯйи даст дорем ва дар як мақола ҳамаи онҳоро таҳлил намудан аз имкон берун аст. Бахши дигари ин ривоятҳоро дар таҳқиқоти оянда баррасӣ хоҳем намуд. Дар асоси мазмун ва муҳтавои ҳар як ривоят андеша ва масъалаҳои зиёдеро метавон баррасӣ намуд. Сохтору мафҳум, тафовут ва пайвастагии мазмунии матнҳоро низ муайян намудан аз паҳлуҳои дигари пажӯҳиши мост.

Тавре ки аз номи вожаи «Чилдухтарон» маълум аст, ин калима мураккаби дутаркиба буда, пасванди ҷамъбандии «-он» гирифтааст. Доир ба ин масъала забоншиноси ҷавон Ш. Шарипова ақидаи ҷолиб баён намудааст. Номбурда қайд менамояд, ки «вожаи «Чилдухтарон» аз лиҳози сохт ба оронимҳои мураккаби қолаби шумора+исм дохил мешавад» [11, 21]. Яъне, ин калима аз шумораи «чил», исми «духтар» ва пасванди ҷамъбандии «он» таркиб ёфтааст.

Азбаски маконе бо номи «Чилдухтарон» то ба имрӯз дар ноҳияи Муъминободи вилояти Хатлон мавҷуд аст, омӯзиши ин масъаларо мо аз ривоятҳои, ки ровиёни ҳамин минтақа нақл кардаанд, оғоз менамоем. Боиси ифтихор аст, ки ин минтақаи кишвар дар замони Истиқлоли Тоҷикистон дигарбора таъмиру ҳифз карда шуд ва ҳоло барои сайёҳони дохилию хориҷӣ ба як макони сайёҳӣ табдил гаштааст. Таҳи чанд соли ахир сайёҳону муаррихон ва донишпазӯҳон ба ин ёдгории фарҳангӣ тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. Мардуми кишвар низ барои истироҳат ва ёдоварӣ аз мероси маънавии гузаштагони миллати хеш ҳамеша ба зиёрати он ҷо мераванд.

Чилдухтарон номи кӯҳест, ки дар қисмати шимолии ноҳияи Муъминободи вилояти Хатлон ҷойгир шудааст. Ин кӯҳҳо аслан мучассамаҳои одаммонанде ҳастанд, ки ба худ сирру асрори хоҳе доранд. Мардуми Хатлонзамин ин кӯҳҳоро «Чилдухтарон» ном ниҳодаанд. Ин мучассамаҳои монанд ба гурӯҳи одамон барои ҳар як тамошобин ҷун илоҳаи зебӣ, қуллаҳои дилрабоӣ кӯҳи сарсабзу табиати диловез хеле гуворо ва диданиҷанд. Ҳар сайёҳ ҳангоми дидани ин манзараҳо ва шунидани таърихи пайдоиш ва мавҷудияти онҳо тасаввуроти зиёд пайдо менамояд.

Дар бораи кӯҳи «Чилдухтарон» ривоятҳои зиёде гуфта шудаанд, ки онҳо воқеаи чихил духтари покдоман барои раҳӣ ёфтани аз дасти душманон, ба санг табдил ёфтани онҳо, эътиқоди мардум ба дуо, мустачоб гардидани ниёиши он духтарон ва ғайраро фаро мегиранд. Чунончи, дар ривояте омадааст: «Ривоят мекунанд, ки дар замони хеле қадим тӯдаи аҷнабиёни ғоратгар ба Хатлонзамин ҳуҷум оварда, мардону занон, писарону духтаронро ба худ ғулом карда, ба мамлакатҳои дурдаст бурда мефурухтаанд. Махсусан, духтарони хушлиқоро зуран асир мегирифтанд. ...Заду хурд чанд шабонарӯз давом кардааст. Оқибат душман бо қувваи қомони худ бартарӣ нишон дода, аҳолии беяроқу бе пушту паноҳ ба сӯи қуҳҳои сар ба фалаккашида ру оварданд. Як қисми душманонро аҳоли фиреб карда, худ ба сӯи қуҳи Пирӣ, Даштиҷум паноҳ мебаранд. Қисмати бечораю бенавоҷ, хусусан кампируну муйсафедон ва беморон аз дами шамшери хунхорон наҷот наёфтанд.

Як гуруҳ духтарон, ки қувваи зури душманро пайиҳам шикаст меоданд, ба ҳучуми шадиди душманони хунхору малъун тоб наёварда, ба сӯйи кӯҳҳо мегурезанд ва ба кӯҳи «Чилдухтарон» рафта а Худо илтиҷо мекунанд, ки онҳоро ба санг табдил диҳад. Онҳо дар ҳамон ҷо ба мили санг мегарданд» [17].

Тавре ки аз муҳтавои ин асари халқӣ бармеояд, гӯяндаи матн аз таърих ва номҳои минтақаи мавриди назар, ба мисли Хатлонзамин, Муъминобод, Ваҳиё, Дуоб, Яҳсу, кӯҳҳои Пирӣ, Даштиҷум ёдовар шудааст. Дар хотимаи матн бо дуову илтиҷои духтарон Худованд онҳоро ба санг табдил медиҳад. Ҳамин масъала дар ҳамаи ривоятҳои мавриди пажӯҳиш тасвир шудааст, ки нишондиҳандаи вариантҳои гуногуни ривояти мазкур аст.

Дар варианти дигари ривоят оварда мешавад, ки дар таърихи гузашта мардум аз дасти душманон ба фарёд омада, ба кӯҳҳо паноҳ мебардаанд. Матни ривоят аз тарафи Тухтамуродов Элмурод, сокини деҳаи Сентоби ноҳияи Фориши Ҷумҳурии Ўзбекистон сабт гардидааст ва бо таъсири забони туркӣ (ӯзбакӣ) вожаҳои «Яғлоқ», «Оқтош», «Қаратош» номи кӯҳҳои ҳамон минтақа зикр шудааст. Қолиб аст, ки вожаи «Чилдухтарон» дар ин минтақа ҳам дар шакли аслии тоҷикӣ боқӣ мондааст. Матни ривоят чунон аст: «Теппи ҳамин кӯҳба Яғлоқ гуфтагӣ чой ҳаст. Дар мобайни Оқтош ва Қаратош гуфтагӣ чой як банди кӯҳзор буда, дар доли ҳамун кӯҳ «Чилдухтарон» гуфтагӣ чой ҳаст. Аз нақли қадим дар ҳамин мамлакат Ёвгарӣ¹ будас. Дар вақти ёв омадан аз ёв тарсида халқо ба кӯҳҳо мерафтанд.

Бо нақли одамони кӯҳна аз ин якчанд сол пештар ёв омаданба духтарҳо ба кӯҳ гузашта баромада:

- Рӯи кофирро надида моро санг кун, - гуфта, ба Худо нола мекунанд. Худо нолаи онҳоро қабул мекунад. Онҳо санг мешаванд. Ҳозир ҳаминҷоба сангҳои монанди расми духтарон тик (рост) истодас. Пеш вақт духтарҳо инҳоба рафта зиёрат мекарданд. Аз санг чироғшошон ҳаст? Ин ҷоба ёв аз Қалтоқҳо² буд...» [13].

Воқеаҳои дар ривоят тасвиршуда шаҳодат медиҳанд, ки ин ҳаводис дар давраи тохтутозҳои муғулон дар сарзаминҳои мо рух додааст. Чунончи, аз таърих ба мо маълум аст, ҳамин гуна задхӯрдҳои бераҳмонаи муғулон таъсири манфии худро дар кӯҳистону рустоҳои дурдасти кишвари мо гузоштааст ва ҳоло ҳам гӯяндагони умрдида аз ҳаводиси гузашта ёдовар мешаванд.

Масъалаи дигар, ки ба чиҳил духтар марбут аст, ба зеро як харсанг мондани онҳо мебошад ва ин воқеа дар ривояти «Санги чилдухтарон» возеҳ баён шудааст. Аз ахбори ровӣ бармеояд, ки духтарон бо хоҳиши худ барои покдоманӣ ва бо амри Худо ба зеро санг мондаанд: «Аз қишлоқи Кулолӣ поёнтар, дар таги роҳ як санги якка ҳаст. Қои он сангро «Бобои Валӣ» меноманд, худи сангро «Санги Чилдухтарон» мегӯянд. Сабаби «Чилдухтарон» ном гирифтани санг ин аст:

Як вақтҳо, дар рӯзи соли нав чил духтар дар пеши ҳамон санг бозию шодӣ карда истода буданд. Дар ҳамин вақт як одам хабар овардааст, ки:

- Эй духтарҳо, гурезед, ки душман омад.

Духтарон гурехтани шудаанд, лекин лашкари душман расида омадааст, роҳи гурез банд шудааст. Духтарҳо ба Худо илтиҷо кардаанд, ки:

- «Худоё, Худовандо, ҳамин сангро ба болои мо гардон, ки ба дасти душман наафтем!»

Ҳамон замон санг ба болои духтарҳо гаштааст, онҳо дар таги санг мондаанд.

Дар қишлоқ бисёр ҷанг шудааст, одамони қишлоқ душманро пеш кардаанд. Баъд одамон омадаанд, ки мурдаи духтаронро аз зеро санг гирифта гӯронанд. Сангро майда кардани мешаванд, бисёр зӯр мезананд, лекин шикаста наметавонанд. Ҳеҷ кас он дух-

---

¹ Ёвгарӣ-ҳамлаи душманони халқ, роҳзанҳо.

² Қалтоқҳо-гӯянда қарлиқҳо – яке аз қавмҳои туркро дар назар дорад. Ин вожа дар шеъри устод Рӯдакӣ ба шакли «халлух» истифода шудааст.

тарҳоро аз таги санг гирифта натавонистааст. Аз ҳамон вақт боз номи он санг «Чилдухтарон» аст» [6, 21].

Ҳоло дар атрофи ҳамин «Санги Чилдухтарон» як боғ мавҷуд аст ва камина бо мақсади пажӯҳишҳои майдонӣ дар соли 2020 ҳамроҳи дӯстонам ба он ҷо рафта, он мавзеёро дидам. Воқеан дар он ҷо, дар паҳлуи дарёи Киштӯд як санги калони сафедранги ҳамвор мавҷуд аст. Мардум ҳангоми аз назди он санг ва гузаргоҳи он мавзеъ гузаштан дуову ғотиҳа хонда, ба рӯҳу арвоҳи гузаштагонии онҷо мебахшанд. Таъкид кардан бамаврид аст, ки ривояти мазкур низ аз лиҳози мавзӯ ва муҳтаво ба матнҳои дигар мувофиқ аст. Одатан он духтарон асосан дар фасли баҳор ҳангоми баргузории чашни Наврӯз ба сайру гашт рафтаанд, ки дар ривояти ғавқ бо иборати «дар рӯзи соли нав» ифода ёфтааст.

Дар ривояти дигар оид ба гули сурхе маълумот дода мешавад, ки мувофиқи бо-варҳои мардуми маҳаллӣ аз хуни ҳамон чихил духтари шаҳидшуда рустааст. Ва сокинони рустои Ворух он гулро «Гули Чилдухтаракон» ном ниҳодаанд. Бо ҳамин унвон ривояте низ сабт шуда, ки муҳтавои он ҷолиб аст. Дар кӯҳсори дараи Ворух гуле мерӯяд, ки онро гули «Чилдухтаракон» меноманд. Ин гул ранги сурх дорад.

Ҳикоят мекунад, ки дар замонҳои қадим чил нафар духтарон ба сайри кӯҳсор мебароянд. Онҳо кӯҳу дараҳоро саёҳат карда, якдастагӣ гул чида баргаштани мешаванд, ки ногоҳ аз пеш як гурӯҳ авбошон баромада, ба қасди бад онҳоро доштани мешаванд.

Духтарон гурехтани мешаванд, лекин авбошон онҳоро гурехтан намеоманд. Он гоҳ духтарон баробар мегӯянд:

- «Эй кӯҳ, моро паноҳ деҳ!»

Кӯҳ якбора ҳамаи духтаронро ба коми худ фурӯ мебарад. Баъди якчанд вақт дар он ҷо гули сурхе мерӯяд. Мардум онро «Чилдухтарон» ном медиҳанд [14].

Дар ин ривоят гӯянда гоҳе тасвирҳоро ғайривоқеӣ баён менамояд, ки чунин тарзи баён хоси афсонаҳо мебошад ва дар адабиёти илмӣ онро муболиға ё игроқ меноманд. Ба андешаи ровӣ «кӯҳ ҳамаи духтаронро ба коми худ фурӯ мебарад». Яъне, бо амри Худо кӯҳ ба мағоке ё сӯроҳи калоне табдил ёфта, ҳамаи духтарон дар зери хок мемонанд. Тафовути ривояти ғавқ аз дигар матнҳо дар он аст, ки дар ин нусха доир ба гули сурхе иттилоъ дода мешавад ва ҳамчунин дар ин нусха ба ҷои вожаи «душманон» калимаи «авбошон» ба кор рафтааст.

Ривояти «Мазори Чилдухтарон» низ ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Дар ин вариант оид ба қабри як шахси номаълум сухан рафтааст, ки онро мардум «Чилдухтарон» ном ниҳодаанд. Аз тасаввуроти гӯянда бармеояд, ки сокинони деҳаи Панҷшанбесиёби музофоти шаҳри Самарқанд ҳар мазоре, ки беном бошад, онро «Чилдухтарон» ном мебаранд. Як андешаи тоза вобаста ба ин мавзеъ ва сабаби эҷоди матни мазкур ин аст, ки чихил духтар лухт дар ҳавз оббозӣ мекардаанд ва марде номаҳрам меояду он духтарон аз шарм бо амри Худо ба моҳӣ табдил меёбанд. Мардуми ин минтақа то ба имрӯз моҳиёни ҳамин ҳавзро истифода намебаранд, зеро онҳо бар он боваранд, ки моҳиҳои он ҷо аз хуни духтарони шаҳидшуда пайдо шудаанд. Ривоят ин аст: «Дӯстам Эркин Мавлонов деҳаи Панҷшанбесиёбро, ки хушманзар будааст, хеле ситоиш кард ва илова намуд, ки ин деҳаи қадимӣ буда, чанори ҳазорсола, масҷиди кӯҳна ва як қабри шахси номаълум дар сахни масҷид дорад, ки мардум онро «Чилдухтарон» мегӯянд. Ҳар мазоре, ки беном бошад, «Чилдухтарон» мегӯянд мардум ва ривояте ба он ном мебаранд.

Номи масҷиди кӯҳна Моҳитобон аст ва қабристон низ. Масҷиди кӯҳнаи деҳа ҳавзи калони қадимӣ дорад, пури моҳӣ. Ба ривояти мардуми деҳа чил духтар бараҳна оббозӣ мекунад ва марде меояду онҳо аз шарм ба об ғӯта зада, бо амри Худо моҳӣ мешаванд. Ба ин сабаб моҳиҳои ин ҳавзро мардум шикор намекунад» [12].

Нусхаи дигари ривояти зайл аз чанд чихат тафовутҳо дорад. Дар ривояти «Ғори Чилдухтарон» ҳамаи духтарон бо хости Худо ва таманниёту муроҷиати худ ба Аллоҳ дар дохили ғор ба санг табдил шудаанд. Чунин маълумотро мо дар нусхаҳои дигар дучор

намешавем. Тавре ки дар ин нусха омадааст: «Чилдухтарон» Уштурӣ³ гуфтагӣ кишлоқи тобеи Каштаҳезба⁴ аст. Як замоне ёвгарӣ шудагӣ. Ёвгарӣ шуда омада кишлоқоя тала⁵ кардагӣ. Аз кишлоқо чил духтар шуда гурехта, як ғорба даромдагӣ. – «Рӯи ёва набинем гуфта, Худоба муноҷот кардагӣ». Пас ҳамеш санг шуда мондагӣ. Барои ҳамин ин ғора «Ғори Чилдухтарон» меноманд. Даруни ҳамун ғорба ҳолиям чил духтар ҳамун ҳолати шиштагишон шах шуда, санг шуда мондагӣ.

Мардум маросимҳои «Сари сол»-ба ҳамун чоҳо рафта, саёҳат карда меоянд. Мардум ҳоло ҳам онро ҷои муқаддас мешуморанд» [15]. Дар ин матн ба ҷои калимаи «душман» муродифи туркии «ёв» ва «ёвгарӣ» истифода шудааст. Аз ин рӯ, маълум мешавад, ки забони туркӣ (ӯзбакӣ) ба лаҳҷаи ӯ таъсир доштааст.

Бо унвони «Теппаи Чилдухтарон» ривояте сабт шудааст, ки гӯяндаи он аз музофоти шаҳри Самарқанд аст. Дар ин нусха оид ба Шодмон Малик ва духтари вай, ки ҳамроҳи 39 нафар духтари дигар ба сайругашт баромадаанд, маълумоти таърихӣ таҳайюлӣ дода мешавад. Ин нусхари метавон қаринаи ӯзбекии ривояти мазкур номид, чунки дар ин ҷо низ ишора ба чил духтар шудааст, аммо маълумоти ривояти мавриди назар мухтасар баён шуда, баъзе масъалаҳои, ки дар вариантҳои дигар оварда мешаванд, дар ин нусха ба ҷашм намерасанд. Ин аст, ривояти «Қизлар теппаси» ё «Теппаи Чилдухтарон»: «Дар шарқии кишлоқи Боғибаланд, ки номи онро «Қизлар тепа» мегӯянд, дар вақти ҳукмронии Шодмон Малик, ки ўрдаи он дар ҷануби дарёи Зарафшон воқеъ аст, дар ин теппа духтари подшоҳ сайр мекард. Подшоҳ барои аз дарё гузарондани аскаронаш ҳафт пул сохта будааст, ки аз ҳамон пулҳо ҳозир яктааш бокӣ мондааст ва онро «Пули Шодмонмалик» мегӯянд.

Шодмон Малик як духтар доштааст. Духтари подшоҳ бо 39 канизаш дар болои ҳамон теппае, ки дар боло гуфтем, барои сайру тамошо мебаромаданд. Гӯё дар вақти сайр душман омада, ҳамаи духтарҳо ҳалок шудаанд. Бино бар ҳамин, исми ҳамон теппаро «Қизлар теппаси» мегӯянд» [16].

Тавре ки ишора рафт, дар ин нусха доир ба Шодмон Малик ва урдугӯҳу корномаи вай маълумот дода мешавад ва ин масъала дар ривоятҳои дигар бозтоб нашудааст. Симои духтари шоҳ ҳамчун шоҳдухтар ва дорои канизакони зиёд тасвир шудааст. Тафовути ривояти мавриди назар аз нусхаҳои дигар дар он аст, ки масъалаи ниёиш ба Худованд ва надидани рӯи нопоки душманон дар ин нусха ба ҷашм намерасад.

Дар натиҷа аз вариантҳои мухталифи ривояти «Чилдухтарон» маълум гардид, ки ин бахши осори мардумӣ дорои нусхаҳои гуногун буда, дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистону Ўзбекистон ва кишварҳои дигар густариш ёфтаанд. Бо ин ном кӯҳҳо, мазорҳо, ҳавзу чашмаҳо, ғору мағокҳо, тепшаҳо, гулу гиёҳҳо ва ғайра дар манотиқи гуногуни кишварҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистону Ўзбекистон роиҷ мебошанд. Дар ҳар нусхаи ривояти мавриди назар баъзе эпизод, сюжет, чехраҳо ва масъалаҳо тағйир меёбад, вале дар умум бо махсусиятҳо, муҳтавои мундариҷаи ин ривоятҳо вариантҳои як матни шифоҳиро ташкил додаанд. Баъзе маълумоти ин жанри фолклорӣ, чунонки дар боло ишора шуд, ба тарзи ифодаи афсонаҳо монандӣ доранд ва ин масъала, албатта ба таҳайюл ва тасаввуроти ровиёну ноқилони халқӣ вобаста аст. Ҳангоми нақли ривоятҳои қиссаҳо ва нақлу ёддоштҳо низ гӯянда бо эҳсоси баланд ба образ мебарояд ва баъзе масъалаву чехраҳо аз будаи зиёд тасвир мекунад, ки маҳорати суҳандонию суҳанварии ровиро нишон медиҳад.

Аз иттилои ривояткунандагон маълум мешавад, ки ҳамин гуна кӯҳҳо бо номи «Чилдухтарон» дар Тавилдара ва деҳаҳои Каранаку Лабиоби Дарвоз, деҳаи Рарзи ноҳияи Айнии имрӯза низ мавҷуданд ва ҳар кадоме аз онҳо ривояте доранд. Мардум аз забон ба забон, аз насл ба насли дигар чунин ривоятҳоро интиқол медиҳанд. Бо мурури замон, аз як давраи таърихӣ ба давраи дигар баъзе аз симои эпизод ва масъалаҳои фарогирифтаи ри-

³ Уштурӣ-номи деҳае дар тобеи Каттаҳечи шаҳри Самарқанд.

⁴ Каштаҳез-Каттаҳеч. Ин вожа дар талаффузи гӯянда тағйир ёфтааст.

⁵ Тала-тору мор кардан, зулму ситам, ба даст овардан.

вояти мазкур низ тағйир меёбанд ва ин гуна дигаргунии шаклию мазмунӣ дар нусхаҳои мавриди назар ба мушоҳида мерасанд.

Эътиқоду боварҳои мардумӣ дар бораи махлуқоти асотирӣ, ҷойҳои таърихӣ, шахсиятҳои устураи воқеӣ низ аз мавзӯҳои доманатор ва муҳимми осори шиғоҳӣ мебошад, ки ин падида дар қаринаҳои мухталифи ривояти «Чилдухтарон» тасвир шудааст. Ровиёни асарҳои насри шиғоҳӣ то ба имрӯз бовар доранд, ки рӯҳи ҳамон чихил духтар зинда дар атрофи кӯҳҳои «Чилдухтарон» дар ҳаракатанд. Сокинони зиёди мавзеи «Чилдухтарон» дар ноҳияи Муъминободи вилояти Хатлон бар он боваранд, ки то ҳанӯз рӯҳи 40 духтари покдоман бо хости Худо ба онҳо кумак мекунад. Ашурбӣ Миралиева мегӯяд, ки ривоятҳои зиёде дар мавриди шабонгаҳ ба асли хеш баргаштани ин духтарони диловар низ мавҷуд аст. Аксар ба он боваранд, ки замоне ки духтарон шавҳар намеёбанд ва ё шавҳар доранду кӯдак намеёбанд, дар ин мавзеъ даст ба дуо мебардоранд ва ҳатман дуояшон муштаҷоб мегардад. Ў мегӯяд, ки ривояти қаҳрамонии «Чилдухтарон» ҳамеша боиси ифтихори мардум будааст [17].

Гӯяндаи дигар аз рустои Кулолии шаҳри Панҷакент шаҳодат медиҳад, ки «дар ҳақиқат чилта духтар дар ҳамон кӯҳ зиндагонӣ мекунад. Одами поке, ки луқмаи ҳаромро нахӯрда бошад, дуздӣю гандагӣ накарда бошад, ҳамон чилдухтаронро мебинад» [6, 22-23].

Ҳамаи ин боварҳои мардумӣ заминаҳои асотирӣ доранд. Дар намунаҳои дигари осори шиғоҳӣ, ба мисли шугунҳо, ниёишҳо, ривоятҳои афсонаҳо, хоб ва таъбироти он, чашну маросимҳо, нақлу ёддоштҳо ва қиссаҳои достонҳои эътиқодоти халқӣ инъикос шудаанд. Дар тасаввуроти мардум бовар доштан ба чехраҳои тахайюлию афсонавӣ, образҳои ғайривоқеӣ, фавқуттабиӣ, хобгузорӣ, мавзеҳои қадимии таърихӣ ва ғ. хеле зиёд инъикос ёфтааст.

Аз пажӯҳиши ривоятҳои мазкур бармеояд, ки диловарию часорат, муҳофизати марзубуми рустову кишвар, поквичдонӣю адолатҳои аз тарафи духтарон дар баҳше аз ин осор тасвир шудааст. Бо эътиқоди том тавассути ниёишҳо ба сӯйи Худо духтарон бо дасти поку домани пок чон ба чонофарин месупоранд, ки ин эпизод дар хулоса ва чамъбасти аксари ривоятҳои «Чилдухтарон» инъикос ёфтааст. Аз кӯвишҳои илмӣ равшан мешавад, ки бештари жанрҳои осори шиғоҳӣ, хоҳ манзум ва хоҳ мансур, дорои вариантҳои гуногун буда, дар минтақаҳои мухталиф густариш ёфтаанд, бархе аз ин нусхаҳо аз байн мераванд ва баъзеи дигар дар забони зиндаи халқ боқӣ мемонанд.

Китобнома:

1. Айнӣ, Садрӣдин. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 434 с.
2. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ. Ҷамъкунада ва тартибдиҳанда: В. Асрорӣ. Сталинобод: Нашр дав тоҷ, 1956. – 164 с.
3. Маъсумӣ Н. Фолклори тоҷик. – Душанбе: Нашриёти ДДОТ, 2005. – 160 с.
4. Мирзоева Ш. Таҳқиқи шиносномаи як афсона. - Душанбе: Дониш, 2003. – 123 саҳ.
5. Муродов Ф. Вариантиҳои зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ. Мухаррир: Бозори Тилавзод. – Душанбе: Фурӯғи дониш, 2001. – 112 саҳ.
6. Намунаи фолклори диёти Рӯдакӣ. Тартибдиҳандагон: Раҷаб Амонов ва Муҳаммад Шукуров / - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958, - 226 с.
7. Ниёзова М. Нақлу ривоятҳои мардумӣ дар бораи кӯҳи «Чилдухтарон» / Ниёзова М // Илм ва ҷомеа (Маҷаллаи академии илмию оммавӣ) № 5 (13), 2018. – Душанбе: Дониш. С. 80-89.
8. Очеркҳои эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб. (Дар асоси маводи Сари Хосор) Тартибдиҳанда: Амонов Р. Душанбе: Дониш, 1963. – 344 с.
9. Раҳмонӣ Р. Шиноҳти адабиёти гуфторӣ пас аз Истиклоли Тоҷикистон. – Душанбе: ДМТ, 2018. – 152 саҳ.
10. Р. Раҳмонӣ. Чилдухтарон. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ. 2 / Зери назари Н. Амиршоҳӣ . – Душанбе: СИЭМТ, 2018. – 354 с.

11. Шарипова Ш. Оронимҳои забони адабии муосири тоҷикӣ (дар асоси осори бадеӣ, ҷуғрофӣ ва таърихӣ). Автореферат барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – С. 21.

Фонди фолклор ва рӯйхатти гӯяндаҳо:

12. Бойгонии муаллиф. 3. Гӯянда: Адаш Истад, нависанда ва рӯзноманигор, 73-сола, сокини шаҳри Самарқанд. Аз интернет, сомонӣ Фейсбук. Дар санаи 13.04.2022 гирифта шуд.

13. ФФ 4: 7188-7024, райони Фориш қ. Сентоб 1959 Аҳмадов Р / Тӯхтамурадов Элмурод с/т 1900.

14. ФБ 1: 4153, 1 СФР 1966. Умаров М, аз худаш.

15. ФФ 4: 5476 1. УС 24. Самарқанд қ. Боғи Майдон. 1958 Ф.Зехниева / Истамов Ҷӯрақул, 70 - сола, касиб.

16. ФФ 4: 9217. ЁО 24. Фориш. Б. Шермуҳаммадов / Назаров Набӣ.

17. Чилдухтарон – рамзи покиву озодӣ [Манбаи электронӣ]. Санаи дастрасӣ: 15.04.2022. – Низомӣ дастрасӣ: Википедия, фейсбук. Бознашр аз сомонӣ [https:// nbt.tj/](https://nbt.tj/)

**ТАРЧУМАИ БАДЕЙ ВА БАЪЗЕ
АЗ ВИЖАГИҲОИ ОН ДАР
ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА
АНГЛИСӢ**

**ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ПЕРЕВОД И НЕКОТОРЫЕ
ЕГО ОСОБЕННОСТИ НА
ТАДЖИКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

**LITERARY TRANSLATION
AND SOME OF ITS FEATURES
IN TAJIK AND ENGLISH
LANGUAGES**

Калидвожаҳо: тарҷумаи бадеӣ, асимметрия, робитаҳои байнифарҳангӣ, асимметрияи байнифарҳангӣ, асимметрияи грамматикӣ, Ёддоштҳо, С. Айни, тарҷумаи англисӣ.

Ключевые слова: художественный перевод, асимметрия, межкультурная асимметрия, грамматическая асимметрия, “Воспоминания”, С. Айни, английский перевод.

Мақсудов Умед Олимович, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои Донишкадаи байналмилалӣи Хучанди Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон.

Мақсудов Умед Олимович, кандидат филологический наук, доцент кафедры языков Худжандского международного института при Международном университете туризма и предпринимательства Таджикистана.

Maksudov Umed Olimovich, PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Languages, Khujand International Institute of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

E-mail: olimi.umed@mail.ru

Зухуроти асимметрияи байнифарҳангӣ дар тарҷумаи англисии “Ёддоштҳо”-и С. Айни мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ҳолатҳои нобаробарии вижаҳои грамматикӣ дар матни асл ва тарҷума муайян гардидаанд. Омӯзиши асимметрияи байнифарҳангӣ дар тарҷумаи асари номбурда аз нуқтаи назари хусусиятҳои байнифарҳангӣ ва байнизабонӣ сураат гирифта, бо далелу асноди илмӣ намунаҳои зиёд ҳаллу баррасӣ шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки тарҷумаи реалияҳо, луғатҳои бемуодил, култураҳои фарҳангӣ ва дигар воҳидҳои луғавӣ нодуруст анҷом ёфтааст. Ҷамчунин, ба зухуроти асимметрияи байнизабонӣ аз лиҳози луғавӣ ва грамматикӣ тавачҷӯҳи махсус зоҳир гардидааст. Муаллиф ба натиҷае расидааст, ки дар аксар маврид тарҷума ислохталаб аст ва нобаробарии категорияҳои грамматикӣ, сохтору таркибҳои синтаксисӣ, ибораҳои исмӣ, феълӣ ва сифатӣ бо муодилҳои англисӣ ба назар мерасад. Дар асоси муқоисаи нусхаҳои русӣ ва англисии “Наврӯзнама” ҳаде задан мумкин аст, ки тарҷумаи англисӣ аз намунаи русӣ анҷом ёфтааст.

Исследованы явления межкультурной асимметрии в английском переводе “Воспоминания” С. Айни. Определена асимметрия грамматических особенностей в тексте оригинала и в переводе. Исследование межкультурной асимметрии в указанном произведении осуществлено с точки зрения межкультурных и межъязыковых особенностей, подтверждено множеством научных примеров и фактов. Установлено, что перевод реалий, безэквивалентной лексики, культурем и

других лексических единиц осуществлен неверно. Также уделено особое внимание явлениям межъязыковой асимметрии в лексическом и грамматическом аспекте.

Автор пришел к выводу, что в большинстве случаев перевод требует редактирования, наблюдается асимметрия грамматических категорий, синтаксических конструкций и фраз, именных, глагольных и прилагательных словосочетаний с английскими эквивалентами. На основании сравнительного анализа русского и английского перевода “Воспоминания” можно утверждать, что английский перевод осуществлен с русского перевода произведения.

Keywords: literary translation, asymmetry, intercultural asymmetry, grammar asymmetry, “Memories”, S. Ayni, English translation.

The phenomena of intercultural asymmetry in the English version of “Memories” are investigated S. Ayni. The asymmetry of grammatical features in the original text and in the translation are determined. The study of intercultural asymmetry in this paper is carried out from the point of view of intercultural and interlanguage features, confirmed by a lot of scientific examples and facts. It is established that the translation of realities, non-equivalent vocabulary, culturemes and other lexical units is carried out incorrectly. Special attention is also paid to the phenomena of interlanguage asymmetry in the lexical and grammatical aspects.

The author come to conclusion that in most cases the translation requires editing, there is an asymmetry of grammatical categories, syntactic constructions and phrases, nominal, verb and adjective phrases with English equivalents. Based on a comparative analysis of the Russian and English translations of “Memories”, it can be argued that the English translation was implemented from the Russian version of the work.

Мутобиқати матни асл бо тарҷума аз он вобаста аст, ки тарҷумон нахуст аз фарҳанги асл огаҳ бошад. Мутобиқсозии матни тарҷума, ки дарки он дар заминаи забон ва фарҳанги бегона равона шудааст, возеҳ мегардад.

Мутобиқсозӣ ё ҳамоҳангсозӣ усулест чиҳати тарҷумаи осори бадеӣ корбаст мегардад. Усули навсозӣ низ дар интиқоли осори бадеӣ ва фарҳангӣ васеъ истифода шуда, чиҳати ташреҳи вожаву ибороти мураккаб мавриди корбурд қарор мегирад.

Зарурати тарҷума аз он сабаб рӯйи кор меояд, ки рамзҳои ду самти муошират, бо вучуди шабоҳати системаҳо, тавфувути зиёдро ташкил медиҳанд.

Дар мавриди муодилӣ Я.И. Ретскер бори нахуст дар асараш «Мувофиқати қонунӣ» андешаҳои ҷолиб қайд намудааст.

Мувофиқи андешаи баъзе муҳаққиқони Аврупо, муодилӣ бояд аз лиҳози эмперикӣ ба таври муқоиса анҷом ёбад. Ў таъкид мекунад, ки дар тарҷума нақши мундариҷаи воҳидҳои луғавӣ муҳим буда, ҳангоми интиқоли дубораи воҳидҳои аслии ба амал наомада, балки танҳо тағйири аломатҳо бо маъноии муродиф рух медиҳанд. Бар замми ин мавсуф менависад, ки барои анҷоми тарҷумаи муодил зарур аст, ки матни асл ва тарҷума аз рӯйи аломатҳои функционалӣ яқсон бошанд [9, 31].

Баъзе олимони хоричӣ дар мавриди аҳаммияти тарҷумаи маъноӣ таъкид мекунад, ки интиқоли мазмуни мутлақ муҳим аст. Ӯ баъзе масъалаҳои назарии марбут ба интиқоли матни асл ва интихоби услуби тарҷумаро ба миён гузошта, пешниҳод мекунад, ки тафовути байни тарҷумаи «коммуникативӣ» ва «семантикӣ» ба силки таҳқиқ кашида шавад. Мувофиқи ақидаи мавсуф, ҳангоми тарҷумаи коммуникативӣ таассуроти хонандаи матни асл ва тарҷума мусовӣ бошад ва дар ин росто қорбурди сохторҳои семантикӣ ва синтаксисӣ муҳим аст. Тарҷумаи маъноӣ бояд муҳтавои асло мувофиқи сохторҳои семантикӣ ва синтаксисии забони асл дақиқан интиқол бахшад [9, 68].

Чанд намуна аз тарҷумаи “Ёддоштҳо”-и устод Садриддин Айнӣ, “Наврӯзнама”-и Умар Хайём ва “Пирамард ва баҳр”-и Эрнст Хемингуей ҷиҳати таъйини мақоми қорбурди таҳвилҳои синтаксисӣ-морфологӣ матраҳ мешавад.

Ҷадвали 2.1.

Асл	Тарҷума
<i>Дев</i> бо <i>одам</i> наёмезад, матарс. - Бал битарс аз <i>одамони</i> девсор [16, 37].	<i>Devs</i> have no dealings with <i>men</i> , fear them not - Fear rather devilish <i>men</i> ! [20, 71].

Тарҷумаи исмҳои “*dev*” - “*devs*” ва “*odam*” - “*men*” аз ниҳози симметрияи категорияи шумора ба ҳам муқобил омадаанд. Аммо дар ҷумлаи баъдӣ, калимаи “*одамон*” бо “*men*” мувофиқ омадааст.

Ба илова, қорбурди усули ҷойивазкунӣ дар мисоли “одамони *девсор*” - “*devilish men*” ба ҷашм расида, тибқи имлои забони тоҷикӣ мавқеи сифат пас аз исм буда, ба вазифаи муайянкунанда меояд, аммо дар забони англисӣ баръак аст. Хулоса, сохтори синтаксисии нусхаи асл дар тарҷума иваз шудааст.

Ҷадвали 2.2.

Асл	Тарҷума
<i>Худоё, худовандо</i> , зинда гардонидани баъд аз миронидан ҳақ аст ва рост аст, <i>лекин ҷой дорад-дия. На ин ки ту бо зинда кардани қабӯтари кушта</i> ва бирён кардашудаи маро дар пеши меҳмон шарманда ва аз таоми болаззат маҳрум кунӣ [16, 35].	<i>O God</i> , for <i>you</i> to bring the dead back to life is right and proper, <i>but</i> cooked pigeon of mine you have embarrassed me in front of <i>my</i> guest and deprived <i>us</i> of a delicious meal! [20, 68].

Мутаҳҳидсозии ҷумлаҳо аз зергурӯҳҳои усули иловакунӣ ба шумор рафта, ҷумлаҳои мураккаби асл дар тарҷума бо ҷумлаҳои сода иваз мешаванд ё якҷанд ҷумлаҳои муттаҳид мегарданд. Чунин ҳодиса бештар ҳангоми ихтилофи меъёрҳои синтаксисӣ ва услубии забонҳо рӯй медиҳад.

Дар намунаи боло, ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва хилофӣ мутаҳҳид шуда, бо як ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб бадал шудааст. Ин навъи ҷумларо дотсенти Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Кенчаев С. чунин таъриф додааст: “Таҳти истилоҳи «ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб» (ҶМПС) он воҳиди мураккаби нутқ фаҳмида мешавад, ки дар он се ё зиёда ҷумлаҳои сода тавассути алоқаи пайваст ба ҳамдигар марбут гашта, бо мақсади ифода намудани муносибатҳои гуногуни грамматикӣ, махсусан муносибатҳои паиҳамчинӣ ва номбаркунии ҳодисаю воқеаҳо, изҳори маъноҳои хилофу қиёс, сабабу натиҷа ва тавзеҳу истисно воқеъ мегарданд” [5, 96].

Барҳақ, аз гуфтаҳои мавсуф бармеояд, ки бо кӯмаки пайвандҳои паиҳам ва хилофӣ ҷумлаҳои тарҷума ба ҳам пайванд гирифта, муносибатҳои грамматикӣ сабабу натиҷа ва тавзеҳу истисноро таҷассум намудаанд.

Профессор Чон Перри ибора ва чумлаи “*лекин ҷой дорад-дия. На ин ки ту бо зинда кардани кабӯтари кушта ...*”-ро аз доираи тарчума хорич намуда, чумлаҳои боқимондари мутаххид сохтааст.

Дар ҷои дигар, вожаи “*Худоё*” бо ҳиссаҳои нидои “*О*” ва чумлаи бешахс бо чумлаи шахси “*you*” иваз намудааст, ки корбурди тахвилҳои синтаксисӣ-морфологӣ ба чашм мерасад.

Дар канори ин, ҷонишинҳои таъкидии “*us*” ва соҳибии “*my*”-ро ба сифати илова ва ҷуброни маънӣ зам намудааст.

Чумлаи ҳикоягии “*аз таоми болаззат маҳрум кунӣ*” - “**deprived us of a delicious meal!**” (моро аз таоми хушлаззат ҷудо кардӣ) ба чумлаи хитобӣ иваз шудааст, ки корбасти тахвили синтаксисиро собит месозад.

Ҷадвали 2.3.

Асл	Тарчума
Писарам, мисли <i>зуфтаи ҷамон</i> мулло <i>ҳикоягӯӣ ҳам вақт дорад-дия, на ин ки</i> ту дар вақти бемориам маро <i>ҳикоя гӯёнда</i> азоб диҳӣ [16, 35].	<i>My boy, just as the mullah said, story-telling also has its time and place, and you shouldn't badger me to tell stories when I'm sick</i> [20, 68].

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои соҳибӣ вучуд надошта, балки бо истилоҳи “*бандакҷонишинҳо*” маъмуланд. Бинобар ин, ҳолати асимметрияи грамматикӣ байни бандакҷонишини “*-ам*” ва ҷонишини “*ту*” ба назар мерасад.

Ивази ҳиссаҳои нутқ ва таркибҳои синтаксисӣ дар ифодаи чумлаи боло истифода шудааст.

Профессор Б. Камоллидинов дар бобати воҳидҳои туфайлӣ (мухотаб) таъкид мекунад, ки мухотаб, воҳидҳои туфайлиро унсурҳои тавзеҳу тафсилдиҳандаи таркиби чумла мешуморанд, зеро онҳо бо аъзоҳои чумла алоқаи бевоситаи грамматикӣ надошта бошанд ҳам, дар мавқеаҳои гуногуни дохили чумла омада, дар ифодаи ягон ғарази гӯянда хидмат мекунанд. Мухотаб аслан шахси хитобшуда ё мурочиатшуда аст, бинобар ин бо исми шахс ифода меёбад. Дар аввали чумла омада бошад, одатан барои мурочиат ва ҷалб намудани тавачҷӯҳи шахси хитобшуда ба гуфтор, дар мобайн ё охири чумла омада бошад, дар ифодаи ягон муносибати (нек ё бад) гӯянда хизмат мекунад. Дар назм ба вазифаи мухотаб на танҳо исмҳои шахс (тахаллуси шоир дар ғазал), балки исмҳои ҷондори ғайришахс ва бечон ҳам меоянд ва барои ифодаи ягон ғарази услубии шоир хизмат мекунанд. Мурочиати гӯянда хитобан ифода ёфта бошад, пас аз мухотаб аломати хитоб, дар мавридҳои дигар мухотаб аз аъзоҳои дигар бо вергул ҷудо карда мешавад.” [4, 101].

Воҳидҳои туфайлӣ дар забони англисӣ чунин тавзеҳ шудаанд: “Parenthesis is a stylistic device that comes from the Greek word meaning “to place,” or “alongside.” Parenthesis is a qualifying or explanatory sentence, clause, or word that writers insert into a paragraph or passage. However, if they leave it out, even then it does not grammatically affect the text, which is correct without it. Writers mark these explanatory clauses off by round or square brackets, or by commas, dashes, or little lines. As far as its purpose is concerned, this verbal unit provides extra information, interrupts the syntactic flow of words, and allows readers to pay attention to the explanation. However, the overuse of parenthesis may make sentences look ambiguous and poorly structured.”

Бинобар ин, агар калимаи “*Писарам*”-“*My boy*”-ро аз матнҳои асл ва тарчума ҳазф намоем, талафоте рӯй намедихад. Мувофиқи қоидаи тахвилҳои грамматикӣ, ивази исм бо феъл ё ҳиссаҳои нутқ аз вижагиҳои усули морфологӣ ба шумор меравад. Масалан, вожаи “*зуфта*” ба вазифаи исм омада, тавассути бандаки изофии “*-и*” бо калимаҳои “*ҷамон мулло*” ибора шудааст, вале дар матни тарчума бо феъли забони гузаштаи “*said*” (гуфт) иваз шудааст.

Ба илова, ҷумлаи содаи “*ҳикоягӯӣ ҳам вақт дорад-дия*” бо усули иловакунӣ чунин тарҷума шудааст: “... *story-telling also has its time and place*”. Тарҷумон дар тарҷумаи иборай мазкур, бо роҳи таҳвили синтаксисӣ воҳиди фразеологӣ “*Everything has its time and place*” (ҳар кор вақту соат дорад)-ро истифода намудааст.

Дар маҷмӯъ, ҷумлаи “*Писарам, мисли гуфтаи ҳамон мулло ҳикоягӯӣ ҳам вақт дорад-дия, на ин ки ту дар вақти бемориам маро ҳикоя гӯёнда азоб диҳӣ*” ба ҷумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ тааллуқ дошта, он тавассути пайвандаки хилофии “*на ин ки*” ифода ёфтааст. Лекин дар тарҷума “*My boy, just as the mullah said, story-telling also has its time and place, and you shouldn't badger me to tell stories when I'm sick*” ҷумлаҳо бо пайвандаки “*and*” (ва) пайваст шуда, ихтилофи ҷумлаҳо тавассути феъли модали “*shouldn't*” (набояд) ифода ёфтааст.

Дар ҷои дигар, сифати феълии “*ҳикоя гӯёнда*” бо масдари “*to tell stories*” иваз шудааст. Ҳамзамон, иборай сифатии “*дар вақти беморӣ*” бо иборай хабарӣ номии “*when I'm sick*” иваз гардида, он ба ивази таркибҳои синтаксисӣ далолат мекунад.

Ҷадвали 2.4.

Асл	Тарҷума
Чашмони <i>бой қалон кушода шуда аз шастаи ғуромадааст</i> [16, 33].	<i>The rich man's eyes popped open wide</i> [20, 65].

Вожаи “*бой*” дар тарҷума бо артикли муайянии “*the*” ва иборай “*rich man*” (марди бой) ифода ёфта, собит месозад, ки дар забони тоҷикӣ артикли муайянӣ вучуд надорад. Илова бар ин, иборай фразеологӣ “*аз шастаи ғуромадааст*” ҳазф шуда, мавқеи онро феъли “*popped*” (калон кушода) бо иборай “*open wide*” гирифтааст.

Ҷадвали 2.5.

Асл	Тарҷума
<i>Ҳақ талаб кунӣ, ҳақ медиҳам</i> , гуфтааст мулоимона [16, 33].	<i>Since you ask for your wages, you shall have it</i> , he said calmly [20, 65].

Дар мисоли боло, усулҳои иловакунӣ ва тағйирӣ кулл дар ифодаи воҳидҳои луғавӣ истифода шудааст. Масалан, дар тарҷумаи иборай “*Ҳақ талаб кунӣ*” вожаҳои “*Since*” (ҳанӯз) ва “*your*” (азони шумо) ба таври илофагӣ омада, мазмунро такмил додааст. Аммо иборай “*ҳақ медиҳам*” мазмунан тағйир ёфтааст: “*you shall have it*” (ту онро мегири).

Ҳамчунин, вожаи “*ҳақ*” ба маънои “*музди кор*” омада, тарҷумон онро бо вожаи “*wages*” (музди кор) ифода намудааст, лекин аз лиҳози категорияи шумора онҳо нобаробаранд.

Ҷадвали 2.6.

Асл	Тарҷума
<i>Бой</i> бо шунидани <i>ин суҳанони ятим</i> дар пеши <i>мардум</i> аз <i>беномусии “занталоқӣ”</i> тарсида, <i>саросема шуда</i> бо <i>назари мададталабӣ</i> ба имом нигоҳ кардааст, ки ӯ шохиди қасами <i>ҳудаиш</i> буд [16, 33].	Upon hearing <i>the orphan say this</i> , <i>the rich man</i> was afraid of <i>disgracing</i> himself by <i>public perjury</i> . <i>Embarrassed</i> , he <i>looked to</i> imam <i>for help</i> , since he had been a witness to <i>the</i> oath [20, 65].

Усули ҷойивазкунӣ ҷиҳати ивази мавқеи калима, ибора ва ҷумла мусоидат мекунад, зеро меъёрҳои забонӣ ҳангоми тарҷума мувофиқ намеоянд.

Тартиби муқаррарии калимаҳо дар ҷумлаи англисӣ чунин аст: 1. мубтадо; 2. хабар; 3. пурқунанда; 4. муайянқунанда; 5. ҳол.

Аммо дар забони тоҷикӣ тартиби калимаҳо фарқ мекунад: 1. мубтадо; 2. пурқунанда; 3. муайянқунанда; 4. ҳол; 5. хабар.

Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума зуҳури усули ҷойивазкунӣ ва таҳвилҳои синтаксисӣ ва морфологӣ зиёд ба мушоҳида мерасанд.

Вожаи “*Бой*” бо ибораи “*the rich man*” (марди бой) ифода ёфта, дар маҷмӯъ ҷумлаи мураккаби асл дар тарҷума ба ду ҷумла ҷудо шудааст.

Ба илова, ибораи исми “*ин суханони ятим*” бо ибораи феълии “*the orphan say this*” иваз шудааст. Илова бар ин, сифати “*беномусӣ*” бо герундий “*disgracing*” (ба вазифаи исм) бадал шуда, калимаи “*занталоқӣ*” бо ибораи “*public perjury*” (қасами омма) маънидод гаштааст.

Ҳамчунин, таҳвили морфологӣ дар тарҷумаи “*назари мададталабӣ*” бо “*for help*” (барои кӯмак) ифода шуда, вожаи “*назар*” бо маънои феъли “*looked*” (нигоҳ кард) алоқаманд аст.

Дар канори ин, ҷонишини нафсӣ-таъкидии “*худаи*” бо артикли муайянии “*the*” иваз шудааст.

Аз мисолҳои боло равшан мегарад, ки тарҷумон ҷумлаи мураккаби тобеъро ду ҷумлаи мураккаби тобеъ маънидод намуда, ин ҳодисаро корбурди таҳвилҳои синтаксисӣ-морфологӣ мегӯянд.

Ҷадвали 2.7.

Асл	Тарҷума
... лекин агар ман <i>гандумро</i> бурдан хоҳам, <i>бибибой</i> <i>надиханд</i> , <i>ҷӣ кор кунам</i> ? [16, 33].	But <i>what should I do</i> if <i>your wife</i> <i>won't let me take</i> the <i>sack of wheat</i> ? [20, 66].

Дар мисоли боло, ибораи “*ҷӣ кор кунам*” мавқеашро аз охир ба аввал иваз намуда, “*гандум бурдан*” аз ибтидо ба интиҳои ҷумла рафтааст. Ҳамзамон, вожаҳои “*гандум*” ва “*бибибой*” бо ибораҳои “*your wife*” (ҳамсари шумо) ва “*sack of wheat*” (ҷуволи гандум) мушаххасан маънидод шудаанд. Пас, ин ҷо тарҷумон усули иловакунии калимаро ҷиҳати равшанӣ андохтан, истифода намудааст. Ё худ ибораи “*won't let me take*” (ба ман иҷозат намедихад, ки бигирам) бо услуби тоза ифода шудааст.

Ҷадвали 2.8.

Асл	Тарҷума
Агар <i>ба гапи ту</i> бовар накунад, ба вай гӯй аз дарвоза <i>баромада</i> ба ман <i>нигоҳ кунад</i> , ман “ <i>дода фирустон</i> ” гуфта <i>ишорат мекунам</i> [16, 33].	If she <i>doesn't believe you</i> , then tell her <i>to come out</i> to the gate where <i>she can see me</i> , and I'll tell her <i>she can give it to you</i> [20, 66].

Усулҳои ҳазфи калима, илова ва ивази воҳидҳои луғавӣ дар намунаи навбатӣ ба назар расида, ибораи “*ба гапи ту*” дар раванди тарҷума ҳазф шудааст ва ба таври мӯъҷаз “*doesn't believe you*” (ба ту бовар накунад) баён шудааст.

Ҳамчунин, ибораи “*ишорат мекунам*”-ро бо “*I'll tell*” (мегӯям) баён намуда, сифати феълии “*баромада*”-ро бо масдари “*to come out*” (баромадан) иваз намудааст. Аммо сиғаи амри “*дода фирустон*” бо ҷумлаи “*she can give it to you*” (ӯ инро ба ту медихад) ифода намудааст. Афзун бар ин, ибораи “*нигоҳ кунад*” дар тарҷума бо феъли модалӣ “*she can see*” (ӯ дида метавонад) маънидод шуда, ин ҳама амалиёт аз корбурди таҳвилҳои тарҷума шаҳодат медиҳанд.

Ҷадвали 2.9.

Асл	Тарҷума
Модаркалонам <i>баланд-баланд дуо хонда дафъи фалокатро аз Худо мепурсид</i> ва барои <i>ба кор рафтаистодагон ривоҷи кор металабид</i> [16, 24].	My grandmother <i>prayed aloud for God to keep us safe from harm</i> and grant <i>us success in our task</i> [20, 54].

Дар чадвали боло, таркиби “*баланд-баланд*” ба як калимаи “*aloud*” (баланд) ва ибораи “*дафъи фалокат*” бо роҳи илова кардани чанд калима “*to keep us safe from harm*” (*чиҳати эмин мондани мо аз нохушӣ*) маънидод кардааст.

Дар ҷои дигар, ибораи “*дуо хонда ... аз Худо менурсид*” ба таври мӯъҷаз “*prayed ... for God*” баён гаштааст. Пас, маълум мегардад, ки тарҷумаи исми “*рафтаистодагон*” ва феъли “*металабид*” аз эътибор дур мондаанд.

Чадвали 2.10.

Асл	Тарҷума
<i>Бобоям</i> нон, чойчӯш ва дигар чизҳоро ба <i>хӯрчин</i> андохта ба хар савор шуд [16, 24].	<i>Grandfather</i> packed the bread, teakettle and other things into <i>khurjins</i> <u>and</u> mounted a donkey [20, 54].

Тарҷумаи вожаи “*бобоям*” дар муқоиса бо калимаи “*модаркалонам*” бидуни ҷонишини “*ту*” маънидод шудааст. Дар мисоли дигар, профессор Ҷон Перри вожаи “*хӯрчин*”-ро ба наҳви реалия қабул намуда, онро баргардон намудааст.

Чадвали 2.11.

Асл	Тарҷума
Ту чаро <i>ба дафъи</i> ин фалокати умумӣ <i>ҳамроҳи накарда</i> <i>дар ҳамин рӯз</i> ҳам бозор рафта истодаӣ? - <i>зуфт надарам ба ӯ</i> [16, 24].	<i>My father asked him</i> , “Why <i>don’t</i> you give the bazaar <i>a miss</i> today and <i>help out in this time</i> of common disaster?” [20, 54].

Таҳвили синтаксисӣ-морфологӣ ва луғавӣ-маъноӣ дар тарҷумаи ҷумлаи боло бо усулҳои ҳазф ва иловакунии калимаву иборот, ҷуброни маънӣ, тақомули мазмун ва услуби хоса истифода шудааст.

Ибораи “*зуфт надарам ба ӯ*” бо роҳи ҷойивазкунии ва феъли “*зуфт*” бо “*asked*” (пурсид/хоҳиш кард) ифода шудааст.

Дар канори ин, тарҷумон ибораҳои “*ба дафъи*” ва “*ҳамроҳи накарда*”-ро ҳазф намудааст. Ҳамчунин, ибораи “*дар ҳамин рӯз*”-ро бо роҳи умумигардонӣ (генерализатсия) чун “*in this time*” (дар ин вақт) тарҷума кардааст.

Дар умум, ибораҳои “*give a miss*” (ба таъхир гузоштан, як сӯ мондан) ва “*help out*” (ҳангоми мушкилӣ кӯмак намудан, ба кӯмак омадан) дар раванди тарҷума илова гардида, бо услуби тоза анҷом ёфтааст.

Чадвали 3.1.

Асл	Тарҷума
<i>Мо тамоман тар шуда будем</i> ва аз <i>тарӣ дур-дур меларзидем</i> . <i>Дасту поямон</i> карахт мешуд [17, 9].	<i>Wet and shivering</i> , I could barely feel my <i>limbs</i> [17, 9].

Дар ҷои дигар, усули ҳазфи ибора ва услуби эъҷоз дар ифодаи ҷумлаи мураккаби пайвасти истифода шуда, дар натиҷа ҷумлаи мураккаби тобӣ бо ҷумлаи баъдӣ муттаҳид шудаанд.

Ҷумлаи содаи “*Мо тамоман тар шуда будем*” бо сифати оддии “*wet*” (тар) маънидод шуда, сипас ҷумлаи “*аз тарӣ дур-дур меларзидем*” бо сифати феълии “*shivering*” (ларзидан) иваз шуда, сониян ҷумлаи баъдӣ ба ин ҷумла мутаҳҳид шудааст.

Чадвали 4.1.

Асл	Тарҷума
“... сарат сабз боду ҷавонӣ чу хавид ... корат рост чун тир” [18, 35].	“... let your head does not grow grey, let your youth will be similar to barley sprouts... let your business will be to straight lines as an arrow” [18, 215].

Дар мисоли боло, тарҷумон дунболи ифодаи ҷумлаҳо шуда, усулҳои иловаи калима ва ҷуброни маъниро истифода намудааст.

Ҷумлаи “*saram sabz bod*” бо роҳи тарҷумаи муқобил (антонимӣ) сурат гирифтааст: “*let your head does not grow grey*” (бигзор мӯи сарат сафед нашавад). Дар ин рост, боқимонда фикрҳоро ба ҳамин шева маънидод намудааст: ҷавонӣ чу *хавид* - let your youth will be similar to *barley sprouts* (бигзор ҷавониат мисли хавид гардад) ва “*корат рост чун тир*” - “let your business will be to straight lines as an arrow” (бигзор корат мисли раҳи рости тир бошад).

Ҷадвали 4.2.

Асл	Тарҷума
“... зар шоҳи ҳама гавҳарҳои гудозанда асту <i>зинати</i> мулук, <i>чунонки гуфтаанд</i> ” [18, 35].	“... <i>as they say</i> , gold is the king of all jewelry and an <i>ornament</i> of kings” [18, 216].

Дар ҷадвали боло, усули ҷойивазкунӣ ва ҳазфкунӣ истифода шуда, ибораи “*чунонки гуфтаанд*” аз охир ба оғози ҷумла кӯчида, вожаи “*гудозанда*” ҳазф гаштааст.

Бояд таъкид намуд, ки вожаи “*ornament*” дар луғатҳо ба маънои “*нақш, гул, гулзорӣ, нақшу нигор*” омада, аммо “*зинат*” аз лиҳози маънои луғавӣ бештар бо калимаҳои “*decoration/adornment*” муодил аст.

Ҷадвали 4.3.

Асл	Тарҷума
<i>Номаи бемӯҳр</i> чун сари бекулоҳ буваду сари бекулоҳ <i>анҷуманро</i> нашоад [18, 39].	<i>The letter without the seal</i> is similar to a head without a cap, and the head without a cap is not necessary for a <i>society</i> [18, 220].

Аз тарҷумаи ҷумлаи боло бармеояд, ки тарҷумон ба усули калка тавачҷӯҳ зоҳир намуда, аз истифодаи усулҳои таҳвили тарҷума ва тағйири услуб дур мондааст. Зеро, ибораҳои “*номаи бемӯҳр*” - “*The letter without the seal*”, “*сари бекулоҳ*” - “*a head without a cap*” вожа ба вожа маънидод шуда, ҳамзамон ибораи “*a head without a cap*” (сари бекулоҳ) тақрибан омадааст, ки услуби тарҷумаро коҳиш дода, бояд бо ҷонишин иваз мегардид.

Дар канори ин, вожаҳои “*анҷуман*” ва “*society*” аз лиҳози муодилнокӣ нобаробар буда, бояд бо калимаи “*convention*” (анҷуман) бадал шавад.

Ҷадвали 4.4.

Асл	Тарҷума
<i>Ин ҷаҳон ҳама мулки ту гардад</i> ва туро бас аз он бархурдорӣ набувад, чи <i>ангуштарӣ вилоятест ва нигин султони вай</i> [18, 40].	<i>You will own all world</i> , but you cannot use <i>enough</i> it, as <i>this ring - a kingdom, and a stone - its king</i> [18, 221].

Дар ҷумлаи боло тарзи мафъулӣ бо фоилӣ иваз шуда, ҷумлаи “*Ин ҷаҳон ҳама мулки ту гардад ...*” бо тарзи мафъулӣ ифода ёфта, тарҷумаи он “*You will own all world*” (Ту молики тамоми олам мегардӣ) бо тарзи фоилӣ маънидод шудааст.

Ҳамзамон, ҷумлаи мураккаби пайвасти пайиҳам (мазмунан ҷумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ) бо пайвандаки “*but*” (аммо) “*ва туро бас аз он бархурдорӣ набувад*” - “*but you cannot use enough it*” (аммо ту онро ба таври кофӣ истифода карда наметавонӣ) ба шакли ҷумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ ифода шудааст.

П. Ҷамшедов дар идомаи тарҷума, панди “*ангуштарӣ вилоятест ва нигин султони вай*” бо роҳи калка “*this ring - a kingdom, and a stone - its king*” (ин ангуштарӣ - ҳокимият ва нигинаш - шоҳи он аст) анҷом додааст.

Ҷадвали 4.5.

Асл	Тарчума
- Эй писар, асп дӯст дору камон азиз дору беҳисор мабошу ҳисор бе матарс (хӯса) мадор [18, 48].	- О <i>my son</i> , love a horse and appreciate bows, but do not happen without fortifications and <i>without a lock</i> [18, 228-229].

Дар мисоли охир, профессор П. Ҷамшедов воҳиди туфайлии “*Эй писар*”-ро бо шакли лутф “О *my son*” (эй писарам) маънидод намудааст. Ҷумлаи “*беҳисор мабошу ҳисор бе матарс (хӯса) мадор*” - “*but do not happen without fortifications and without a lock*” (аммо бе қалъа ва бе қулф мабош) баён шудааст, ки бо мазмуни асл ихтилоф дорад, зеро мувофиқи мундариҷа, шахс набояд қалъаро хангоми холӣ мондан, бидуни воситае боқӣ гузорад.

Маъноии луғавии вожаи “*матарс*” тимсол, мучассамааст, ки онро бо коҳ пур карда, дар майдонҳои сабзаву ҷуворӣ ё хангоми чорводорӣ бо мақсади парранда ва ҳайвоноти ваҳширо тарсонидан, мегузоранд. Бинобар ин, гузоштани матарс (хӯса) дар замони муосир шояд ба мантиқ рост наояд, аз ин нуқтаи назар П. Ҷамшедов вожаи “*матарс*”-ро “*lock*” (кулф) тарчума намудааст.

Ба андешаи мо, агар ҷумлаи мазкур чун “*don’t leave it without a worricow/bogie/hob*” (онро бе посбон магузор) тарчума мегардид, мазмунан асл наздик мешуд.

Дар ин росто тарчумаи дурусти ҷумлаи баъдиро чунин меҳисобем: *have your own dwelling/fortress and don’t leave it without a worricow/bogie*.

Ҷадвали 5.1.

Асл	Тарчума
<i>I wish I could</i> show him what sort of man I am. But <i>then</i> he would see the <i>cramped</i> hand. Let him think I am <i>more man than I</i> am and I <i>will</i> be so. <i>I wish</i> I was the fish, he thought, with everything he has against only my will and my intelligence [19, 80].	<i>Афсӯс</i> ба вай нишон дода <i>наметавонистам</i> , ки ман чӣ одаме ҳастам. Аммо вай дасти <i>рағкашидаи</i> маро ҳам медид. <i>Пас</i> бигзор, ки вай дар бораи ман аз будам беҳтар фикр кунад, <i>пас</i> ман <i>ҳам воқеан</i> беҳтар мешавам. <i>Кои</i> ман ҳам моҳӣ мебудам, - фикр кард <i>ӯ</i> , - то ки тамоми чизҳоеро, ки дорад, дошта бошам, ҷуз иродаву <i>хушмандиро</i> [19, 81].

Дар тарчумаи ҷумлаи дигар, корбурди чандин усулҳо ба назар расида, ҳамзамон чанд нобаробарӣ низ пайванд гирифтааст. Масалан, ҷумлаи тасдиқӣ дар тарчума ба шакли инкорӣ мубаддал шуда, он дар ибораҳои “*I wish*” - “*Афсӯс*” ва “*I could*” - “*наметавонистам*” инъикос гаштааст.

Дар ҷумлаи сонӣ, вожаи “*then*” (баъд/сипас) ҳазф шудааст, зеро набуди он ба мазмун ҳалале нарасонидааст.

Аммо ибораи “*cramped hand*” бояд “*дасти карахт ё шахишуда*” маънидод мешуд.

Дар ҷумлаи баъдӣ, “Let him think I am *more man than I* am and I will be *so* - *Пас* бигзор, ки вай дар бораи ман аз будам беҳтар фикр кунад, *пас* ман *ҳам воқеан беҳтар* мешавам.” пайвандаки натиҷаи “*пас*” илова шудааст. Дар канори ин, вожаҳои “*ҳам*” ва “*воқеан*” низ ба матни тарчума илова шуда, лекин зарфи “*so*” (ҳамин гуна, чунин, ҳамин тавр) бо дараҷаи қиёсии “*беҳтар*” иваз шудааст, ки ин зухурот ба корбурди таҳвилҳои синтаксисӣ-морфологӣ шаҳодат медиҳад.

Дар ҷумлаи охир, идиомаи “*I wish*” бо ҳиссаҷаи шартӣ - таъкидии “*кои*” бадал шудааст.

Дар маҷмӯъ, тарчумаи дурусти ҷумлаи “*I wish I was the fish, he thought, with everything he has against only my will and my intelligence*”-ро метавон ба таври зайл анҷом дод: “*Кои ман ҳам моҳӣ мебудам, то ки тамоми фазилатҳои ӯро яқҷоя бо ирода ва фаросати худ, медоштам*”, *ӯ фикр кард*.

Ҷадвали 5.2.

Асл	Тарҷума
<p>“But man is not made for defeat,” he said. “A man <i>can be destroyed</i> but not defeated.” <i>I am sorry</i> that I killed the fish <i>though</i>, he thought. Now <i>the bad time is coming</i> <i>and</i> I do not even have the harpoon. [19, 136].</p>	<p>- Вале одам барои мағлубият офарида нашудааст, - гуфт ӯ. Одамро <i>махв кардан мумкин</i>, аммо мағлуб кардан намешавад. “<i>Ҳайф</i>, ки ман ин моҳиро куштам, фикр кард ӯ. - Акнун <i>аҳволам бад мешавад</i>, ҳатто найзаамро <i>аз даст додам</i>” [19, 137].</p>

Чумлаи аввал ба тариқи таҳтуллафзӣ ва усули ҷойивазкунӣ тарҷума шудааст. Сониян, “*A man*” (мард, одам) дар чумла ба вазифаи мубтадо омада, аммо дар тарҷума ба сифати пуркунанда омадааст. Ҳамзамон, чумлаи асл бо тарзи мафъулӣ ифода шуда, вале тарҷумаи он бо тарзи фоилӣ омадааст.

Ба илова, иборай таассуфи “*I am sorry*” (афсӯс) бо ҳиссаҷаи нидои “*ҳайф*” иваз шуда, аммо пайвандаки хилофии “*though*” (агарчи, гарчанде) аз доираи тарҷума хорич шудааст.

Дар иборай навбатӣ, хабари феълии “*the bad time is coming*” (замони бад меояд) дар тарҷума бо хабари номии “*аҳволам бад мешавад*” иваз шуда, аммо пайвандаки пайвастунандаи “*and*” (ва) бо *вергул* ишора шудааст.

Ахиран, чумлаи инкорӣ ба тасдиқӣ бадал шуда, он аз корбурди тағйири чумла ва тарҷумаи муқобил (антонимӣ) дарак медиҳад.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасии тарҷумаҳо бармеояд, ки усулҳои гуногуни таҳвилҳои синтаксисӣ-морфологӣ ҳангоми асимметрияи сохтор ва мундариҷаи матнҳо, истифода шудаанд. Ҳангоми тарҷума аз тоҷикӣ ба англисӣ сохтору таркибҳои тоҷикӣ ба таври мӯъҷаз баён шуда, тарҷумон бештар усулҳои таҳвилро ба кор бурдааст.

Усули ҷойивазкунӣ дар раванди тарҷума бамаротиб истифода шуда, бахусус дар ифодаи ибораву таркибҳои маҷозӣ ба амал омадааст.

Дар канори ин, усулҳои ивазкунӣ, илова ва ҳазфкунии калимаву таъбирот нисбатан зиёд истифода шудаанд. Хоса, дар таҳвили морфологӣ усули ивази ҳиссаҳои нутқ рух дода, ҳангоми тарҷума аз тоҷикӣ ба англисӣ вожаҳои зиёд ҳазф шудаанд.

Бояд тазаккур дод, ки аксари ибораву сохторҳои синтаксисии тоҷикӣ дар раванди тарҷума ҳазф шуда, аммо ҳангоми тарҷума аз англисӣ ба тоҷикӣ ҳолати аксуламал рӯй додааст.

Ҳамин тавр, таҳлил ва баррасии тарҷумаҳо моро ба натиҷае мерасонад, ки воқеан интиқоли тасвирҳои бадеӣ, обуранги услубӣ, нуфузи эстетикӣ ва дигар вижагиҳои услубӣ кори саҳл набуда, аз тарҷумон дониши амиқ, малака ва таҷрибаи бузург тақозо мекунад.

Тарҷумаи Чон Перрӣ ва Чорч Ҳанна аз лиҳози услуб ва корбурди тасвирҳои бадеӣ аз тарҷумаҳои дигар нисбатан ба таври муодил анҷом ёфтааст.

Ҳарчанд, намунаи Чорч Ҳанна аз нусхаи русӣ баргардон шудааст, аммо арзишу аҳаммияти асарро чандон гум накардааст.

Дар тарҷумаҳои П. Чамшедов услуби муфассалбаёнӣ зиёд ба чашм расиданд. Аммо дар тарҷумаи повести “Ширин”, ағлаби чумлаҳо ба таври мӯъҷаз маънидод шудаанд.

Тарҷумаи “Пирамард ва баҳр”-и Эрнст Ҳемингуей низ ба тоҷикӣ дар муқоиса ба тарҷумаи давраи шӯравӣ раван ва услуби ҷолиб иҷро шудааст.

Ҳаройина, сифати тарҷума аз корбурди ҳадафноки таҳвилҳои тарҷума, ҳамзамон малака, маҳорат, маърифат, таҷриба ва масъулияти тарҷумон вобаста аст.

Адабиёт:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. - М., «Международ. отношения», 1975. - 240 с.
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. - М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. - 224 с.
3. Казакова Т.А. Практические основы перевода / Т.А. Казакова. СПб., 2001. - 320 с.
4. Камолиддинов Б. Забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов // Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум. Душанбе, Маориф, 2018. - 256 сах.
5. Кенчаев С. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ва вижагии синтаксисии он дар забони тоҷикӣ / С. Кенчаев // Ахбори ДДҲБСТ: силсилаи илмҳои гуманитарӣ. №2. Хучанд, 2015. - С. 95-102.
6. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода / В.Н. Комиссаров. - М.: Межд. отн., 1980. - 165 с.
7. Комиссаров В.Н. Слово о переводе / В.Н. Комиссаров. - М.: Международные отношения, 1973. - 215 с.
8. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров // Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. - М.: Высш. шк., 1990. - 253 с.
9. Латышев Л.К. Технология перевода: Учеб. пособие для студ. лингв. вузов и фак. / Л.К. Латышев. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2005. - 320 с.
10. Левицкая Т.П. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Т.П. Левицкая, А.М. Фитерман. - М.: Изд-во. лит-ры на иностр. языках, 1963. - 125 с.
11. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода / Р.К. Миньяр-Белоручев - М.: Московский лицей, 1996.-208 с.
12. Норматов М. Омӯзиши ҷумлаҳои содаи яктаркиба / М.Норматов, Ш.Рашидов. - Душанбе: Маориф, 1988. – 152 с.
13. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. -М.: Международные отношения, 1974. - 216 с.
14. Рецкер Я.И. Учебное пособие по переводу с английского на русский / Я.И. Рецкер // Вып. 1. - М., 1981. 160 с.
15. Романова С.П. Пособие по переводу с английского на русский / С.П. Романова. - М., 2006. - 172 с.
16. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. - М: Наука, 1988. - 214 с.

Фарҳангу манобеъ:

16. Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм) / С. Айнӣ. Иборат аз як китоб. Душанбе. Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. - 680 с.
17. Пулод Толис. Лолачинӣ / Толис Пулод. Searching for tulips in the mountains. By Pulod Tolis. Edited by Ashley Pandya. Душанбе: Гул-гул, 2004, 18 сах.
18. Хайём, У. Наврӯзнама / У.Хайём. - Душанбе: Адиб, 2012. - 352 с.
19. Эрнст, Хемингуей. Мӯйсафед ва баҳр. Повест / Эрнст Хемингуей. Бо иқдоми сафорати Амрико дар Тоҷикистон. Тарҷумаи Муҳаммадсалим Азизмуродов. – Душанбе: Бухоро, 2014. - 168 с.
20. The Sands of Oxus: Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini by Sadriddin Ayni. Translated from Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. Costa Mesa, California: Mazda Publishers. - 1998. +ix-275 pp.

**ИСТИЛОҲОТИ УМУМИ-
ХУКУҚӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ
ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР
ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

**ОБЩЕЮРИДИЧЕСКИЕ ПО-
НЯТИЯ И ОСОБЕННОСТИ ИХ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ТА-
ДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ**

**GENERAL LEGAL CONCEPTS
AND THEIR USE IN THE TAJIK
LANGUAGE**

Калидвожаҳо: истилоҳ, забон, ҳуқуқ, ҳуқуқӣ, кодекс, мафҳум, ҷиноят, таҳқиқ, баррасӣ, хулоса.

Ключевые слова: термин, язык, право, правовые, кодекс, понятие, преступление, изучение, исследование, вывод.

Key words: term, language, law, legal, code, concept, crime, study, research, conclusion.

Маллаева М.А. – дотсент, мудири кафедраи ҷомеашиносии МД «Донишкадаи байналмилалии Хуҷанд»-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.

Маллаева М.А. – доцент, заведующий кафедрой социологии Худжандского международного института Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Mallaeva M.A. – Associate Professor, Head of the Department of Sociology of the Khujand International Institute of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Ҳуқуқшиносӣ яке аз соҳаҳои муҳими ғаъолияти ҷамъиятӣ буда, дорои вижагиҳои таҳассусиву лафзист ва риояи онҳо талаб менамояд, ки ягонагии қорбасти истилоҳот таъмин гардад. Мафҳумҳои умумиҳуқуқӣ фарогири мубрамтарин маъноҳои истилоҳот буда, қорбасти дурусти онҳо омили ҳамаатарафа пухтаву саҳеҳ таҳия шудани асноди ҳуқуқ мегардад. Бинобар ин, тарҷумаи бархе аз истилоҳоти ҳуқуқи забони тоҷикӣ таҷдиди назар металабанд, ки муаллифон атрофи ин масъала иброи андеша кардаанд/

Юриспруденция – одна из основных сфер деятельности общества, которая обладает отраслевыми речевыми особенностями, соблюдение которых может обеспечить использование терминов в одном значении. Общие правовые понятия передают актуальные термины, которые являются фактором правильного, всестороннего и основательного составления правовых актов. Поэтому перевод ряда правовых терминов на таджикский язык, требует переосмысления что выражено изложением мнения по данному вопросу.

Law, being one of the main branches of public employment, has a number of specific and linguistic features, the observance of which contribute to the identity and comprehensive and standardized use of necessary terms in the industry. Therefore, a number of general legal terms, due to their inaccuracies, need a legal review, which is described in this article.

Истилоҳоти умумиҳуқуқӣ ва қорбасти онҳо дар забони муосири тоҷикӣ яке аз қазияҳои хеле мубрам ва ҳалталаби рӯз маҳсуб меёбад. Зеро бисёр мафҳумҳои ҳастанд, ки ба забони тоҷикӣ тавассути забони дигар ва маҳсусан, русӣ, ворид гардидаанд, бо маъноҳову ифодаҳои мухталиф ё шубҳанок ноаниқ истифода мешаванд. Бо вучуди он ки вақтҳои охир вазъи забон ва услуби асноди ҳуқуқию меъёрӣ дар ҷумҳурӣ ба забони тоҷикӣ беҳтар шуда истодааст, ҳанӯз норасоии луғавӣ бисёр ба назар мерасанд ва яке аз

сабабҳои зуд-зуд ва зиёд ворид намудани тағйироту дигаргунӣ ба қонунҳои мазкур маҳз дар ҳамин аст, ки нозуқиҳои луғавӣ аз мадди назари қонунгузор дур мемонанд.

Қобили қайд аст, ки ҳанӯз соли 1998 нахустин кодекси Тоҷикистони соҳибистиқлол «Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [4] қабул карда шуд. Қабул гардидани “Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон” яке аз қисмҳои таркибии раванди дигаргуншавии тамоми қонунгузори ватанӣ дар чараёни васеи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ буда, он яке аз падидаҳои пешқадами намоён дар инкишофи соҳаи ҳуқуқ ба ҳисоб меравад [12, с.125].

Зимни моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ стратегияи сиёсати давлат дар соҳаи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ инъикос ёфтааст. Аз тарафи дигар, дар он тамоюлҳои пешқадами асосӣ, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадаанд, аз ҷумла, ҳифзи муҳити зист аз ҳама гуна унсурҳои ҷиноятӣ таҷассум ёфтаанд. Ин, ҳам дар муайянкунии мақсадҳо, вазифа ва принципу меъёрҳои Қисми умумӣ ва Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ ва ҳам дар муқарраркунии чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқии ҷиноятӣ нисбати шахсони гунаҳгор, зоҳир гардидааст» [1, с. 234]. Баъди ин дахҳо қонуну кодекси дигар қабул гардиданд ва масъулони қонунгузори Тоҷикистон маҳорату малакаи бештаре низ барандӯхт. Барои беҳтар кардани сифати илмию наشري асноди ҳуқуқию меъёрӣ чидду чаҳди пайваста идома дорад.

Алҳол бисёр моддаҳои он таҳрирталабанд. Масалан, моддаи 44-уми кодекси мазкур **Таваккали асоснок** номида шуда, муодили тоҷикии **обоснованный риск** аст.

Калимаи **таваккал** дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин тафсир шудааст: **ТАВАККАЛ** // **ТАВАККУЛ** а. **تَوَكَّلَ** умед бастан, эътимод қардан ба боварии комил; **таваккал қардан** ба комёбии худ боварии комил надошта ба қор сар қардан. **ТАВАККАЛАН** а. **تَوَكَّلًا** таваккал қарда, ба муваффақияти тасодуфӣ умед баста. **ТАВАККАЛӢ** **تَوَكَّلِي** мансуб ба **таваккал**; **қори таваккалӣ** қори ба рафти худ вогузор қардашуда, қори шудан ё ношуданаш номаълум [9, с.296].

Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» ба таври зерин тарҷума шудааст: **ТАВАККАЛ** 1. упование, надежда (на бога); 2. риск; ~ **қардан** а) рисковать; б) уповать; 3. разг. авось; **бахт** - ~ пог. риск – благородное дело. **ТАВАККАЛАН** положившись на волю случая; идя на риск, на авось. **ТАВАККАЛӢ** 1. рискованный, связанный с риском; 2. рискующий, идущий на риск; **қори** ~ рискованное дело; 3. необдуманый, поспешный, сделанный наобум, наугад [10, 580].

Матни кодекс чунин аст: **Моддаи 44. Таваккали асоснок**

1) Расонидани зарар ба манфиатҳои бо ҳамин Кодекс муҳофизатшаванда ҳангоми таваккали асоснок чихати ноил шудан ба мақсади барои ҷомеа ғоиданок ҷиноят ҳисоб намешавад.

2) Таваккал дар ҳолате асоснок эътироф мешавад, ки агар ноил шудан ба мақсади мазкур бо ҳаракати (беҳаракатии) ба таваккал марбутнабуда номумкин бошад ва шахсе, ки ба таваккал роҳ додааст, барои пешгирии намудани зарар ба манфиатҳои бо ҳамин Кодекс муҳофизатшаванда тамоми чораҳои заруриро андешида бошад.

3) Агар таваккал баръало бо таҳдиди ҳалокати одамон, фалокати экологӣ ё офати ҷамъиятӣ алоқаманд бошад, он асоснок эътироф қарда намешавад [4].

Дар «Русско-таджикский словарь» **риск**, **хавф** тарҷума шудааст ва маъниҳои тафсирии боло низ гуногун буда, аниқиву нишонрасии истилоҳро зерин шубҳа мегузоранд. Аз ин ҷост, ки байни худ ҳуқуқшиносон низ оид ба дурустиву нодурустии қорбасти калимаи **таваккал** (ба русӣ-риск) ақидаи ягона нест. Ҳуқуқшинос А. А. Абдуллоев қайд менамояд, ки «аксарияти олимони дар тадқиқотҳои худ таваккал ва гуноҳро асосҳои алтернативии масъулияти ҳуқуқӣ-гражданӣ ҳисоб намудаанд. Чунин тасаввуроти ноаниқ оиди таносуби ин ду мафҳум ба ҳулосаҳои нодурусти назариявӣ оварда мерасонад [1, с.324].

Бояд қайд кард, ки гоҳо қонунгузор ҳамнишинӣ, ифодаи маъноӣ, вежагиҳои луғавию услубӣ ва хусусиятҳои касбии вожаҳо, яъне мавриди истифодаи калимаро ба ҳисоб намегирад. Дар натиҷа таносуби лингвистии ҳуқуқии истилоҳот вайрон мешавад,

корбасти вожаи **таваккал** мисоли равшанаш аст. Оид ба мафҳуми мазкур ақидаҳои гуногун пешниҳод карда шуда, асосҳои масъулияти ҳуқуқӣ – граждани таҳким ёфтааст [2, 3]. Дар бораи муодили русии **таваккал** (риск) дар ҳуқуқи граждани низ ақидаҳои олимони мухталифат аст [5, с.4; 6, с. 64].

Таваккал дар ҳуқуқи ҷинояти ҳолат дар ҳуқуқи граждани соҳаи фаъолият доништа шудааст. Хулосаҳои минбаъдаи муҳаққиқон дар соҳаи таваккал (хатар) ба принсипҳои ҳуқуқи хусусӣ муҳолиф гардид. Таносуби таваккал (хатар) ва гуноҳ дар ҳуқуқи граждани танҳо баъди ҷун асоси масъулияти ҳуқуқӣ - граждани эътироф гардидани он роиҷ шуд.

Таваккал ё худ рисқи русӣ ҷун хатар ва хавф низ фаҳмида мешавад, зеро таваккал тасодуфию ногаҳонӣ намешавад. Хавф метавонад ногаҳонӣ бошад. Ин ҳама мафҳум ҷун муодили риск фаҳмида мешаванд.

Дар моддаҳои алоҳидаи кодекси граждани низ мафҳумҳои «таваккал» ва «тасодуф» пешбини карда шудааст, ки муҳолифати ин муносибатҳоро нишон медиҳад ва дар вақти истифодаи онҳо мураккабии муайян пайдо мешавад. Аз ин рӯ, қонунгузоро зарур аст, ки дар санади меъерӣ мафҳумҳои аниқ ва возеҳро истифода барад, то ки татбиқи қонун ба шарҳдиҳӣ оварда нарасонад.

Ҳамзамон дар моддаи 1017 «Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон» таваккали масъулият дар муносибатҳои суғуртави танзим гардидааст, ки мутобиқи он:

1. Тибқи шартномаи таваккали масъулият оид ба ўҳдадорихо, ки дар натиҷаи расонидани зарар ба ҳаёт, саломатӣ ва амволи дигар ашхос ба миён омадааст, таваккали масъулияти худӣ суғуртақунанда ё шахси дигаре, ки ба зиммаи он ҷунин масъулият гузошта мешавад, суғурта шуданаш мумкин аст.

Абдуллоев А. [1] бар он аст, ки ҳамаи ҳолатҳои татбиқи мафҳуми «таваккал»-ро дар «Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҷамъбаст намуда, ҷор гурӯҳи зерини таваккалро ҷудо намудан мумкин аст, ки аз ҳамдигар фарқи қуллӣ доранд:

-таваккали соҳибқорӣ, ки бевосита бо ба амалбарории фаъолияти соҳибқорӣ алоқаманд аст (б. 3 моддаи 1 КГ ҚТ);

-таваккали бозӣ ва шартҳо (моддаи 1077 КГ ҚТ);

-таваккали ўҳдадорӣ (моддаи 432 КГ ҚТ);

-таваккали суғуртави (моддаҳои 1017, 1045 КГ ҚТ).

Ҳамин тавр, суҳан дар бораи сохтори гуногуни ҳуқуқие меравад, ки гурӯҳи ягонаи «таваккал»-ро ба ҳамдигар мепайвандад.

Ойгензихт В. А. муайян кардааст [8], ки мафҳуми таваккал (риск) ин муносибати рӯҳии субъектҳо дар натиҷаи ҳодисаҳои объективии тасодуфест, ки дар шуур роҳ додани оқибати манфии молумулқӣ ифода ёфтааст.

Ожегов С. И. дар луғати забони русӣ – **рискро** ҷун имконияти ҳафвнок, номад ё ҷун амале барои омади фаъолият, ки ба хатари хотимавии хушбахтона оварда мерасонад [7, с.632], тафсир шудааст.

Муҳаққиқон бар онанд, ки «беҳтар мебуд, агар мафҳуми «Риск» дар қонунгузории граждани на «таваккал» («тасодуф»), балки ҳамҷун «хатар» танзим карда шавад. Зеро муфлисшавӣ, доир намудани бозӣ ва шарт, ки иштирокчиҳои онҳоро ба оқибатҳои вазнини молумулқӣ оварда мерасонад – ин хатарнокӣ аст» [1, с.325].

Ҳамин тавр, таваккал (хатар) ва гуноҳро асоси алтернативии масъулияти ҳуқуқӣ – граждани ҳисоб намудан мумкин нест. Онҳо мафҳумҳои мустақил ва дар қонунгузорӣ алоҳида бояд танзим карда шаванд.

Азбаски тасодуф (хатар) алоқаманди ҳуқуқи гражданист, онро бо хатар ҳаммаъноу муродиф ҳисобидан равоост.

Ҳуқуқшиносии давраи шӯравии Тоҷикистон Ойгензихт [8, с.15] дар асоси ақидаи Шепел [11, с. 16], мафҳуми назарияи объективиро пешниҳод намудааст, ки воқеи менамояд.

Таҳлили андешаи коршиносон ва муқоисаи онҳо шахсро ба ҳулосае меорад, истилоҳу мафҳуми таваккал ва муодилҳояш дар КҶ ҚТ ва КГ ҚТ тасҳеҳталаб аст, чунки он ҷавобгӯи меъёрҳои қонунгузорӣ нест, ҳарчанд ки аз Кодекси ҷиноятӣ иқтибос шудааст.

Тасҳеҳталабии онро ҳамин нукта низ тақозо менамояд, ки таваккал хусусияти мавридию мати дошта, дар сурати алоҳида, масалан дар муносибатҳои ҳуқуқи граждани қор фармудан, мӯхтавои аслиашро ифода карда наметавонад.

Ҳамин тавр, меъёрҳои, ки дар муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ тадбиқ карда мешаванд, ба муносибатҳои ҳуқуқи граждани мутобиқ нестанд ва дар қонунгузори граждани гуноҳ ва таваккал бояд мафҳумҳои мустақил танзимшуда бошанд.

Бояд қайд кард, ки дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ, пеш аз муайян намудани мафҳумҳои гуноҳ ва таваккал, зарурияти мукаллафияти инсон, ҳолати руҳии вай, ба миён меояд, ки мақоми ҳалқунандаро дар вақти ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидан мақоми ҳалқунанда дорад. Дар муносибатҳои ҳуқуқи граждани бошад, на мукаллафият, балки ғайри қобили амал будани шахс кифоя аст.

Аз ин бармеояд, ки ҳолатҳои дар Кодекси граждани ва Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбининамудаи мафҳуми гуноҳ, бегуноҳӣ ва таваккал пурра аз ҳамдигар фарқдоранд. Бар замми ин, онҳо бо таъйиноти функционалии меъёрҳои ҳуқуқи граждани ва ҷиноятӣ муайян карда шудаанд. Чунин, дар асоси моддаи 234 «Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон» мафҳуми таваккал (тасодуф) чунин омадааст:

1. **Таваккали тасодуфан нобуд ё вайрон шудани молу мулк**, агар дар санади қонунӣ ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, ба зимаи молик гузошта мешавад.

2. **Таваккали тасодуфан нобудшавӣ ё ногаҳон вайрон шудани молу мулки бегонакардашуда**, агар дар санади қонунӣ ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, ҳамзамон бо ҳуқуқдории моликият шудан ба харидор мегузарад.

3. Агар шахси аз тасарруф бароваранда гунаҳкорона мӯҳлати додани молу мулкро гузаронида бошад ё бадастоваранда гунаҳкорона мӯҳлати қабули онро гузаронида бошад, таваккали тасодуфан нобуд ё вайрон шудани молу мулк ба зимаи тарафе гузошта мешавад, ки мӯҳлатро гузаронидааст.

Дар чунин мавридҳо **таваккалу тасодуф** ҳаммаъноанд, вале қонунгузор онро ба эътибор нагирифтааст. Дар ин бандҳои моддаи мазкур бар ивази таваккал қор фармудани **хавф ё хатар** беҳтар менамояд. Яқин аст, ки дар чунин мавридҳо назарияи тарҷумаи матни илмӣ ва соҳавӣ риоя нашуда, боиси муғлақбаёнӣ мавҳумгӯӣ гардидаанд. Аз ин ҷост, ки дар қорбасти истилоҳот ва махсусан истилоҳоти умумихуқуқӣ бинобар доираи фароҳи истеъмол доштани таносуби маъноу мафҳуми онҳо ба ҳисоб бояд гирифта шавад.

Ҳамин тавр системаи истилоҳоти ҳуқуқи забони тоҷикӣ, ки дар он истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ мақоми асосӣ ва ҳалқунанда доранд, дар давраи гузариш ва ташаккули худ қарор дошта, беш аз пеш ба низом даромада истодааст, вале ҳанӯз тадбирҳои зиёде лозиманд. Бо ин мақсад бояд:

1. Меъёри истилоҳоти соҳаи мазкур муайян карда шаванд;
2. Тибқи меъёри муайяншуда истилоҳоти соҳа чамъоварӣ гарданд;
3. Онҳо аз лиҳози маъноӣ умумӣ ва соҳавӣ таснифу тафсир карда шаванд;
4. Мансубияти соҳавии дохилӣ вазифаю таъиноти қорбасти (функционали)-и истилоҳот муқаррар карда шаванд.

Дар он сурат системаи истилоҳоти ҳуқуқ ба низоми муайян даромада, масъалаи истифодаи онҳо беҳтар хоҳад шуд.

Адабиёт:

1. Абдуллоев А. А. Таносуби гуноҳ ва таваккал дар ҳуқуқи граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон.- // Сайёҳӣ ва ҳунарҳои касбӣ.- Хучанд: Дабир, 2018- С. 324-236.
2. Иоффе О.С . Развитие цивилистической мысли в СССР (часть 2). - Л. – 1978. - С. 128.
3. Кодекси граждани ҚТ.Қисмҳои 1-3. – Душанбе. – 2016.

4. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе. - 1998. Бо тағйироту иловаҳо аз соли 2018.
5. Копылов В.А. Риск в предпринимательской деятельности: дисс.к.юр.н. – Волгоград. - 2003. – С. 54.
6. Новицкий И.В. Римское право. – Москва. - 2002. - С.189-190.
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка.- М.:, 1991
8. Ойгензихт В.А. Проблемы риска в гражданском праве. - Душанбе. -Ирфон. - 1988.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.-Душанбе: Шарқи озод, 2009.-987 с.
10. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ.- Душанбе: Шарқи озод, 2008.-956 с.
11. Шепель Т.В. О легальном определении вины в гражданском праве. – Волгоград. – 2003.
12. Шокиров Т. С. Забони давлатӣ ва танзими он.- Забон- рукни давлат.-Хучанд: Дабир, 2018.- 234 с.

ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛӢ

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

SEMANTIC FEATURES OF VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS

Калидвожа: Воҳидҳои фразеологӣ, семантикаи фразеологӣ, воҳидҳои фразеологии феълӣ, маъноӣ фразеологӣ, ибораҳои феълии фразеологӣ, ибораҳои фразеологии феълӣ, маъноӣ образнок.

Ключевое слово: Фразеологические единицы, фразеологическая семантика, глагольные фразеологизмы, фразеологическое значение, фразеологические глагольные словосочетания, глагольные фразеологические обороты, переносное значение.

Нурматова Макуда Рузбоевна – илмҳои филологӣ, дотсенти Муассисаи давлатии номзади “Донишкадаи байналмилалии Хучанд”-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқориҳои Тоҷикистон.

Нурматова Макуда Рузбоевна – кандидат филологических наук, доцент ГУ «Худжандский международный институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Nurmatova Maksuda Ruziboevna - candidate of philological sciences, associate professor of "Khujand International University" of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Аннотатсия. Воҳидҳои фразеологӣ бо тарзи ташаккули маъноӣ яқлухту бутуни худ навъи махсуси маъноро ба миён меоваранд. Маъноӣ, ки аломати фразеологӣ ба он нигаронида шудааст, семантикаи фразеологиро ташкил медиҳад. Вобаста ба характери зоҳиршавӣ онро ба а) сирф мафҳумӣ, б) мафҳумии образнок ва в) образнок чудо менамоянд. Воҳидҳои фразеологии феълӣ низ аз ин истисно нестанд, махсусан фразеологизмҳое, ки чӯзӣ асосиашон феъли тасрифшаванда аст. Чи тавре ки аз таҳқиқоти муҳаққиқон бармеояд, аз нигоҳи ифодаи маъноӣ фразеологӣ воҳидҳои фразеологии феълӣ асосан дорои маъноӣ мафҳумии образнок мебошанд. Воҳидҳои фразеологии феълӣ бо маъноӣ сирф мафҳумӣ камтар дучор меоянд, бо маъноӣ образнок ба назар намерасад. Ибораҳои феълии фразеологӣ бо маъноӣ сирф мафҳумӣ ба амалҳо ва ҷараёнҳое далоят менамоянд, ки бо феълҳои муқаррарии луғавӣ ҳам ифода ёфта метавонанд, аммо тафовути ибораҳои рехтаи феълӣ дар ифодаи маъноӣ яқлухт мебошад. Тафовути онҳоро дар муқоисаи ибораҳои фразеологии феълӣ бо феълҳои ҳаммаъноӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Аннотация. Фразеологизмы создают особый тип значения по способу формирования своего общего значения. Значение, на которое направлен фразеологический знак, составляет фразеологическую семантику. В зависимости от характера проявления он подразделяется на а) чисто концептуальный, б) образно-понятийный и в) образный. Не являются исключением из этого правила и глагольные фразеологизмы, особенно фразеологизмы, основным компонентом которых

является глагол-подлежащее. Как следует из исследований исследователей, с точки зрения выражения фразеологического значения фразеологические единицы глаголов имеют преимущественно переносно-понятийное значение. Фразеологизмы глагола с чисто понятийным значением встречаются редко, с переносным значением они не выступают. Фразовые глаголы с чисто концептуальным значением обозначают действия и процессы, которые могут быть выражены обычными словарными глаголами. Однако отличие выражений глагола *cast* заключается в выражении общего смысла. Их различие можно наблюдать при сравнении фразовых глаголов с соответствующими им глаголами.

Keyword: Phraseological units, phraseological semantics, verb phraseological units, phraseological meaning, phraseological verb phrases, verb phraseological phrases, figurative meaning.

Annotation. Phraseological units create a special type of meaning by the way they form their overall meaning. The meaning to which the phraseological sign is directed constitutes the phraseological semantics. Depending on the nature of the manifestation, it is divided into a) purely conceptual, b) figurative conceptual and c) figurative. Verbal phraseological units are no exception to this, especially phraseological units whose main component is the subject verb. As it follows from the research of researchers, from the point of view of expression of phraseological meaning, the phraseological units of verbs mainly have figurative conceptual meaning. Phrasal units of the verb with a purely conceptual meaning are rarely encountered, they do not appear with a figurative meaning. Phraseological verbs with a purely conceptual meaning indicate actions and processes that can be expressed by regular vocabulary verbs. However, the difference between the expressions of the verb *cast* is in the expression of the overall meaning. Their difference can be observed in the comparison of phrasal verbs with their corresponding verbs.

Воҳидҳои фразеологӣ бо тарзи ташаккули маъноӣ яқлухту бутуни худ навъи махсуси маъноро ба миён меоваранд. Маъно, ки аломати фразеологӣ ба он нигаронида шудааст, семантикаи фразеологиро ташкил медиҳад. Вобаста ба характери зоҳиршавӣ онро ба а) сирф мафҳумӣ, б) мафҳумии образнок ва в) образнок ҷудо менамоем [15, 121]. Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ низ аз ин истисно нестанд, махсусан фразеологизмҳои, ки ҷузъи асосиашон феъли тасрифшаванда аст. Ҷи тавре ки аз таҳқиқоти муҳаққиқон бармеояд, аз нигоҳи ифодаи маъноӣ фразеологӣ воҳидҳои фразеологӣ феълӣ асосан дорони маъноӣ мафҳумии образнок мебошанд. воҳидҳои фразеологӣ феълӣ бо маъноӣ сирф мафҳумӣ камтар дучор меоянд, бо маъноӣ образнок ба назар намерасад [15, 237].

Ибораҳои феълии фразеологӣ бо маъноӣ сирф мафҳумӣ ба амалҳо ва ҷараёнҳои далолат менамоем, ки бо феълҳои муқаррарии луғавӣ ҳам ифода ёфта метавонанд, аммо тафовути ибораҳои рехтаи феълӣ дар ифодаи маъноӣ яқлухт мебошад. Тафовути онҳоро дар муқоисаи ИФФ бо феълҳои ҳаммаънояшон мушоҳида кардан мумкин аст: роҳ рафтани – рафтани, аз роҳ бозистодани – бозистодани, дуо хондани – хондани:

Баъд аз ягон соат *роҳ рафтан*, аз тарафи дасти рост ба дурии тахминан ҳазор қадам дуди сиёҳи шарораолуде намудор гардид, ки ба ҳаво печида мебаромад [6,74]; Қоришкамба бо ҳамин мулоҳиза аз роҳрави сементии пеши бонк ба тарафи лаби ҳавзи Девонбегӣ раҳсипор шуд, аммо баъд аз ду-се қадам партофтан аз *рафтан* бо роҳи рост бозистода фикр кард [6,187].

Муродифҳои фразеологии *ба роҳ даромадан* ва *қадам гузоштан* ба маънои мафҳумии «роҳ рафтан» далолат мекунанд:

... *ҳар гоҳ ки монеа бартараф шуда, он рафиқ ба роҳ дарояд, он дигар ҳам соявор баробар қадам мегузошт* [9, 3, 246].

Боқимонда ИФФ маънои мафҳумии образнок доранд. Дар аксар мавридҳо унсури мафҳумии маънои фразеологӣ дар омезиши дараҷаи мухталифи қабатҳои идиоматикӣ зоҳир мегардад. Ин навъи маънои фразеологиро *мафҳумии образнок* мегӯянд. Образнокӣ, эҳсосот ва хусусияти баҳодихӣ ҳамчун унсурҳои таркибии маънои фразеологӣ ба инъикоси нисбатан пуробуранг ва возеҳи воқеияти объективӣ мусоидат менамояд. Ин ҳолатро дар ВФ-и сермаъно дучор омадан мумкин аст. Ҳар як маънои фразеологизмҳои сермаъно аз ҳамдигар на танҳо бо тобиши маъно, балки дараҷаи образнокӣ низ фарқ мекунанд. Масалан, ибораи *гардан додан* чунин маъниҳоро ифода карда метавонад:

1. «розӣ шудан»: – Шумо, ки, – гуфт акаам ба ӯ, – худатонро калон мегирифтед, ҳеч касро назаратон намегирифт ва аз рӯфта тоза кардани чой хоби худатон ор мекардед, чӣ навъ шуд, ки ба ин кори паст *гардан додед*? [8, 3,141].

2. «тан додан, қоил шудан»: Агар Махдум аз китфи мо ҳам гузаранд, ман дар ҳамон вақт ба ин кас *гардан* медихам [8, 3,223].

Чи тавре ки аз мисолҳо бармеояд, ВФ-и *гардан додан* бар зами маънои мафҳумӣ доштан инчунин як дараҷаи образнок низ мебошад.

Дар ВФФ ҳамчунин муносибатҳои мухталифи инсон ва ҳиссиёти гуногун, аз қабали шодиву ғам, муҳаббату нафрат, бепарвоӣ ва амсоли ин ифода мегардад. Масалан, дар ВФ-и *доди касе ба ҷое нарасид, ба касе ё чизе парво надоштан* ва *абру хам нахӯрд* маънои эҳсосоти бепарво будан, ба мушкilotи касе эътибор надодан зоҳир шудааст:

Соҳиби тӯй ... як одами бечораи кафшдӯз буда, *додаш ба ҷое намерасид* [8, 3,227]; Чунон ки ба нолаву зории бевазانونи шавҳармурда ва фарзанд ба зиндон афтода ҳеч кас парвро надорад, аз ин кори шумо ҳам *абруйи ҳеч бадкирдор хам намехӯрад* [9, 4,334].

Ё ин ки дар муродифҳои *хонаи касе сӯхт* ва *ҷони касе ба лаб омад, хун хӯрдан* ва *алам кашидан* маънои эҳсосоти «мусибат ва ҳолати рӯҳии инсон» ниҳон аст:

Қоришкамба ... торҳои риши худро бо ангуштонаш канда «вой *хонаам сӯхт, вой ҷонам ба лаб омад*, вой ҷонаки азизам аз даст рафт!» гӯён фарёд мекашид [6,135]. Қоришкамба ҳарчанд фикр мекард, аз ин «қазои осмонӣ» роҳи халосӣ намеёфт ва ғайр аз *хун хӯрдан, алам кашидан*, аз гӯшт фаромадан ва ишкамбаи худро хурд кардан чораи дигаре надошт [6,150].

Маълум аст, ки ВФ бо ифодаи маънои яклухту бутун аз дигар воҳидҳои забон тафовут доранд, аммо ба мисли воҳидҳои луғавӣ системаи маъноҳои гуногунро ифода менамоянд. Гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи хусусиятҳои маъноии (семантикии) калима: якмаъноӣ, сермаъноӣ, муродифот ва вариантнокӣ, маънои аслию маҷозӣ, ҳамгунагӣ (омонимия), наздикталаффуз (паронимазия, паронимия), мутақобил (антонимия) дар фразеологизмҳо низ вучуд доранд. Дар ин бобат дар таҳқиқоти ба ВФ-и забони тоҷикӣ бахшидашуда маълумоти мукамал дода шудааст [17,87]. Бинобар ин бо зикри танҳо чанд намунаи баъзе хусусиятҳои семантикӣ қаноат намуда, вобаста ба вазифаҳои нахвӣ ба масъалаи муродифоти ВФ ва ҳаммаъноии ВФ бо калимаҳои мураккаб, инчунин масъалаи вариантнокӣ муфассал таваққуф менамоем:

Сермаъноии ВФФ чунин маъно дорад, ки як ВФ чанд маънои фразеологии ба ҳамдигар алоқамандро ифода мекунанд: *аз худ рафтан* – беҳуш шудан / мағрур шудан; *гардан додан* – розӣ шудан / қоил шудан; *чашии касе равшан шуд* – шод шуд / таваллуд кард ва ғайра:

*Ба даст овардани дунё хунар нест,
Якero то тавонӣ, дил ба даст ор [Саъдӣ].*

Шоир дар ин байт аз санъати тазод (муқобилгузорӣ ё контраст) истифода кардааст:

Чӣ ба даст овардан хунар аст? На дунё (дунёгӣ, пулу мол), балки дил ба даст овардан.

Маънои муқобили ҳамро ифода намудани ВФ ба муқобилмаъноии ВФФ далолат мекунад:

Фаррух баъд аз хондани хати сар то по ҳақоратомез чунон асабонӣ шуда ва *аз худ беҳуд шуда буд*, ки ба сари дилаш мушти сахте зада, гуфт... [11,238]; Баъд аз чанд дақиқа боз *ба худ омад* ва падару модарашро дар канори каравот дид... [11,146].

Омонимҳои фразеологӣ ду ва зиёда ВФ-е мебошанд, ки аз нигоҳи киёфаи овозӣ ба ҳам монанд, аммо аз лиҳози маъно гуногунанд: *шамол хӯрдан* I – бемори зуком шудан / *шамол хӯрдан* II – сайругашт кардан; *як ҷаҳон* I – тамоми мардум / *як ҷаҳон* II – бисёр:

Достонашро ба покӣ хонду рафт,

Як ҷаҳонро як ҷаҳон хондону рафт (Мастон Шералӣ).

Доир ба муродифоти ВФ забоншиносон дар таҳқиқоти илмӣ [Камолиддинов 1988], асарҳои услубшиносӣ [Абдуқодиров 2006], мақолаҳои илмӣ [Маҷидов 1982], дастурҳои таълим [Мақсудов 1976] ба андозаи гуногун маълумот додаанд. Аз ҷумла, забоншинос М.Юсуфова дар фишурдаи рисолаи номзадиаш – «Фразеологияи романи “Дохунда”-и С. Айнӣ» ба тарзи фаровон истифода мебарад. Масалан, дар ифодаи маънои «фавтидан» дар ин фишурдаи рисолааш воҳидҳои фразеологӣ феълӣ *ҷон додан, аз дунё гузаштан, аз дунё чаши пӯшидан, бандагӣ ба ҷо овардан* ва ғайра ба кор бурдааст, ки онҳо бо обуранги ҳиссии мусбат ва манфӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад: *аз дунё чаши пӯшидан* ва *ба асфалассофилин рафтан* [22, 10-11].

Мавзуи рисолаи доктории М.М.Мирзоева «Муродифоти луғавию фразеологӣ дар асарҳои бадеии С.Айнӣ» аст. Дар боби дуҷуми монографияи илмиаш муҳаққиқ муродифоти воҳидҳои фразеологӣ асарҳои нависандаро таснифу ҳамаҷониба таҳлилу таҳқиқ намуда, ба чунин хулоса омадааст: «Ҳамамаъноӣ дар асарҳои нависанда бештар дар воҳидҳои фразеологӣ феълӣ мушоҳида мешавад ва фразеологизмҳои феълӣ барои рангин ва муассир ифода намудани матлаб созгоранд. Фразеологизмҳои ҳамамаъноӣ феълӣ барои дақиқ ифода намудани мафҳуми ашё, аломат ва амалу ҳолат, пурра гардонидани маъноӣ ҳамдигар ва худдорӣ аз такрор ба кор бурда шудаанд» [16,268-269].

Силсилаи муродифоти ВФФ-и *гул-гул шукуфт* / қабат-қабат (курта-курта, доман-доман) / *гӯшт гирифт* / *ба курта нагунҷидан* / сари касе ба осмон расид / *дар чашимони касе оташаки шодӣ барқ зад*; *чашии касе равшан шуд*, ба маъноӣ шод шудан, шодмонӣ кардан, болидан, хушхол шудан дар забони гуфтугӯ, услуби баёни бадеӣ ва публитсистӣ хеле серистеъмол аст:

Ҷавон аз шодии дидани ин гулистон *гул-гул мешукуфт* [4,255]. Ҳама гоҳ-гоҳ ба Малик менигаристанду лабашон ба табассуми миннатдорӣ моил мегардид, ки аз ин Малик *гул-гул мешукуфт*; Дилам аз шодӣ дар фасли дай чун баҳор *боғ-боғ шукуфт* [23, 5]; Ё ба ғучумаки пистаҳо даст задаю ба шоҳаҳои пурбори дарахтони чормағз нигоҳ карда *дилаш боғ-боғ мекушод*, вақташ хуш мешуд [24, 2]; Аз муваффақиятҳои худ шод гашта, *курта-курта гӯшт мегирiftанд* [10,120]; Ман ҳис мекардам, ки *қабат-қабат гӯшт гирифта истодам*; Кампир ва Дилбар аз хурсандӣ *ба куртаашон намегунҷиданд* [10,127]; Ман дар мактаби кӯҳна ҳам бошад, ба хондан тайёр будам ва, агар ин муяссар мешуд, *сарам ба осмон мерасид*; – Лекин шумо бо пойи худ омада *сарамро ба осмон расондед*, раҳмат! [19,38].

Фразеологизмҳои бо такрори «гул-гул», «боғ-боғ», «курта-курта», «қабат-қабат» зоҳиран дар як қолаби нахвӣ сохта шудаанд, вале дар асл бунёди сохтори нахвӣ онҳо «касе гул-гул шукуфт», «дили касе боғ-боғ шукуфт (кушод)» ва «курта-курта (қабат-қабат) гӯшт гирифт» фарқ мекунад. Ин воҳидҳои фразеологӣ, хоҳ дар қолаби ибораи феълӣ сохта шуда бошанд, хоҳ дар қолаби ҷумлаи содаи дутаркиба ҳамеша дар шакли том ба вазифаи

хабар меоянд.

ВФФ дар матнҳои боло бо ифодаҳои «аз шодӣ», «табассуми миннатдорӣ», «аз муваффақиятҳо», «вақташ хуш мешуд», «рахмат» таносуби маъноии қавӣ доранд ва гӯё барои пурра намудани маъноии ҳамдигар кор фармуда шудаанд. Фразеологизмҳои «сарам ба осмон мерасид» ва «сарамро ба осмон расонед» феълҳои мондаю гузарандаи «расидан» ва «расондан» ду тарзи ифодаи амали бевосита ва бавоситаро имконпазир гардондаанд. Ин хусусияти грамматикӣ предикат дар муродифҳои дигар мушоҳида намешавад.

Чунон ки қаблан ишора шуд, воҳидҳои фразеологӣ феълии ҳаммаъно дар як матн омада, ба тарзу вазифаҳои гуногуни услубӣ ба кор бурда мешаванд:

а) Дар як ҷумла пайиҳам омада, маъноии ҳамдигарро пурра мекунад ё ба маъноии ҳамдигар тақвият мебахшанд: Акнун *пушаймонӣ суд надошт* ва *афсӯсу дарез фоида намебахшид*, чунки *тир аз камон бархато ҷаста ва мурғи матлаб аз дом раста буд* [6,339]; Қоришқамба ин «гӯсфанди фарбеҳи бо пойи худ омада»-ро дида *оби даҳонаш рафта, гулӯяш хоридан* гирифт [6,150]; ...ҳар кас ба хонаи мо барои касалбинӣ меояд, ман аз *изо мемурам*, дар он вақт *замин намекафад*, ки *дароям*; Қоришқамба... ғайр аз *хун хӯрдан*, *алам кашидан*... чораи дигаре надошт [6,339]; Чудоии сесола, ҷангҳо, азобҳо *косаи сабри ӯро лабрез карда, тоқаташиро тоқ намуда буданд*; – Чаро *намеҳохӣ?* – гуфт ба *ҷавобаш Бобӣ* ва бо ҳамин *ҷавобаш ба болои сӯхта намақоб* ва *ба оташи фурузон равған рехт*; Онон (босмачиён)... дар ҳамин *сония худро гум карда дасту по хӯрдан*; – Ҳа, ба касе *хушомад намезанам*, *пеши касе сар хам намекунам*, *дум намеликконам* [6,439].

Дар матни аввал чор ВФФ-и ҳаммаъно: *пушаймонӣ суд надошт*, *афсӯсу дарез фоида намебахшид*, *тир аз камон ҷаста*, *мурғи матлаб аз дом раста буд* барои тақвияти маъно пайиҳамдигар оварда шудаанд. Дар ду муродифи аввал бо мақсади гурез аз такрор муродифҳои *суд надошт*, *фоида намебахшид*, дар ду муродифи дигар калимаҳои ҳамқофияи «*раста*» ва «*ҷаста*» (санъати лафзии сачъ) ба кор бурда шудааст, ки ба ифодаи фикр таровати гуворо мебахшад.

Дар мисолҳои дигар «*оби даҳонаш рафта, гулӯяш хоридан гирифт*», «*изо мекашам, замин намекафад, ки дароям*», «*хун хӯрдан, алам кашидан*», «*ба болои сӯхта намақоб* ва *ба оташи фурузон равған рехт*», «*худро гум карда дасту по хӯрдан*», «*хушомад намезанам, пеши касе сар хам намекунам, дум намеликконам*» чунин ВФФ-и муродифанд, ки бо баъзе тобишҳои ноаёнӣ маъно ва обурани услубию ҳисси аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

б) Дар таркиби ҷузъҳои ҷумлаи мураккаб омада, ба баёни фикр гуногунрангӣ мебахшанд: ...ин ҳар ду дилдода ҳар рӯз *фурсате ёфта*, ба ҳам *дарди дил меғуфта бошанд*,...ин ҳар ду ба ҳам *вохӯрда*, *дили худро ҳолӣ мекарданд* [5,367]. Дар ин мисол фразеологизмҳои «дарди дил гуфтан» ва «дили худро ҳолӣ кардан» баробармаъноанд, ки ба вазифаи хабари ҷумла омадаанд.

в) Дар таркиби ҷумлаҳои гуногуни як матн омада, барои худдорӣ аз такрору забонзада шудани як таъбир хизмат мекунанд: Вақте ки ранҷбарони Русия бо як савлати шерона ва Ҳиммати далерона дар майдони мубориза даромада, *рахна дар бунёди усули ҷаҳонگیرӣ* ва *теша ба решаи асоси сармоядорӣ заданд*, ранҷбарони Шарқ дар олами ҳайрат буданд [2,365]; Ва ҳазинаи панду хирад Некном, Мираки талхзабону ҳақталош, Сифати дар меҳрубонию ятимпарварӣ беҳамто, Сайидаҳмади маъракаоро ба вақту насиб аз *олам чаши нӯшиданд*. Моҳтоби дилу дидаи ӯ солаке пеш дар пушти мазор, паҳлӯи турбати Сифат *манзили охираи ёфт*; ...ҷаноби олий ҳам вақти дар Бухоро буданашон бозиҳои хосагӣ карда *димоғашонро чоқ мекарданд*; Рубобӣ *вақти “мири ғозӣ”-ро хуш мекард*;... ба ӯ ҳар гуна гапҳо зада *дилашонро хуш мекарданд*;...аз либоси он духтар бӯйи хуши атри аъло вазида, *димоғи маро чоқ* ва *дилавро бетоқат мекард*; ...ту як кӯча раҳи андак душвори ошноиро нарафтаӣ, *номи гиждувониҳоро насти кардӣ* ва *обрӯйи ҳамаи моро дар пеши шаҳриён резондӣ* [С. Айнӣ, Марги судхӯр, с. 68]; Дар вақте ки давлати шашҳазорсолаи Эрон ба усули *нақораи душмани исломият*, яъне, Англис *бозӣ мекард*,

хони Хива ва амири Бухоро хаёли Николай матруди (рондашудаи) мақтуло ба хоб медид ва ба ҷойи ҳукумати Николай ҳимояти давлати Англисро худ хоста, *орзуи дӯғро дар маҳтоб мешикастанд*, ё ки ханӯз аз борон халос нашуда, ба ихтиёри худ дар новадон мехостанд бияндозанд... [2,134].

Фразеологизмҳои *димоғи касеро чоқ кардан* ва *вақти (дили) касеро хуш кардан* дар ифодаи хушҳол намудани касе муродифи баробармаъноянд. Дар ифодаи маънои фирефтаи макри касе шудан ВФФ-и *ба усули нағораи касе бозӣ кардан* ва *орзуи дӯғро дар маҳтоб шикастан* низ муродифи фразеологӣ буда, бо тобиши маъно аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Фразеологизми *ғам хӯрдан* дар матнҳои гуногун ин тарз ба қор бурда шудааст: – Ҳа, шумо фақат *ғами* шиками худро *мехӯред*; Ман ҳам *ғамамро хӯрданам дарқор будагист* [19,456]; Насим кайҳо *ғамашро хӯрда мондааст* [Р. Амонов, Орзуи нав, с. 347]; Ширкати бойҳо *ғами халқро намехӯрад*... [7,234].

Ибораҳои рехтаи *ғам хӯрдан* «ғамгин, андӯхгин шудан» ва *ғами касе ё чизеро хӯрдан* дар фарҳангҳо «ба касе ё чизе ғамхорӣ намудан, дар тараддуди ёрӣ ва дастгирии касе будан, дар бораи таъмин ва осоиши касе ё чизе дилсӯзӣ кардан» шарҳ ёфтаанд [21,518-519]. Аз намунаҳои боло маълум мешавад, ки ибораи феълӣ «ғам хӯрдан» мисли «қасам хӯрдан» ҳамеша ба вазифаи хабар омада, ҳолати шахс – соҳиби ҳолатро, вале ибораи рехтаи «ғами касе ё чизеро хӯрдан» на танҳо ҳолати соҳиби ҳолат, балки мафъули амалу ҳолатро низ ифода мекардааст. Дар ҷумлаи «*Ман ҳам ғамамро хӯрданам дарқор будагист*» ҷиҳати муҳими қобили қайд он аст, ки алоқаи мувофиқати таркиби хабар бо мубтадо на бо ёрии бандаки феълӣ ё хабарӣ, балки ба воситаи бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии «-ам» (дар калимаҳои *ғамам* ва *хӯрданам*) ифода ёфтааст. Ин ҳам як далели он аст, ки ВФФ дар шакли яклухт ба вазифаи хабар омада, ба шаклҳои сиға, замон ва шахсу шумораи гуногун далолат мекунад: *ғам... мехӯрдед* – замони гузаштаи ҳикоягии сиғаи хабарӣ, шахси дуҷуми чамъ; *ғам хӯрданам дарқор будагист* – шакли замони гузаштаи сиғаи эҳимолӣ, шахси якуми танҳо ва ғайра.

Мазмуни ҷумлаи содаи дутаркибаи тафсилии «Ширкати бойҳо ғами халқро намехӯранд»-ро дар қолаби дигари ҷумла низ ифода кардан мумкин аст: «Ширкати бойҳо дар *ғами халқ нестанд*» ба мисли намунаи зерин: Ҳоло шарикҳои бисёре ҳастанд, ки... ҳамеша дар *ғами қори колхозанд* [10,466] / дар *ғами қори колхоз нестанд*.

1) Агар ёбам туро танҳову ҷое ҳам шавад пайдо, Зи шодӣ *дасту по гум мекунам*, худро намеёбам (Фаридун); Ранҷбарони Руссия, табиӣ, ба сабаби ин ҳодиса *дасту по гум кардаанд* [2,455] – Модарам *сару калоба гум дастпocha гашта* кучо рафтаву ҷӣ қор карданаширо намедонист [23,4].

Ибораҳои «*ба бозӣ саргарм шуда*» ва «*саргарми бозӣ шуда*» ба маънои бо рағбати зиёд ба қоре шуғл варзидан далолат намуда, аз ҷиҳати сохтори наҳвӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ба ин қолабҳои ифодаи воҳидҳои фразеологӣ аввалин бор забоншинос Ю. А. Рубинчик дар асараш «Асосҳои фразеологияи забони форсӣ» (Основы фразеологии персидского языка) бо истилоҳи «рамочная конструкция» (қолаби баста) маълумоти муфассал додааст [18,175-192]. Қолаби баста бо алоқаи тобеи изофӣ, вале қолаби кушода бо алоқаи тобеи вобастагии пешояндӣ сохта мешавад, бинобар ин чунин ибораҳои феълӣро муродиф шуморидан мумкин аст:

касеро гирифтори бало кардан / касеро ба бало гирифтор кардан: Ин марди қавоқовезон... маро *ба ҷӣ балоҳо гирифтор мекарда бошад*; ...вилоят... шаш сол боз *ба балои бекорӣ гирифтор мондааст* [2,393].

ба чанги касе гирифтор омадан // гирифтори чанги касе омадан: Вақте ки мардикор *ба чанги пудратҷӣ гирифтор омад*,... бояд мисли гови қорӣ қор кунад [2,ҷ.1,с. 217];

ба бозӣ саргарм шуда // саргарми бозӣ шуда: ...имрӯз рамаро ба ҳоли худ гузошта ба хоб рафтааст ё *ба бозӣ саргарм шудааст* ки, ин гӯсфанди шишак дар ҷарӣ ғалтида ба ин хол... омадааст [2,192].

...ҳодисаҳои фаромӯшнашавандаи Исфаҳонро ба пеши назарам оварда *ба дарёи ғаму андӯҳ гарқ шудам* [11, 81]; Мелитон *гарқи фикру хаёл шуда*, нигоҳашро ба як нуқта дӯхт .

Дар ҳамаи ин мисолҳо мазмуни ВФФ-ро ду тарз ифода кардан мумкин аст, ки аз ҷиҳати сохтори нахвӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Масалан, дар намунаи охири ибораи «ба дарёи ғаму андӯҳ ғарқ шудан» бо алоқаи тобеи вобастагии пешояндӣ «ба дарё... ғарқ шудан», аммо дар ҷумлаи дигар ибораи сифати феълии «ғарқи фикру хаёл шуда» бо алоқаи тобеи изофӣ сохта шудааст. Дар ин фразеологизмҳо мазмунҳои гуногун: *ғаму андӯҳ* ва *фикру хаёл* ифода ёфта, вале қолабҳои нахвӣ хусусияти ба ҳамдигар баргардидан доранд: *ғарқи дарёи ғаму андӯҳ шудан* ва *ба фикру хаёл ғарқ шудан*. Чунин қолабҳои гуногуни нахвӣ ифода ба вазифаи нахвӣи ВФФ таъсир намерасонанд ва дар ҳар ду ҳолат таъбирҳои рехта ба вазифаи хабар омадаанд.

Аз маводи дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» ва луғатҳои дигар гирд овардашуда [21,14] ва таҳқиқоти илмӣ забоншиносон [14,68] маълум мешавад, ки ВФ бо калимасозии забон ҳам алоқамандӣ доштааст [21,137]. Чунончи: ...писарро хонадор кардан лозим асту вале *дасткӯтоҳанд*. Сифати мураккаби «дасткӯтоҳ», исми мураккаби аз сифати мазкур бо пасванди «-й» сохташудаи «дасткӯтоҳӣ» ва феълҳои таркибии номии «дасткӯтоҳ шудан», «дасткӯтоҳӣ кардан» дар заминаи воҳиди фразеологии феълии «дасти касе кӯтоҳӣ кард» сохта шудааст. Ин воҳидҳои ҳаммаъно вобаста ба он ки ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд, ба вазифаи аъзои гуногуни ҷумла меоянд. Дар намунаи боло сифати мураккаби «*дасткӯтоҳ*» ба вазифаи хабари номӣ омадааст, чунон ки фразеологизмҳои «*дасти касе кӯтоҳ аст*», «*дасти касе кӯтоҳӣ мекунад*», ки дар ҷумлаи вазифаи хабари номӣ ё феълро адо мекунад. Чунин мисолҳоро аз забони тоҷикӣ бисёр овардан мумкин аст: *Аз ин ҳол дили ӯ аз ҳад зиёд танг шуда рафт* [2,375]; – *Ҳар чӣ бошад, дили ман тангӣ кард*, ягон базм ёфта, меравам [4,376].

Ҷумлаи аввал яктаркибаи муайяншахс буда, хабари он бо ВФФ-и «дил... танг шуда рафт» ифода ёфтааст. Дар чунин ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ соҳиби ҳолат ба воситаи ҷонишинҳои шахсӣ ё бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ ифода мегардад: ...*дили ӯ (дил-аи)* танг шуда рафт. Дар ҷумлаи дигар хабари фкълӣ бо ВФФ-и «дил...тангӣ кард» ифода ёфтааст.

Силсилаи муродифҳои «*дилтангро танг накунад*» ва «*дилтангӣ накунад*» бояд муродифоти воҳиди фразеологӣ бо воҳиди луғавӣ шуморида шавад, зеро *дилро танг накардан* ВФФ буда, «*дилтангӣ накардан*» воҳиди луғавӣ, яъне феъли таркибии номист. Исми маънии «дилтангӣ» дар заминаи фразеологизми *дилро танг кардан (накардан)* сохта шудааст. Чунин муродифҳоро гуногунсатҳ ё гуногунаспект меноманд, ки дар ҷумлаи вазифаи муштараки хабари феълро адо мекунад: ...*лекин дилтангӣ накунад* [2,9].

Чунин намунаҳоро аз забони асарҳои бадеӣ бисёр овардан мумкин аст: ...*ҳар кас аз ин амр гардантобӣ кунад*, молашро ҳам «ярғу» гӯён подшоҳӣ мекунем [2,235]; *Ман аз хизмат кардан гардан наметобам* [2,248]; ...*оё хотирҷамъона тӯй ва тамошо карда, дар миёни дӯсту душман ошкоро «Ин моҳсимо рафикаи умрии ман шуд» гуфта метавониста бошад?* [2,233] / *бо хотири ҷамъ*; ...*ин шӯриши Арбоб ба ту ва туро заданаш аз дилсӯзӣ аст...* [2,192] / *аз дилаш сӯхтан аст*; – *Ту ҳақ надорӣ, ки ба кори шариат забонрасонӣ кунӣ...* [2,197] / *ба...забон расонӣ*; *Ягона орзуи Одина ин буд, ки ҳар қадар душвор аст, тобоварӣ намояд...* [2,217] / *тоб оварад*; ...*агар тиҳидаст баргардем*, дур нест, ки ба пеши таворишҳо ҷойи шубҳа шавем [2,353] / *бо дасти тиҳӣ (холӣ)*.

Дар матнҳои боло зарфи «*хотирҷамъона*» ва сифати «*тиҳидаст*», ки дар заминаи «*хотири касе ҷамъ будан*», «*бо дасти тиҳӣ (холӣ) баргаиштан*» сохта шудааст, дар ҷумлаи вазифаи муштараки ҳоли тарзи амалро адо мекунад. Аммо «*гардан тофтани аз коре*», «*дили касе сӯхт*», «*ба коре (ҳолате) тоб овардан*» ВФФ буда, дар ҷумла ба вазифаи хабари феълӣ омадаанд.

Намунаи дигар: *Пиразан хавоси парешони писарашро дида, пурсид: Аз чӣ хотирпарешонӣ, ҷони оча?* [«Адабиёт ва санъат», 19.05.2016, с.5];

Дар ин матн хабари номии «(ту) хотирпарешонӣ», аслан, аз воҳиди фразеологии «*хотири касе парешон шуд*», «*хотири касе парешон аст (буд)*», «*хотири касеро парешон кардан*» пайдо шудааст. Маълум мешавад, ки фразеологизмҳо на танҳо як манбаи

калимасозии сифат ва дигар хиссаҳои нутқ, балки бо роҳи таркиббандӣ як василаи афзун намудани ҳазинаи феълҳои таркибии номӣ дар забони тоҷикӣ ба шумор мераванд.

Чи тавре ки қаблан зикр намудем, бояд вазифаи нахвӣи қолабҳои солими ВФ-ро мавриди омӯзиш қарор дод. Калимаҳои мураккаб низ танҳо дар заминаи фразеологизмҳои солим ба вучуд меоянд. Пас, вариантҳои ВФ низ бояд солим бошанд. Чунончи:

Муфаттиш *нархи сабзӣю пиёзро напурсида*, (?) Дарвешро мавриди истинтоқ гирифт [25,3]; А.Тӯраев «*нархи пиёзу сабзиро напурсида*» дар бисёр ҳолатҳо бе ягон асос тӯхмат кардааст [26,2]; Чаро инро менависем? Зеро мо низ *нархи пиёзу кашничро напурсида* ба ҳукми анъана раиси ҳадамоти алоқаро зери тозиёнаи танқид қарор дода будем [26,4]

Хулоса, ВФФ дорои семантикаи махсус мебошанд, ки ба маъноҳои фразеологии сирф мафҳумӣ, мафҳумии образнок ва образнок чудо мекунанд. Агар як қисм ВФ дорои маънои мафҳумӣ бошад, қисми бештари онҳо як дараҷа образнокӣ низ зоҳир менамоянд. Дар як гурӯҳи ВФ мафҳум вучуд надорад, онҳо дорои танҳо образ мебошанд. Дар ВФФ асосан маънои мафҳумии образнок ифода ёфтааст, маънои мафҳумӣ камтар, образнок умуман мушоҳида намешавад. Агар дар калима маънои мафҳумӣ асосӣ бошад, дар ВФ вазни маънои эҳсосотӣ зиёд аст.

Адабиёт:

1. Абдуқодиров А. Хусусиятҳои маъноӣю услубӣи назми М. Турсунзода. / А. Абдуқодиров. – Душанбе: Дониш, 1974. – 154с.
2. Айнӣ С. Куллиёт, қ.1 / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1962. – 320 с.
3. Айнӣ С. Куллиёт, қ.2 / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 475 с.
4. Айнӣ С. Дохунда / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1969. – 252 с.
5. Айнӣ С. Одина / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2016. – 240 с.
6. Айнӣ С. Марги судхӯр / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2016. – 340 с.
7. Айнӣ С. Ёддоштҳо.қ.1. / С. Айнӣ - Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1949. – 270 с.
8. Айнӣ С. Ёддоштҳо, қ.2. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1949. – 252 с.
9. Айнӣ С. Ёддоштҳо, қ.3. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1950. – 328 с.
10. Икромӣ Қ. Асарҳои мунтахаб, қ.1./ Қ.Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968-580с.
11. Козимӣ М. М. Техрони маҳуф / М. М. Козимӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 523 с.
12. Камолиддинов Б. Ҳусни баён. / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 1989. – 120 с.
13. Мақсудов Т. Дар бораи воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаи синтаксисии онҳо. / Т. Мақсудов, Ф. Зикриёев, Ҳ.Ҷалилов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 88 с.
14. Мачидов Ҳ. М. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Дониш, 1982. – 103 с.
15. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. / Х. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
16. Мирзоева, М. М. Вазифаҳои нахвӣи муродифоти луғавию фразеологии насри бадеии С. Айнӣ / Мачмӯаи мақолаҳои конференсияи илмиву амалии “Масъалаҳои мубрами нахвӣи забони тоҷикӣ”/ М. М. Мирзоева. – Душанбе: Деваштич, 2018. – С. 61-66.
17. Мирзоев А. Ибораҳои феълӣи замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 207 с.
18. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А. Рубинчик. – М: Наука, 1981. – 276 с.
19. Ҷалил Р. Асарҳои мунтахаб, қ. 2. / Р. Ҷалил. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 476 с.
20. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Қ. 1. / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 953 с.
21. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Қ. 2. / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – 803 с.
22. Юсупова М. Фразеология романа “Дохунда” С. Айнӣ / М. – Душанбе, 1974. – 160 с.
23. Мачаллаи “Оила”, 21.01.2015, с. 5
24. Мачаллаи “Тоҷикистони Советӣ” 21.03.1975, с.2

25. «Адабиёт ва санъат», 19.05.2016, с.5
26. Фараж, №2, 3.03.2010, с.2

**ТАРАННУМИ ИШҚ ВА
МАСОИЛИ ДИГАР ДАР
АШЪОРИ МИРЗО ШҶХИИ
ХУЧАНДИ**

**ВОЗВЫШЕНИЕ ЛЮБВИ И
ДРУГИЕ ПРОБЛЕМЫ В ПОЭ-
ЗИИ МИРЗО ШУХИ
ХУДЖАНДИ**

**THE CELEBRATION OF LOVE
AND OTHER THEMES IN THE
POETRY OF MIRZO SHUKHI
KHUJANDI**

Калидвожаҳо: шоир, девон, ғазал, анъана, назм, форсӣ, тоҷикӣ, андеша, ишқ, инкишоф, услуб, сода, зиндагӣ, рӯзгор, дилнишин, рангин

Ключевые слова: поэт, диван, газель, традиция, стихотворный текст, фарси, таджикский, мысль, любовь, развитие, стиль, простой, жизнь, быт, сердечный, яркий.

Keywords: poet, divan, ghazal, tradition, poetic text, Persian, Tajik, thought, love, development, style, simple, life, everyday life, heartfelt, colorful.

Ҳайдарова Бисаноат Умаровна, номзади илмҳои филологӣ, МД “Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд”-и Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибқорӣи Тоҷикистон.

Ҳайдарова Бисаноат Умаровна – кандидат филологических наук, ГУ “Худжандский международный институт Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Haidaroova Bisanoat Umarovna – candidate of philological sciences of SI "Khujand International Institute" of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Аннотатсия. Мирзо Шӯҳии Хучандӣ низ аз зумраи он шоиронест, ки дар нимаи аввали асри XVIII дар инкишоф ва интишори ин шакли шеърӣ саҳми арзандае гузошта, дар партави сабку услуби суҳанварони пешин чодаи мустақил ва ҳосаи худро дар ғазалсароӣ пайдо кардааст. Ғазалҳои Шӯҳии Хучандӣ агар аз як ҷониб дар ниҳояти содагиву равонӣ эҷод шуда, афқору андешаҳои латифи ошиқонаро таҷассум кунад, аз ҷониби дигар, онҳо инъикосгари афқори ҳақимона, ақидаҳои ирфонӣ ва ғояҳои ҳаётдӯстонаву башарпарваронаи шоир мебошанд.

Аннотация. Мирзо Шухии Худжанди также относится к числу тех поэтов, которые в первой половине XVIII века внесли значительный вклад в развитие и распространение этой поэтической формы. Он сумел найти свой независимый и уникальный путь в газельном стихосложении, опираясь на стиль и приемы предшествующих мастеров. Газели Шухии Худжандий, с одной стороны, создаются с предельной простотой и ясностью, отражая тонкие мысли и чувства влюбленных. С другой стороны, они также являются отражением мудрых идей, ирфанийских взглядов и гуманистических принципов поэта.

Annotation. Mirzo Shukhii Khujandii is among those poets who, in the first half of the 18th century, made a significant contribution to the development and dissemination of this poetic form. He found his own independent and distinctive path in ghazal writing, drawing on the style and techniques of earlier masters. The ghazals of Shukhii Khujandii, on one hand, are created with utmost simplicity and clarity, embodying the delicate thoughts and feelings of lovers. On the other hand, they reflect the poet's wise ideas, mystical beliefs, and humanistic values.

Девони Мирзо Шӯҳии Хучандӣ асосан аз ғазал иборат буда, шоир анъанаи дерини ғазалсароиро идома бахшидааст. Аслан ғазал аз шаклҳои латиф ва нафиси назми форсии тоҷикӣ маҳсуб шуда, беҳтарин воситаи ифодаи эҳсосу андешаҳои рангин ва дилнишини шоир мебошад. Мусаллам аст, ки Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Камоли Хучандию Абдурраҳмони Ҷомӣ дар таърихи адабиёти мо ин навъи назмро ба дараҷаи баланди камолот расонидаанд. Агар Саъдии Шерозиро паямбари ғазал хондаанд, Ҳофизи Камолро сарояндаи ишқу зебӣ ва Абдурраҳмони Ҷомиро хотиматушшуаро маҳсуб медонанд.

Мирзо Шӯҳии Хучандӣ низ аз зумраи он шоиронест, ки дар нимаи аввали асри XVIII дар инкишоф ва интишори ин шакли шеърӣ саҳми арзандае гузошта, дар партави сабку услуби суҳанварони пешин ҷодаи мустақил ва хосаи худро дар ғазалсароӣ пайдо кардааст. Ғазалҳои Шӯҳии Хучандӣ агар аз як ҷониб дар ниҳоятӣ содагиву равонӣ эҷод шуда, афқору андешаҳои латифи ошиқонаро таҷассум кунад, аз ҷониби дигар, онҳо инъикосгари афкори ҳақимона, ақидаҳои ирфонӣ ва ғояҳои ҳаётдӯстонаву башарпарваронаи шоир мебошанд.

Омӯзиши ғазалҳои Шӯҳӣ ба хулосае меорад, ки шоир дар нигориши ғазал мартабаи баланд доштааст. Девони Мирзо Шӯҳии Хучандӣ дар доираи нигориши девонҳои суҳанварони пешин аз ғазали ҳамд оғоз мешавад. Маъмулан, ғазали ифтитоҳии девонхоро шуаро аз оёти Каломи Шариф ва аҳодиси набавӣ истинод мекунад. Шӯҳии Хучандӣ низ силсилаи ғазалҳои аввалини девонашро дар мадҳу ситоиши Худованд ва паямбараш бахшида, муҳимтарин ҳадафҳои хешро аз эҷоди ғазал баён мекунад.

Яке аз мавзӯҳои асосии ғазалиёти Шӯҳӣ ишқ буда, он аз назари шоир дар баробари оташи сӯзон будан қудрати беҳамтоеро молик аст.

Шоир ишқро дар баробари ҳамаи гармиву сардиҳо, талхиву шириниҳо азиз медорад ва барои ӯҳамешагӣ он ҳамчун мафҳуми муқаддас боқӣ мондааст. Аз назари шоир маъшуқа инсонест, ки зиндагии шоирро музайян ва рӯзгорашро сафову рӯҳ мебахшад, онро ширину зебо мегардонад. Аз ин рӯ, ӯ дар мурочиат ба маъшуқа мегӯяд:

**Биё, ки бе ту чу фасли хазон баҳор гузашт,
Нафас ба синаи булбул чу неши хор гузашт.
Муатгал аст чунон бе ту базми майнӯшон,
Ки умри чом ба дасти пиёладор гузашт.**

[6, /II,746; 7,110].

Ё ҷои дигар мегӯяд:

**Биё, биё, ки маро интизорихост,
Ки кор бе ту диламро фиғону зорихост.
Ба роҳи машҳади нозат фитодаам умрест,
Ба ханчари ту диламро сари дучорихост.**

[6, /II,776; 7,117].

Бо дидани руҳи маъшуқа аз дилишоир ғам ва аз хотираш ғубор дур мешавад.

**Ҳуснаш ба чилва омаду ғам аз канор рафт,
Оина рӯ намуду зи хотир ғубор рафт.**

[6, /II,81a-81b; 7,121].

Ишқ барои Шӯҳии Хучандӣ аз муҳимтарин воситаҳои тақомул ва пешрафти фард буда, ҳеч чиз ҷойи онро гирифта наметавонад. Чунончи, шоир дар васфи ишқ суҳан карда, буду набуди ҳастиро аз ин мафҳуми муқаддас медонад. Худро сӯхтаи партави ишқ, булбули ошёнӣ ишқ, шамъи хонаи ишқ ва сокини остонаи ишқ мехонад:

**Синасӯзам, забонаи ишқам,
Дилхарошам, гаронаи ишқам.
Нола аз ман баландпарвоз аст,
Булбули ошёнӣ ишқам...
Дар шаби ошиқон ба кор оям,**

**Нолаам, шамъи хонаи ишқам.
Фориғ аз дайру Каъбаам, Шӯхӣ,
Сокини остонаи ишқам**

[5, 129a; 7,230].

Ошноӣ бо ин гуна осор ва омӯзиши амиқи ин гуна ашъор ба хулосае меорад, ки Шӯҳии Хучандӣ дар баробари мутафаккир, донишманд ва ориф буданаш як инсонии ҳокӣ буд, ки ба маъшуқаи заминӣ дилбастагии том дошт. Ин гуна ғазалҳои шоир ифодагари эҳсосоти баланди инсонӣ, ҷаҳони поку музайяни шоирро ифода мекунад ва моро водор мекунад, ки дар баробари баҳо додан ба истеъдоди эҷозофарии шоир ба рӯзгору осораш ҳамчун ба зиндагии як фарди заминии асри XVIII назар кунем.

Шоир дар абёти зер зиндагии вазнину сарпечидаи хешро ба баҳре монанд мекунад, ки ба тӯфони ҳодисот мубталост ва аз он роҳи халосӣ нест. Ин маъниро дар истифода аз образи Нӯҳ ва киштиӯ шоирона баён месозад. Шоир мегӯяд, ки зиндагии мо монанди он баҳрест, ки ҳодисоти зиндагӣ моро бар фано мебарад ва аз он умеди халосӣ нест, зеро киштии Нӯҳ буд, ки замоне мардумро наҷот дод, вале моро илоҷи он нест:

**Баҳрему ҷӯшидаам тӯфони ҳодисот,
Киштии Нӯҳ раҳ набарад дар канори мо**

[6, /II,50a; 7,30].

ва шоир дарду ранҷи хешро баъди марг низ анҷомнопазир меҳисобад. Ба қавли ӯ, баъди вафоташ бар мазори ӯ гузоштани нишон ҳоҷат надорад, зеро аз турбати шоир, ки ҳамона садои нолаву фиғон берун хоҳад омад, ҳар бинандаро аён хоҳад шуд:

**Баъд аз фано ҳам аз дили мо нола сар кашад,
Шӯҳӣ, ҷиҳочат аст алам бар мазори мо.**

[6, /II,50a; 7,,30]

Дар ашъори Мирзо Шӯҳӣ оид ба кӯтоҳдастиву камбағалии шоир ишораҳои ҷолиб ба назар мерасанд. Аз намунаи ин абёт дарёфтани душвор нест, ки шоир як зиндагии фақирона, вале сарбаландонаро аз сар гузаронидааст:

**Оҳу фиғони мо ба насобаш расидааст,
Шӯҳӣ, ба шоҳ гӯӣ, ки гирад закоти мо.**

[5, 106; 6, /II,546; 7,,47]

**Шӯҳӣ, то кай зери бори миннати гардун шавӣ,
Дур кун аз худ кулоҳу хирқаи пашминаро.**

[6, /II,536; 7,,46]

Дар ашъори Шӯҳӣ талқини озод зиндагӣ кардану озода будан, тобеи афроди дун ва дунё нагаштан, бори зиндагии хешро бо нерӯи ҳосе кашидан аз мавзӯоти меҳварӣ маҳсуб мешавад. Шоир дар ғазали зерин дунёро аз назари хеш ба қалами тасвир мекашад ва ба дунё дил бастанро нодуруст ҳисоб мекунад:

**Масоз така ба роҳат ба маскани дунё,
Ки нест ҷои фароғат нишемани дунё.
Кунад ҳамеша зи савдои хом саргармӣ,
Димоғи он ки хурад дуди гулхани дунё**

[6, /II,55a; 7,49].

Дар идома шоир дунёро ба афроди дуну пастфитрат монанд мекунад, ки ҳаргиз аз онҳо чашми некӣ наметавон дошт.

**Ба дастгирии дунон касе нахест зи ҷо,
Маёр беҳуда дар ҷанг домани дунё**

[6, /II,55a; 7,,49].

Ва ба донишу илми хеш бовар карданро дар шинохти дунё нодуруст мешуморад ва мағруриро хато медонад:

**Машав ба дониши худ зери осмон мағрур,
Мабод боз фиребат диҳад фани дунё.
Макаш ба қасди ҷаҳон оҳ аз чигар, Шӯҳӣ,**

Ки теги ту накунад кор бар тани дунё [6,./II,55a; 7, 49].

Чун ҳамаи суҳанварони пешин Шӯҳӣ низ дар ашъораш аҳли риё зоҳидони хушк-ро, ки зоҳиран Худогӯянд, вале дар асл ба нафъи нафси аммораи хеш кор мекунад, зери тозиёнаи танкид қарор медиҳад. Дастори зоҳид ва ришу фаши ўро асбобе барои дарёфти хурду хоб мебинад:

**Фашу дастор асбобу хуру хоб аст, эй зоҳид,
Зи дӯш афканд бояд дар талаб бори лавандиро.**

[6,56a; 7,51]

Шоир талқин мекунад, ки дар ин замона ба ҳар касу нокас рози дили хешро набояд ифшо кард. Таҳти ибороти “рози дил” ва “сирри ишк” мусалламан, шоир ду матлабро дар назар дорад: якум асрори қалби инсон, ки ифшои он бароиғайр суде надорад, дувум ҳадафи шоир сирри ишқи илоҳист, ки аз назариӯ дарку маърифати он на ҳамаро даст медиҳад:

**Рози дил, эй Худоталаб, фош макун ба дигаре,
Мухр магир аз даҳон тунги майи бачӯшро.
Махрами сирри ишқи ӯ нест ба чуз ғуломи ӯ,
Лоики ин гуҳар нашуд он ки насуфта гӯшро.**

[6,57a; 7,31]

Аз назари Шӯҳӣ, махсусан, ба аҳли риё изҳори ҳақиқат ҷоиз набуда, дурӣ чустан аз онҳо айни матлаб аст. Аз ин рӯ, шоир дар идомаи ғазал талқин мекунад, ки аз сари риё бандагӣ дар назди Худованд ҳаргиз қабул нест ва иқтидо варзидан дар паси афроди худофурӯш низ ҷоиз нахоҳад буд. Ҳамзамон, талқин мекунад, ки дар ин замона қадри суҳан намондааст ва хомӯшӣ гузидан беҳтарин фазилат аст:

**Бандагии риёиён нест қабули ҳазраташ,
Нияти иқтидо макун қавми худофурӯшро.
Шӯҳӣ ба гавҳари суҳан қадр намонда дар ҷаҳон,
Гар накушой беҳтар аст, муҳри лаби ҳамӯшро.**

Дар осори Шӯҳӣ ибораҳои хосаи шоироне кам нестанд, ки махсусан, офаридаи шоир мебошад. Ин иборот дарки маънии мармуз ва таърихист. Чунончи, дар байти зер ибороти «ҳавои халилӣ»:

**Кунӣ ҳавои халилӣ, иморати дил кун,
Камӣ зи Каъба надорад дили хароб ин ҷо** [6,51a; 7,33].

Дар ин байт мақсуд аз «ҳавои халилӣ» ҳаваси дӯсти Худо буда, паямбари Худо Иброҳими Халилуллоҳ дар назар дошта шудааст. Бо истифода аз ин таъбир, шоир маънии латиферо ироа мекунад: дили инсон аз Каъба кам нест, иморати дил аз бунёди хонаи Худо камтар қадр надорад ва он касе ки дилеро дармеёбад ва шод мекунад, дар мақоми Иброҳими Халилуллоҳҷой хоҳад дошт. Байти машҳури Румӣ баҳси доманадор ва деринаи дили инсон ва хонаи Худоро таҷассум мекунад:

**Дил ба даст овар, ки ҳаҷчи акбар аст,
Аз ҳазорон Каъба як дил беҳтар аст.**

**Каъба бунёди Халили Озар аст,
Дил назаргоҳи Ҷалили анвар аст.**

Дар мавриди умри дароз дидани Шӯҳии Хучандӣ байти зер низ далолат мекунад:

**Пирӣ чу дод муждаи васли вафоти мо,
Барги шукуфа рехт зи нахли ҳаёти мо.**

[5, 10б; 6,54б; 7,47]

Дар ашъори Мирзо Шӯҳӣ оид ба кӯтоҳдастиву камбағалии шоир ишораҳои ҷолиб ба назар мерасанд. Аз намунаи ин абёт дарёфтани душвор нест, ки шоир як зиндагии фақирона, вале сарбаландонаро аз сар гузаронидааст:

Оҳу фиғони мо ба насибаш расидааст,

Шӯҳӣ, ба шоҳ гӯӣ, ки гирад закоти мо.

[5,106; 6,546; 7,47].

**Шӯҳӣ, то кай зери бори миннати гардун шавӣ,
Дур кун аз худ кулоҳу хирқай пашминаро.**

[6,536; 7,46]

Шоир дар ҷодаи суҳанварӣ худро шогирди устод намешуморад ва душманони истеъдодашро мурочиат мекунад, ки ӯро аз он ки суҳанвари худрӯӣ аст, таъна мезанад:

**Таъни худрӯӣ мазан, эй нотавонбин, дар суҳан,
Хомаи Шӯҳӣ мураххас буд аз устодҳо**

[6,606; 7,63].

Дар девони шоир ашӯре кам нестанд, ки он оҳанги муноҷот ва ниёширо доранд. Дар ин гуна ғазалҳо Шӯҳӣ ба Илоҳӣ мурочиат мекунад ва аз даргоҳи ӯ барояш раҳму мурувватҳо хоҳиш дорад ва аз зумраи некон даршумурдан ва номаи аъмолашро ба назар гирад.

**Илоҳӣ, даршумор аз ҷумлаи некон ҳисобамро,
Бигардон сархати ҳурон варақҳои китобамро.**

[6,626; 7,69]

Дар ин гуна ашӯр Шӯҳӣ ба қиссаҳо ва санадҳои қуръонӣ низ ишорат мекунад, ки аз дониши баланди фикҳии ӯ гувоҳӣ медиҳад. Чунончи, дар байти зер суҳан дар бораи вайрон шудани девори ятимон аз ҷониби Ҳизр (а) меравад, ки дар поёни сураи Ал-Қаф омадааст. Мутобиқи инқисса Ҳазрати Ҳизр (а) се амал: шикастани киштӣ, ба қатл расонидани ҷавоне ва афтонидани девори ятимро анҷом медиҳад, ки ҳамагӣ дар фароварди хеш ҳикмате дошт, аз ҷумла, афтонидани девори ятим боиси дарёфти симу зари волидайнӣ онҳо мегардад:

**Зи ҳар сӯ чордевори вучудам хок мерезад,
Бувад Ҳизре, ки сангин созад ин факри харобамро.**

[6,626; 7,69]

Дар ашӯри Шӯҳӣ панду андарзу ҳикмат мақоми шоиста дорад. Шоир ба тариқи мустақим хонандаро панд медиҳад ва аз пастию баландии зиндагӣ ӯро хушдор месозад. Аз назари Шӯҳӣ, шириниҳои зиндагӣ аслан, заҳр аст ва набояд инсонӣ оқил фиреби онро хӯрда бошад. Ба иборати дигар, инсон фирефтаи олами зоҳир набояд бошад:

**Заҳр аст, манӯш аз кафи айём шакарро,
Аз даст мадеҳ зоиқаи хуни чигарро**

[6,626; 7,70].

Аз аъмоли фарзанди ноҳалаф сарпасту сарафқанда гаштани падарро ба тири қач, ки аз камон хато баромадааст, монанд мекунад:

**Бо таъна нишон гашт камон аз қачии тир,
Фарзанди забун мешиканад шаъни падарро.**

[6,626; 7,70]

Шӯҳӣ дар идомаи ғазал панди зиндагиро ба амсолу ҳикам баён мекунад. Аз ҷумла, аз байти зерин бо мардуми хоксору заминӣ омехтан ва муътақиди онҳо буданро дар зиндагӣ муҳим мешуморад. Ин гуна афрод чун решаи дарахт ҳастанд, ки тавассути онҳо шоҳу барги дарахт сабз мегардад ва ниҳоят бор меорад:

**Аз хокнишинон магузар, толиби файзӣ,
К-аз реша расад баҳра, на аз шоҳ самарро.**

[6,626; 7,70]

Шоир дар мақтаи ғазал андешаҳои ҷолиб ва афкори ҳақимонаи худро намехоҳад ба гӯши афроде резад, ки бар дили онҳо асарнопазир бошад:

Шӯҳӣ надихад бар лаби худ рухсати гуфтан,

Ҳарфе, ки нарезад ба дили ғайр асарро.

[6,626; 7,70]

Афкори ҳикматомези Мирзо Шӯҳии Хучандӣ дар ашъораш ағлаби мавридҳо ба тариқи хитоб ба хонанда ифода меёбад. Ба андешаи шоир, ишрату фароғати дунё монанди пирзоли мурдаест, ки инсон ҷиҳати ғофиливу беҳабарӣ ўро ба оғӯш мегирад:

**Дур кун аз дил хаёли ишрати дунёи дун,
Чанд гири дар канор ин пирзоли мурдаро?!**

[6,63a; 7,71]

Ё дар идомаи ҳамин ғазал меғӯяд:

**Ғайри бадхӯй набошад чораи аҳли фасод,
Нештар созад зи рағ овора хуни мурдаро**

[6,63a; 7,71].

Дар мавриди бесуд будани панду ҳикмат бар гӯши беҳирадону ноқобилон шоир борҳо ишора мекунад:

**Бо беҳирадон рӯй макун гуфтаӣ, Шӯҳӣ,
Ҷуҳхол чӣ донанд баҳои гуҳари мо?**

[6,64a; 7,73]

Ё дар идомаи ғазал сангиндилонро аз файзу раҳмат, меҳру муҳаббат дур ва бенасиб мешуморад, чунончи аз шароб пиёла суде намебардорад:

**Сангиндилон зи файз нагарданд баҳравар,
Аз нашъаи шароб ҷиҳосил аёғро?!**

[6,67a; 7,81]

Ё дар ғазали дигар, ҳамин маъноро ба тариқи зайл ифода мекунад: Инсони ноқобилро тарбият кардан суде надорад, чунончи ба чашмони нобино тӯтиё молидан камоли беақлист:

**Надорад суд сайъ зӣ мардуми некӯ ба ноқобил,
Насозад тӯтиё қодир ба дидан чашми аъмиро.**

[6,67a; 7, 82]

Шӯҳӣ ақсуламали ин матлабро низ зикр кардааст: Сухани ашҳоси сияхдил, ки аз ҳикмату маърифат дур аст, барои инсонҳо таъсирпазир нест, зеро ҳаргиз зоғҷои булбулро гирифта наметавонад:

**Ҳарфи сияхдилон накунад бо касе асар,
Набвад чу андалеби чаман нағма зоғро**

[6,67a; 7,81].

Шӯҳии Хучандӣ аз ашъори баланд ва истеъдоди хеш ифтихор дорад. Ў баҳои хешро дар олами сухан медонад ва онро сазовори аҳли маърифат ва сухан мешуморад:

**Намедонам, чи лаззат бурда тифли чашми он бадхӯ,
Намемонад замоне аз бағал девони Шӯхиро.**

[6,67a; 7,82]

Шӯҳии Хучандӣ борҳо ишора бар он мекунад, ки “тӯтиён ба назми ў дил додаанд”. Агар дар абёти зерин тӯтиёнро дилдодаи назми хеш хонда, аз найи қаламаш резиши шакарро тасвир кунад:

**Чунон ба назми ту дил дода, тӯтиён, Шӯҳӣ,
Ки гӯй софшакар резад аз найи қаламат**[35,87a; 36,160].

Дар байти дигар, ҷиҳати килки шакарбори шоир хомӯшӣ гузидани тӯтисуханон, яъне, суханварони дигарро зикр месозад:

**Тӯтисуханон аз чӣ хамӯшанд дар ин давр?
Шӯҳӣ, набувад килки шакарбори ту боис?**

[6,976; 7,170]

Дар ҷойи дигар суханҳояшро аз лаъли Бадахшон болотар мешуморад:

Шӯҳӣ, аз рашки суханҳоят Бадахшон шуд хароб,

Хуни ҳасрат лаъл аз иқболи гавҳар мехӯрад.

[6,1026; 7,182].

Мирзо Шӯҳии Хучандӣ ҳамчун инсони боақлу донишманд ба зиндагии рӯзмарра бо чашми ибрат назар менамояд. Ба масъалаҳои чузъии зиндагии инсон, ки он ба ҳавову ҳавас тааллуқ дорад, камтар таваҷҷӯҳ месозад. Шоир дар ашъораш зиндагии он ҷаҳонро бар ин ҷаҳон муқаддам мешуморад. Ӯ айшу ишрати ин дунёро беоқибат медонад ва азбаски дар ин ҷаҳон зиндагии талх ӯро насиб кардааст, ӯ мутмаин аст, ки фардои ӯ хуштару беҳтар мебошад:

Ишрати дунё надорад оқибат, Бошад аз имрӯз хуш фардои мо

[6,646; 7,76].

Дар девони Мирзо Шӯҳии Хучандӣ мавзӯи деринаи адабиёт – маърифати суҳан, аҳли дил ва мардуми дур аз дарку маърифати ҳақиқат ва маъниву мазмуни баланд мақоми меҳварӣ дорад. Шоир худро аз мардуми беҳираду нодон дур мегирад:

Онро ки мағзи сар набувад, аз суҳан ҷйҳаз, Мушки Хутан ҳавола макун бедимоғро!

[6,67а; 7,81]

Аз мисолҳои мазкур метавон ба хулосае расид, ки шоир дорои завқи баланди суҳаншиносӣ ба суҳансанҷӣ буда, ба осори худи ҳамасронаш баҳои воқеӣ медиҳад. Дар баробари эҳтирому муҳаббат ба осор ва шахсияти шоирони дигар Мирзо Шӯҳии Хучандӣ ба нигоштаҳои худ низ баҳо медиҳад. Ин амали ӯ агар аз як ҷониб таваҷҷӯҳи хонандаро ба худ ҷалб намояд, аз ҷониби дигар, таъкиранигорон, муҳаққиқони улуми адабро водор мекунад, ки ба муҳимтарин ҷанбаҳои ҳунари ва адабии шеъри Мирзо Шӯҳии Хучандӣ назар созанд. Аслан, фахрияҳо дар таърихи адабиёти тоҷик собиқаи тӯлонӣ дошта, ҳадафи он танҳо таърифу тавсифи худи шоир набуд, балки он як раҳнамое дар шинохти паҳлӯҳои муҳталифи шеъри ин ё он адиб мебошад.

Китобнома

А) Сарчашмаҳо

- [1]. Абдулазим, Сами. История мангитских государей [Текст]/ С.Абдулазим-Перевод, предисловие и примечание Л.М.Епифановой. – Москва, 1962.
- [2]. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик [Матн]/ С.Айнӣ – Москва: Чопхонаи нашриёти марказии халқҳои Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сӯсиёлистӣ, 1926. – 626 с.
- [3]. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик [Матн]/ С.Айнӣ. – Аз хати форсӣ таҳия ва тасҳеҳи Мубашшири Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2010. – 438 с.
- [4]. Қуръони Маҷид. [Матн] Тарҷумаи Абдулмуҳаммади Оятӣ. – Теҳрон: Воҳиди эҳёи ҳунароҳои исломӣ, 1371. – 606 с.
- [5]. Малехо Самарқандӣ, Муҳаммадбадеъ ибни Муҳаммадшарифӣ. Музокир-ул-асҳоб ё тазкират-уш-шуаро (садаи XI ҳиҷрии қамарӣ ва ё XVII милодӣ) [Матн] / Самарқандӣ Малехо. Матни интиқодӣ бо эҳтимоми Камолиддин Садриддинзода Айнӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 648 с.
- [6]. Шӯҳии Хучандӣ. Девон. Девони Шӯҳии Хучандӣ, шумораи 2313 маҳфуз дар захираи дастнависҳои ИШ АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- [7]. Шӯҳии Хучандӣ. Девон. Девони Шӯҳии Хучандӣ, шумораи 863-II Маркази мероси хаттии АМИТ.
- [8]. Шӯҳии Хучандӣ. Мунтахаби ғазалиёт [Матн] Ш.Хучандӣ. Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов. – Хучанд: Ношир, 2016. – 600 с.

Б) Адабиёти илмӣ

- [9]. Абдулазизова, З.С. Макнуна и её место в литературном круге кокандского ханства (первая половина XVIII века)/ З.С. Абдулазизова. Автореферат канд.дис. – Душанбе, 2013. – 25 с.
- [10]. Абдуллоев, В. Ўзбек адабиёти тарихи. Иккинчи китоб [Матн] / В.Абдуллоев. – Тошканд: Уқитувчи, 1964. – 260 с.
- [11]. Абибов Х. Ганчи парешон [Матн] / Х.Абибов. – Душанбе: Ирфон, 1978.
- [12]. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XVIII ва аввали асри XIX [Матн] – Душанбе: Дониш, 1989.-244с.
- [13]. Азимов, И. Архитектурные памятники Ферганской долины. [Текст] / И. Азимов. – Ташкент, 1982. -71с.

**МАФҲУМИ ҲАРАКАТ ДАР
ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ
ФЕЪЛИИ ЗАБОНҲОИ
ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

Мирзозода Эраҷ Музаффар – муаллими калони кафедраи “Забонҳои хориҷӣ”-и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.
Асадуллоева Замира Раҳматуллоевна – ассистенти кафедраи “Забонҳои хориҷӣ”-и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

**ПОНЯТИЕ ДВИЖЕНИЯ В
СОВРЕМЕННЫХ ФРАЗЕ-
ОЛОГИЗМАХ ТАДЖИК-
СКОГО И АНГЛИЙСКОГО
ЯЗЫКОВ**

Мирзозода Эраҷ Музаффар – старший преподаватель кафедры иностранных языков Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана.
Асадуллоевой Замиры Раҳматуллоевной – ассистент кафедры иностранных языков Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана.

**THE CONCEPT OF MOVE-
MENT IN MODERN PHRASE-
OLOGICAL UNITS OF THE TA-
JIK AND ENGLISH LAN-
GUAGES.**

Mirzozoda Eraj Muzaffar - senior teacher of the department of foreign languages of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan.
Asadulloeva Zamira Rahmatulloevna – assistant of the department of foreign languages of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan;
E-MAIL: vip.eraj@mail.ru
Zamira@mail.ru

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, ибора, фразеология, муқоиса, воҳидҳои фразеологӣ, воҳидҳои фразеологӣ и фодакунандаи мафҳуми ҳаракат, умумият, шабоҳат, тафовут.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур мафҳуми ҳаракат дар воҳидҳои фразеологии феълии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад. Муаллиф дар раванди таҳқиқ мафҳуми ҳаракат дар воҳидҳои фразеологии феълӣ вобаста ба сохтору маъниашон дастабандӣ намуда, умумият, тафовут ва монандии онҳоро ошкор сохтааст. Маврид ба зикр аст, ки масъалаи ҷавқ дар илми забоншиносӣ яке аз мавзӯҳои калидӣ маҳсуб меёбад. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ин анвои воҳидҳои фразеологӣ дар он аст, чузбӣ асосии онҳо феъл ба шумор меравад. Гузашта аз ин, дар раванди таҳлилу баррасии сарчашмаҳо, мо ба як қатор воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи “ҳаракат”-е дучор шудем, ки сохтори онҳо аз дигар воҳидҳои фразеологӣ тафовути калон дорад.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, английский язык, фразеология, сравнение, фразеологизмы, фразеологизмы выражающие понятие движения, общность, сходство, различие.

Аннотация. В данной статье анализируются и обсуждаются понятие движения в глагольных фразеологизмах таджикского и английского языков. В процессе исследования автор понятие движения в глагольных фразеологизмах по их структуре и значению, выявил их общие черты, различия и сходства. Следует отметить, что вопрос о рассматриваемой проблеме является одной из

ключевых тем языкознания. Одной из отличительных особенностей этого типа фразеологизмов заключается в том, что их основной компонент является глагол. Более того, в процессе анализа и обзора источников мы столкнулись с рядом фразеологизмов глагола, выражающего «движение», структура которых сильно отличается от других фразеологизмов.

Key words: language, Tajik language, English language, phrase, phraseology, comparison, phraseological units, phraseological units expressing the concept of movement, generality, similarity, difference.

Annotation. This article deals with the concept of movement in verbal phraseological units of the tajik and english languages. In the process of research, the author concept of movement in verbal phraseological units according to their structure and meaning, identified their common features, differences and similarities. It should be noted that the question of the problem under consideration is one of the key topics in linguistics. One of the distinctive features of this type of phraseological units is that their main component is the verb. Moreover, in the process of analyzing and reviewing sources, we came across a number of phraseological units of the verb expressing “movement”, the structure of which is very different from other phraseological units.

Чи тавре ки қаблан қайд карда будем, истиорае, ки дар зери бисёр воҳидҳои фразеологӣ қарор дорад, семантика ва маъноӣ коннотаативии онҳоро муайян мекунад. Ибораҳои фразеологие, ки мафҳумҳои гуногуни ҳаракатро ифода мекунад, на танҳо ҷиҳатҳои ҷисмонӣ ҳаракат, балки ҷиҳатҳои равонию эҳсосӣ дарки ин ҳаракатро низ инъикос мекунад.

Омӯзиши мафҳумҳои фразеологӣ ҳаракат ба мо имкон медиҳад, ки ҷӣ гуна дар забонҳои гуногун муаррифии ин мафҳумҳоро муқоиса кунем, хусусиятҳо ва хусусияти фарҳангии онҳоро муайян кунем. Он инчунин ба фаҳмиши амиқи он мусоидат мекунад, ки забон муносибати инсонро бо ҷаҳони беруна ва ҷаҳони ботинӣ ўро тавассути истифодаи воситаҳои забонӣ инъикос мекунад.

Маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ англисӣ ва инчунин, маҷозшавӣ онҳоро таҳлил карда, гуфтан мумкин аст, ки мафҳумҳои ҳаракати ба воситаи воҳидҳои фразеологӣ ифодашуда дар ташаккули ҷузъҳои ҳаракати тасвири фразеологӣ ҷаҳон нақши муҳим доранд.

Воқеан, дар фразеологӣ забонҳои гуногун мафҳумҳои ҳаракат нақши муҳим доранд, ки ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти инсонро дарк мекунад. Воҳидҳои фразеологӣ англисӣ, ки бо мафҳуми «die» алоқаманданд, бештар маъмуланд. Онҳо на танҳо барои тавсифи гузариш ба дунёи дигар, ба монанди «ба осмон рафтан» (ҳаракат-баланд шудан), бо истиораи самти боло, балки барои ифодаи ҳаракат аз ҷое, масалан, «аз ин ҷо рафтан» истифода мешаванд. (ҳаракат — рафтанҳо).

Ин воҳидҳои фразеологӣ, тавре ки зикр гардид, аксар вақт ҳамчун эвфемизми феъли «мурдан» хизмат карда, ба изҳорот намуди китобӣ мебахшад, чун дар мавриди «бо роҳи ҳама ҷисм бирав» (ҳаракат-гузар). Онҳо инчунин метавонанд бо забони гуфтугӯӣ барои илова кардани таъкид истифода шаванд, ба монанди «ба тезӣ рафтан».

Мафҳумҳои ҳаракатро инчунин воҳидҳои фразеологӣ англисӣ ба маъноӣ «to fight (мубориза бурдан)» ташкил медиҳанд, ки дар асоси онҳо на танҳо мафҳуми ҳаракат аз як

сӯй ба сӯйи дигар қарор дорад. Масалан, *ҷонканӣ кардан* (ба маънои аслиаш: талхаи ҷонкандан), ки онро бо ҳаракатҳои берабти бадан тавсиф додан мумкин аст ва он маънои муборизаи сахтро дорад, яъне тавассути маҷози самтгиранда (яке аз навъҳои маҷози мушаххас) ифода мегардад; *crawl out of skin* (аз пӯсти худ баромадан; ба маънои ҳаракати аз ҳад зиёди душвор). Дар баробари ин, тавассути фразеологизмҳо дар забони англисӣ ҳаракати дохилӣ ё амали дохилии ифодакунандаи муборизаро ифода кардан мумкин аст: *exhaust yourself* (аз ҳол рафтани, яъне беҳад зиёд қувва сарф кардан), инчунин ноил гардидан ба ягон натиҷаи мубориза: *reap laurels* (маҳсули меҳнатро ғундоштан); *receive dividends* (фоида гирифтани). Ҳамин мафҳуми ҳаракати муборизаро ба воситаи фразеологизмҳои, ки ба мавзуи баҳр дахл доранд, ифода кардан мумкин аст: «go on the rocks» – «ба нокомӣ рӯ ба рӯ шудан» (мафҳуми ҳаракат-бархӯрд), «ride out the storm» – «бартараф кардани мушкилот, ба санҷиш бомуваффақият тоб овардан» (мафҳуми ҳаракат-гузаштан / рафъ кардан), «go Titanic» (мафҳуми ҳаракат-бархӯрд), тасвирҳои афсонаҳои англисӣ: «go down the rabbit hole» – «дар ҳолати аҷиб, мураккаб, печида афтодан» (мафҳуми ҳаракат афтидан / сукут) (дар воҳиди фразеологӣ ба афсонаи Люис Кэрролл «Саргузашти Алиса дар Кишвари аҷоибот») ва ғ.

Ҳамин тарик, воҳидҳои фразеологӣ англисӣ, ки бо мафҳуми марг алоқаманданд, маводи ғании лексикиро ифода мекунанд, ки андешаҳои фарҳангӣ ва равониро дар бораи раванди мурдан, инчунин роҳҳои ифодаи онро дар шакли забонӣ инъикос мекунанд.

Тавре ки аллақай қайд кардем, воҳидҳои фразеологӣ бо маънои ишорашуда ҳамчун эвфемизмҳои феъли «to die» истифода мегарданд ва метавонанд, ғасохати нутқи муаллифро бозгӯ кунанд (услуби китобӣ): «Go the way of all flesh» (мафҳуми ҳаракат-гузариш) ва инчунин, метавонад дар услуби нутқи гуфтугӯи истифода шаванд, то гуфтор ифоданок баён ёбад – «go to pot» (мафҳуми ҳаракат-боло баромадан).

Мафҳумҳои аз ҷиҳати фразеологӣ ифодаёфтаи ҳаракат барои муқоисаи байни чузъҳои ҳисман воқеӣ даркшаванда ва мафҳумҳои абстрактии марбут ба нокомӣ, муваффақият, таваккал, девонагӣ ва ғайра дорои маводи ғанӣҳастанд. Анҷом додани чунин муқоиса ба шарофати тасвирҳои дар асоси воҳидҳои фразеологӣ, ки мафҳумҳои ҳаракатро ифода мекунанд, имконпазир аст. Ин дар мисоли воҳидҳои фразеологӣ зерин баръало мушоҳида мешавад: «fall / walk into a trap» – «ба дом афтодан, фирефта шудан» (мафҳуми ҳаракат-афтидан / гирифтани шудан); «Go down the tube (s)» – «ба замин задан» (мафҳуми ҳаракат-афтидан / коҳиш), «go on wheels» – «бомуваффақият гузаштан» (мафҳуми ҳаракат-гузаштан), «run up from a shoe string» – «аз майдаҷӯйда бой шудан» (мафҳуми ҳаракат-болоравӣ), «go out on a limb» – «таваккал кардан» (мафҳуми ҳаракат-баромадан / рафтани), «go off one's nut» – «аз ақл берун шудан» (мафҳуми ҳаракат-баромадан / рафтани) ва ғ. Тавре ки мушоҳида намудем, ин гуна воҳидҳо метавонанд ба маҷозҳои ориенталӣ («go down the tube (s)» ва «run up from a shoe string») асос ёбанд.

Фразеологизмҳои забони англисӣ, ки бо душворӣҳо ва озмоишҳо алоқаманданд, аксар вақт тавассути мафҳумҳои ҳаракат тавсиф мешаванд, ки хусусияти равонӣ ва фарҳангии забони модариро инъикос мекунанд. Масалан, ибораи «бар зидди кунда давидан» барои тавсифи ҳолатҳои ногувор ҳангоми бархӯрд бо монеа истифода мешавад.

Инчунин воҳиди фразеологӣ «аз ҷаҳаннам гузаштан» (ҳаракат-гузар) мавҷуд аст, ки бо аз сар гузарондани озмоишҳои дарднок алоқаманд аст. Ин тасвир бо эътиқод ва афсонаҳо алоқаманд аст, ки дӯзах рамзи ҷои ранҷу азоб аст.

Ҳамин тавр, метавон ба ҳулосае омад, ки ки англисзабонон мафҳуми ҳаракатро ба соҳаҳои гуногуни ҳаёт рабт медиҳанд. Мафҳумҳои гуногуни ҳаракатро воҳидҳои фразеологӣ англисӣ, ки ба тасвири ашё, падидаҳо, мавҷудоти зинда ва ғайра асос ёфтаанд, ки ба таври комил инъикоскунандаи ин ё он бахши воқеияти маънодор аз назари ҳаракат дар зехни ҷомеаи забонӣ аст ва имкони дарки амиқтари вижаҳои тафаккури англисзабонон фарҳанг, арзишҳо, анъанаҳо, омӯхтани баъзе далелҳои таърихӣ нишон дода мешавад.

Б) Таҳлили муқоисавии мафҳуми ҳаракат. Мафҳуми «ҳаракат» дар ташаккули чузъҳои тасвири фразеологии ҷаҳон, ки дар воҳидҳои фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон дода шуданд, нақши муҳим дорад. Аксар вақт зери мафҳуми ҳаракатҳамамон як тарафи воқеият, ки ҳам ба забони англисӣ ва ҳам ба забони тоҷикӣ хос аст, тавсиф карда мешаванд. Ин, масалан, ба чунин мафҳум, ба монанди марг, дахл дорад. Дар бисёр фарҳангҳо дар бораи марг суҳбат кардан аз рӯйи одоб нест, зеро он дили шахсро меҳарошад ва ба руҳияи ӯ таъсири манфӣ мерасонад. Дар баъзе ҳолатҳо истифодаи эвфемизм мувофиқи мақсад аст. Ҳамин тавр, дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мафҳумҳои гуногуни ҳаракат бо шумораи зиёди воҳидҳои фразеологӣ бо маънои «мурдан» шарҳ дода мешаванд, ки хоси услуби гуфтугӯӣ аст: «go to grass», «ба гӯр рафтани»; инчунин, метавонанд ҳамчун ҳусни баёни муаллиф хидмат кунанд: «go beyond the veil», «аз дорулфано ба дорулбақо реҳлат кардан» ва ғайра. Дар асоси образҳои ҳаракат-рафтани, ҳаракат-сафар, ҳаракат-баромадан ва ғайраи воҳидҳои фразеологӣ бо маънои «мурдан», мо метавонем, ба хулоса оем, ки сарфи назар аз баъзе фарқиятҳои тасвирӣ, дар фарҳангҳои англисӣ ва тоҷикӣ ВФФ-и ифодакунандаи мафҳуми «мавҷудияти ҳаёти пас аз марг» вучуд доранд, ки бо интиқол ба ҳаёти дигар алоқаманданд: «go to a better world», «ба дунёидигар(беҳтар) рафтани»; ба мавҷудияти Худо: «depart to God», «ба сӯйи (меҳмони) Худо рафтани».

Дар забони тоҷикӣ силсилаи муродифоти *кори касеро ба поён расонидан, ба сари касе об реҳтан, ба асфалассофиллин фиристодан, ба тир паридан* мафҳуми куштан ва кушта шуданро бо обуранги ҳиссии манфӣ ифода мекунанд, ки инҳо ҳам воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи ҳаракат мебошанд. Чунончи:

...вақте ки ин гуна бандиён ба мурдан наздик мерасиданд, ба регхона гузаронида, корашонро ба поён мерасониданд... [8, 206]. ... дар он ҳуҷум миришаб *ба тир парид* [8, 229]. *Ҳамаашонро дар як рӯз гирифта ба дор меовезанд, аз манор мепартоянд, бадарга мекунанд, ба сарашон об мерезанд мемонанд-дия* [8, 193].

... «акнун ба сари ҳамаи норозиён об реҳтам, баъд аз ин осуда ҳукмронӣ ва комронӣ хоҳам кард»...[8, 208].

Агар аз ВФ *кори касеро тамом кардан* чӣ тавр кушта шудан маълум набошад, аз ВФ *ба тир парид* (тавассути тапонча, милтиқ, яъне бо тир) он баръало эҳсос мешавад.

Ҳангоми таҳлили воҳидҳои фразеологии марбут ба мафҳуми ҳаракат маълум гардид, ки гӯяндагони забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мафҳумҳои «нобарорӣ», «муваффақият», «таваккал» ва ғайраро бо ҳаракат алоқаманд медонанд. Масалан, воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи нокомӣ ва муваффақият аксаран ба истиораҳо таъяс мекунанд, ки ҳаракат ба поён рамзи нокомӣ ва боло рафтани рамзи муваффақият аст. Ҳамин тавр, ибораҳои «ба дунё фуромадан» (афтидан, мавқеи пештараи худро гум кардан), «боло шудан» (бархостан, дар қору зиндагӣ муваффақият ба даст овардан) ва «поён фуромадан» инро равшан нишон медиҳанд. Чунин мисолҳо дар эҷодиёти адибони тоҷик низ дидан мумкин аст. Чунончи:

Акнун пушаймонӣ суд надошт ва афсӯсу дарег фоида намебахшид, чунки тир аз камон бархато ҷаста ва мурғи матлаб аз дом раста буд [7, 20].

Воҳиди фразеологии *тир аз камон бархато ҷаст* [5, 191] ба маънои саҳве гузашт, хато рӯй дод далолат мекунад. Дар «Фарҳанги ибораҳои реҳта» ҷумлаи реҳтаи *мурғи матлаб аз дом раст* дар шакли *мурғи матлаб*, ки маънои матлуб, дилхостаро [6, 661] дорад, зикр гардидааст. Таркиби феълии *аз дом раст* маънои аз даст рафтани чизеро ифода мекунад, вале ба объекти бевосита ниёз дорад.

Бисёре аз мафҳумҳои ифодакунандаи ҳаракат дар воҳидҳои фразеологӣ бо нокомӣ алоқаманданд, ки дар муқоиса бо воҳидҳои, ки маънои мушобех доранд, нисбатан тезу тундтаранд. Ин дар ҳарду забон мушоҳида мешавад. Аксар вақт ин воҳидҳои фразеологӣ дар асоси тасвири ҳаракати мавҷудоти афсонавӣ сохта шуда, эътиқоди мардумонро инъикос мекунанд: «ба дӯзах равед», «лаънат» ва ғайра. Тасвири ҳаракати марбут ба афсона ва эътиқод хоси воҳидҳои фразеологии англисӣ ва тоҷикӣ мебошад, ки маънои «бо мушқилот рӯ ба рӯ шудан», «аз озмоишҳои душвор гузаштан», «go through hell», «аз дӯзах раҳой ёфтани»-ро дорад.

Аксар вақт дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мафҳумҳои ҳаракат тавассути воҳидҳои фразеологие, ки соматизмҳоро дар бар мегиранд, ифода карда мешаванд. Сабаб дар он аст, ки дарку фаҳми муҳит ва шинохти олами атрофро аксаран таҷрибаи ҳаёти шахс муайян мекунад. Пас, дар воҳиди фразеологие «come in to one's head» ва «ба хотир (сар, калла) омадан» тасвири ҳама гуна андешаҳо, ғояҳо аст, ки ба маънои асли ба сар – марказиҳуш, ақли инсон «ворид мешаванд». Дар воҳиди фразеологие «come to smb's ears» ва «ба гӯш расидан» ба маънои «ошкор шудан», ки тасвири «расидан»-и ягон хабар ба гӯш ба маънои асли айният ёфтааст, яъне хабаре, ки шунида шудааст.

Тавре ки қайд карда шуд, шахс амалҳои зиёдеро бо ҳаракати ҳайвонҳо муқоиса мекунад, ки ин дар мафҳуми ҳаракати воҳидҳои фразеологӣ инъикос ёфтаанд: «run like a rabbit», «run before the hounds», «гурехтан / давидан мисли гурбаи девона», «ба мисли мор печидан» (1. «наздик шудан, лутф кардан, хушомадгӯӣ», 2. «маккорӣ, безобита шудан, худро сафед кардан») ва ғ.

Мафҳумҳои фразеологие ҳаракат низ барои дарки таърихи халқ ва воқеияти он кумак мекунад. Инро дар мисоли воҳидҳои фразеологие англисӣ дидан мумкин аст, ки тасвири онҳо бо мавзӯҳои баҳрӣ алоқаманд аст: «дар сангҳо рав» ва ғайра. Инро дар воҳидҳои фразеологие русӣ низ дидан мумкин аст, ки образҳои онҳо бо ҳаракати одамоне, ки дар ҳолати тобеияти чизеро доранд, алоқаманданд: «нимгаши нимхам» ва ғайра.

Дар байни воҳидҳои фразеологие англисӣ, ки мафҳумҳои гуногуни ҳаракатро шифоҳӣ мегардонанд, воҳидҳои ҳастанд, ки муносибати таҷовузкоронаи шахсро нисбат ба душвориҳои зиндагӣ ва ҳатто марг тавсиф мекунад: «ба гузаргоҳи зебо омадан» («ба душвориҳо дучор шудан»), «аз тахта афтидан» («мурдан»). Ҳамин тариқ, ба забони англисӣ баъзан бо дарки ачиби чизҳои чиддӣ тавсиф карда мешавад.

Адабиёт:

1. Ғаффоров Р. Ибораҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ / Р. Ғаффоров // Маориф ва маданият. – № 2. – 19.08.1963. – С. 21-35.
2. Ғаффоров Р. Хусусиятҳои муҳими ибораҳои фразеологӣ / Ғаффоров Р. // Маориф ва маданият. – 19.03.1963. – № 4. – С. 23-24.
3. Сабзаев С.М. Дар бораи як вазифаи синтаксисии ибораҳои фразеологӣ / С.М. Сабзаев // Мактаби советӣ. – 1975. – №4. – С. 24-26.
4. Сангинов А.Ибораҳои фразеологӣ дар фарҳанги «Баҳори Аҷам» / А.Сангинов // Известия АН Тадж.ССР. – 1973. – №1. – С. 12-14.
5. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 953 с.
6. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 805 с.
7. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и С. Айни / Х. Ҳусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 253 с.
8. Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и С. Айни / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 252 с.

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ ТАБДИЛ-ДИҲИИ РАҚАМИИ СОҲАИ МАОРИФ

Мамадалиева Гулсанам Тахировна - муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва соҳибкорию Муассисаи давлатии «Донишгоҳи байналмилалии Хучанд»-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкорию Тоҷикистон.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Мамадалиева Гулсанам Тахировна - старший преподаватель кафедры Учёта и предпринимательской деятельности ГУ «Международный институт Худжанда» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

SOME ASPECTS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS IN THE SPHERE OF EDUCATION

Mamadaliyeva Gulsanam Takhirivna - senior lecturer of the Department of Accounting and Entrepreneurship of the State Institution "International Institute of Khujand" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Калидвожаҳо: дониш, рақамикунонӣ, иттилоот, технологияи компютерӣ, таҳсилоти фосилавӣ.

E-MAIL: Gulsanam.td.76@mail.ru

Дар ҷаҳони муосир технологияҳои аналогиро технологияҳои рақамӣ босуръат иваз мекунад. Компютеркунонӣ тамоми соҳаҳои фаъолиятро фаро мегирад. Зарурати омӯзиши забонҳои барномасозӣ ва усулҳои таъмини амнияти рақамӣ, инчунин таҳияи нармафзорҳои махсус ба миён меояд. Дар ин мақола баъзе ҷанбаҳои табдилдиҳии рақамии соҳаи маориф баррасӣ карда шудаанд.

Ключевые слова: знания, цифровизация, информация, компьютерные технологии, дистанционное обучение, образование.

В современном мире цифровые технологии быстро вытесняют аналоговые технологии. Компьютеризация проникает во все сферы деятельности. Появляется необходимость изучения языков программирования и принципов цифровой безопасности, а также разработки программного обеспечения. В данной статье рассмотрены некоторые аспекты цифровой трансформации сферы образования.

Key words: knowledge, digitalization, information, computer technology, distance learning, education.

In the modern world, digital technologies are quickly replacing analog technologies. Computerization penetrates into all areas of activity. There is a need to study programming languages and the principles of digital security, as well as software development. This article discusses some aspects of the digital transformation of the education sector.

В течение последних 10 лет произошло значительное расширение сферы фактического применения информационных технологий и систем в различных областях. Интенсивное развитие и индустриализация информационных технологий привели к тому, что информационные потоки сопровождают все стадии образовательного цикла, а также про-

изводства-потребления и соответствующего движения денежных средств в общественном производстве [2, с.30-36].

Пол века назад природные ресурсы были главными источниками национального богатства. Потом первостепенное значение приобрёл капитал в виде денег, недвижимости и машин, а сегодня "материальный капитал" уступает место "капиталу интеллектуальному", лежащему в основе "информационной экономики".

В наше время знания и информация стали первичным сырьем экономики и ее важнейшей продукцией. Умение управлять интеллектуальным капиталом становится основной экономической задачей бизнеса. Сегодня даже деньги теряют свою физическую осязаемость, превращаясь в виртуальные купюры [3, с.45-49].

Следует отметить, что в Таджикистане, по сравнению с остальными постсоветскими государствами, переход был несколько тяжёлым и болезненным, поскольку был осуществлён фундаментальный сдвиг от авторитарной системы к демократическому государству; от командно-административной системы управления народного хозяйства к рыночной экономике. И естественно этот процесс также коснулся сфер культуры и образования [5,6].

В существующих условиях цифровизация государственных услуг является приоритетом для нашей страны и наше правительство пытается разработать необходимую инфраструктуру для развития данного направления. Процесс вхождения образовательных учреждений в мировое образовательное пространство требует совершенствования, а также серьёзную переориентацию компьютерно-информационных составляющих [6]. Особый интерес представляют вопросы, связанные с автоматизацией обучения, поскольку "ручные методы" без использования технических средств давно исчерпали свои возможности. Наиболее доступной формой автоматизации обучения является применение ЭВМ, то есть использование машинного времени для обучения и обработки результатов контрольного опроса знаний учащихся [7, с.122-134].

Всё большее использование компьютеров позволяет автоматизировать, и тем самым упростить сложную процедуру, которую используют научные сотрудники и преподаватели при создании методических пособий. Тем самым, представление различного рода "электронных учебников", методических пособий на компьютере имеет ряд важных преимуществ. Во-первых, это автоматизация, как самого процесса создания таких, так и хранения данных в любой необходимой форме. Во-вторых, это работа с практически неограниченным объёмом данных. Создание компьютерных технологий в обучении соседствует с изданием учебных пособий новой генерации, отвечающих потребностям личности обучаемого. Учебные издания новой генерации призваны обеспечить единство учебного процесса и современных инновационных научных исследований, т.е. целесообразность использования новых информационных технологий в учебном процессе и, в частности, различного рода так называемых "электронных учебников" [1, с.52-61]. На мой взгляд эффект от применения средств компьютерной техники в обучении может быть достигнут лишь тогда, когда специалист предметной области не ограничивается в средствах представления информации, коммуникаций и работы с базами данных и знаний.

Построение цифровой экономики и цифрового образования являются приоритетной задачей в государственной политике Правительства Республики Таджикистан. Особая роль в этом процессе отводится системе образования, поскольку именно с помощью образования можно создать «информационное общество» [8].

В условиях быстрого роста производства и обновления знаний цифровое образование является ключевым фактором. Широкое и интенсивное развитие компьютерных, прежде всего образовательных программ радикально меняет процесс и формат высшего образования, что является серьёзным вызовом для высших учебных заведений и в плане образовательного процесса, и в плане организации. Речь идёт о «разгерметизации» образования, выходе его за пределы университетских учебных аудиторий и лабораторий, а также библиотек [2, с.35-37].

Цифровые технологии радикально меняют содержание преподаваемых дисциплин и форму их подачи. Сейчас возможны прямые подключения к электронным базам данных, форумам, конференциям, семинарам и т.д., проведение практических занятий с использованием компьютерных сетей, скайпа, мессенджеров, также возможно онлайн участие на занятиях ведущих специалистов и экспертов. Поэтому если грамотно совмещать онлайн и оффлайн форматы образования, то наши вузы могут реализовывать качественные и уникальные образовательные программы. Сегодня роль преподавателя и содержание его работы в условиях цифровизации существенно меняется [9, с.46-52]. То есть, преподаватель становится не только источником знаний, но и навигатором, предлагающим оптимальную траекторию знакомства с базами данных.

Само понятие "Обработка информации" также эволюционирует. Это происходит за счет изменения его содержания, которое постепенно меняется и сегодня включает в себя не только выполнение операций с уже имеющейся информацией, но также и очень важные операции поиска информации и обеспечения удаленного доступа к информации, в частности с применением средств глобальных компьютерных коммуникаций (например, Internet). Причем роль эффективного поиска и быстрого доступа к информации все больше и больше возрастает. Очевидно, что ценность и эффективность использования информации определяется прежде всего возможностью ее найти и получить к ней качественный доступ [10].

Операции по обработке уже имеющейся информации также становятся все более развитыми: они включают уже не только простейшие арифметические операции, но и операции базам данных (поиск, выборка, отбор, фильтрация, сортировка), статистические расчеты, численные методы, имитационное моделирование, методы распознавания образов и принятия решений, теории игр, экспертные системы, нейронные сети, генетические алгоритмы, когнитивное моделирование и другие [6].

Принципиальная мировоззренческая установка состоит в рассмотрении ЭВМ как предмета-посредника в познавательной человеческой деятельности. Компьютерная система, подобно другим предметам-посредникам (орудиям труда и предметам быта, инструментам, приборам, знаково-символическим системам, научным текстам и т. д.), играя инструментальную роль в познании, является средством объективизации накопленного знания, воплощением определенного социально-исторического опыта практической и познавательной деятельности [7, с.26-33].

Термин «дистанционное образование и экстернат» (открытое образование) и его определения являются сравнительно новыми в сфере образования, так как они получили распространение лишь в последние 15–20 лет. Среди наиболее часто используемых терминов, относящихся к открытому и дистанционному образованию, можно назвать следующие: корреспондентное образование, домашнее обучение, самостоятельное обучение, внешнее обучение, непрерывное обучение, дистанционное обучение, самообучение, обучение взрослых, обучение с опорой на технические средства, или опосредованное обучение, обучение с фокусировкой на учащемся, открытое обучение, открытый доступ, гибкое обучение и распределенное обучение [2, с. 45-50].

Остается понять, чем так привлекательно дистанционное образование, кроме сидения дома и возможности получить диплом западного образца.

Во-первых – это достаточно дешево, что немаловажно сегодня, когда всерьез идут разговоры о переводе ряда вузов на коммерческие рельсы. Здесь не надо платить за коммунальные услуги в вузах, аудиторные часы преподавателям и прочее, прочее.

Во-вторых, если на сервере выложен некоторый объем информации и есть возможность пользователю получить его без особых хлопот, – это неплохой шанс повысить его интеллектуальный уровень. Достаточно перспективным было бы искать способы совмещения разных типов образования [4].

В заключение хотелось бы отметить, что цифровизация устраняет необходимость вручную заполнять и хранить бумажные документы. Все данные могут быть сохранены в

электронной форме, что сокращает временные затраты на административные задачи. Цифровые инструменты помогают оптимизировать процессы за счёт сокращения расходов и повышения их эффективности.

Я считаю, что с внедрением соответствующих стратегий и программ по цифровой экономике Республика Таджикистан в ближайшем будущем займёт своё место среди стран с развитой цифровой экономикой.

Литературы

1. Алиева Э.Ф., Алексеева А.С., Ванданова Э.Л., Карташова Е.В., Резапкина Г.В. Цифровая переподготовка: обучение руководителей образовательных организаций // Образовательная политика. 2020. № 1 (81). С. 54–61. URL: <https://edpolicy.ru/digital-retraining>

2. Антонова Д.А., Оспенникова Е.В., Спирин Е.В. Цифровая трансформация системы образования. Проектирование ресурсов для современной цифровой учебной среды как одно из ее основных направлений // Вестник Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета. Серия: Информационные компьютерные технологии в образовании. 2018. № 14. С. 5–37. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-transformatsiya-sistemyobrazovaniya-proektirovanie-resursov-dlya-sovremennoy-tsifrovoy-uchebnoysredy-kak-odno-iz-ee>.

3. Алексеева И.Ю. "Знание как объект компьютерного моделирования."// "Вопросы философии", 2007, №3, с. 42-49.

4. Веб-сайт <http://www.msclub.ce.cctpu.edu.ru>.

5. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. 2019 г

6. Обзор международного опыта - www.strf.ru/material.aspx?catalogid=370

7. Перспективы развития вычислительной техники. Интеллектуализация ЭВМ. Москва., 2019.

8. Программа экономического развития РТ на период до 2030г.

9. Счастливая Н.В. Малый инновационный бизнес в экономике высокоразвитых стран / *Вестник ОГУ*, № 2. – 2009. – С. 48-52.

10. Тимофеев А.А. "Информатика и компьютерный интеллект", Москва, 2011.

**АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ
ФАЪОЛИЯТИ ТАРБИЯВИИ
ПАДАР ҲАМЧУН МАСЪАЛАИ
ИЧТИМОЙ ВА ПСИХОЛОГӢ**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ
ОСНОВАНИЯ
ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОТЦА КАК
СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛО-
ГИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМЫ**

**THEORETICAL BASIS OF
FATHER'S EDUCATIONAL
ACTIVITY AS A SOCIAL AND
PSYCHOLOGICAL PROBLEM**

Калидвожаҳо: кӯдакони ботарбия, тарбияи насли наврас, хатогиҳои маъмулӣ, волидайн, усулҳои таълиму тарбияи, тағйиротҳои синну соли дар психикаи кӯдак, муносибати калонсолон бо кӯдакон ва наврасон

Ключавые слова: воспитание детей, воспитание подрастающего поколения, типичные ошибки, родители, методы воспитания, возрастные изменения детской психики, взаимоотношения взрослых с детьми и подростками.

Key words: raising children, raising the younger generation, typical mistakes, parents, methods of education, age-related changes in the child's psyche, relationships between adults

Раҳмияи Саидамир - ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи институти сайёҳии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Раҳмияи Саидамир - доцент кафедры истории и философии Института туризма Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Rahmia Saidamir - Assistant Professor of the Department of History and Philosophy of the Institute of Tourism of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Аннотатсия. Дар мақола хатогиҳои маъмулии волидон дар тарбияи фарзанд оварда шудаанд: аз он чумла сабки ҳамчинсгарой нисбат ба фаъолияти кӯдакон ва наврасон дар шабакаҳои иҷтимоӣ; интиқоли тарсу ҳароси насли калонсол ба фарзандон ва наберагон, имконнопазирии волидайн ба инобат гирифтани тағироти марбут ба синну сол дар рӯҳияи кӯдак, аз ҳад зиёд ҳимоя шудани волидайн, номутобиқатӣ дар пешниҳоди талабот дар раванди тарбия, оштинопазирии волидон ба фарқияти темперамент худ ва фарзандонашон, ба инобат гирифта шудааст.

Аннотация. В статье представлены распространенные ошибки родителей в воспитании детей: в том числе гомосексуальный стиль по отношению к деятельности детей и подростков в социальных сетях; перенос страхов и опасений старшего поколения на детей и внуков, неумение родителей учитывать возрастные изменения настроения ребенка, чрезмерная опека родителей, непоследовательность в обеспечении требований в процессе воспитания, непримиримость родителей на разницу темпераментов между собой и детьми, принимая во внимание.

Annotation. Typical mistakes of parents in the process of children's upbringing are introduced in the article. There are such mistakes as connivance to children's online activity, transmission of some fears from old generation to children, grandchildren etc., parents'

and children and teenagers.

inability to take their children`s age-dependent psychological changes into account, parental excessive managing, inconsistency in making demands in the process of children`s upbringing, parent`s intolerance of their children`s different temperaments.

Чаҳони муосир бо суръати бениҳоят калони тағирот фарқ мекунад. Имрӯз волидон то чӣ андоза метавонанд ин тағиротҳоро пайгирӣ кунанд ва ба кӯдак дар пайгирии онҳо кӯмак кунанд? Бе чунучаро посух гуфтан ғайриимкон аст. Ҳар як оилаи тоҷик ин масъаларо ба тариқи гуногун ҳал мекунад. Ҳар як оила бо тақия ба арзишҳои интиҳобшуда ва истифода аз имкониятҳои мавҷуда стратегия ва тактикаи худро (усулҳои таълим) интиҳоб мекунад. Бо вучуди ин, шумо метавонед хатогиҳои маъмулиро, ки дар оилаҳои хеле гуногун содир шудаанд, қайд кунед. Ба андешаи мо, имрӯзҳо дар оила гузоштани пояҳои эътимод ба худ, солимии ахлоқии рӯҳӣ муҳимтар аз он аст, ки "кӯмак" барои азхуд кардани миқдори бениҳоят дониши сохторӣ дар мавзӯҳои мухталиф, ки на ҳамеша равшан аст ва дастгирии хоҳиши кӯдакон ба муваффақият ба ҳар сурат.

Биёяд дар бораи хатогиҳои маъмулие, ки волидон дар раванди тарбияи оила роҳ медиҳанд, таваккуф кунем. Яке аз хатогиҳои муосир услуби волидон дар робита бо фаъолияти ВАО-и иҷтимоии фарзандашон мебошад. Оқибатҳои муносибати бепарвой ва даҳлат накардан метавонанд аз ҳама бадтар бошанд, танҳо ба омори худкушии наврасоне, ки дар гурӯҳҳои Наҳанги кабӯд буданд ва ғайра мурочиат кардан кофист.

Хатои навбатиро метавон интиқоли (гузоштани) тарсу ҳароси насли калонсол, аз чумла бибиҳо ба кӯдакон номид, ки боиси мураккабиҳои бадастомада, тарсонҷакӣ, тарс аз корҳо, рафтори навзодона мегардад.

Тадқиқоти психологӣ, қори психологҳо ва муаллимони амалкунанда, маълумотҳои адабӣ нишон медиҳанд, ки душвории бештар барои волидон дар назди талабагон гузоштани талабот мебошад [1, с. 34]. Яке аз хатогиҳои маъмулӣ дар ин ҳолат ин ба эътибор нагирифтани волидайн мебошад, ки тағироти марбут ба синну сол дар психикаи кӯдакро ба назар мегиранд ва чӣ гуна муносибат кардан ба ӯ аз рӯи модели марҳилаи гузаштаи синнусолӣ. Дар наврасии барвақтӣ (7-9 сола), кӯдакон «ҳисси калонсолӣ», ғояи худро ҳамчун шахсе пайдо мекунанд, ки ба доварӣ, ташаббус ва мустақилияти муайян аз чаҳони калонсолон ҳуқуқ дорад. Гузариш аз синни мактаби ибтидоӣ ба наврасӣ ба ҳаддест, ки барои волидон тағирот дар психикаи кӯдак осон нест ва волидон мисли пештара рафтор мекунанд, ки ин албатта дигар имконнопазир аст. Волидон кӯшиш мекунанд, ки фаъолият, мустақилияти наврасро маҳдуд кунанд, баъзан дар бораи дӯстон ва манфиатҳои худ дар шакли авторитарӣ изҳори назар кунанд, кӯшиш кунанд, ки ба маҳфилҳои кӯдак таъсир расонанд. Табиист, ки нобоварӣ, беэҳтиромӣ ба фазои шахсии наврас боиси беэҳтиромӣ, саркашӣ мегардад.

Шикояти волидон аз беитоатӣ ва яқравии фарзандон маънои онро дорад, ки волидон аз фарзандон чизеро талаб мекунанд, ки худашон намекунанд; онҳо дар гузоштани талабот номувофиканд, беадолатонаанд ё усулҳои ҷазоро намедонанд, талаботро дар шакли барои кӯдак номақбул пешкаш мекунанд. Мувофиқи қоида, агар волидон барои қоре, ки худашон намекунанд, ҷазо диҳанд, ин боиси эътирози ӯ мегардад ва ҳисси беэҳтиромӣ нисбати волидайн ба вучуд меояд. Ноустуворӣ дар пешниҳоди талабот эътибори волидонро хеле паст мекунад. Дар баъзе оилаҳо байни волидон дар фаҳмидани он ки чӣ дуруст ва чӣ мақбул аст, ихтилофи назар вучуд дорад. Масалан, модар боварӣ дорад, ки кӯдак метавонад ба мактаб наравад ("кӯдак хаста шудааст"), аммо барои падар ин ғайри қобили қабул аст, ин як бетартибиест, ки кӯдакро бетартибӣ мекунад. Ва агар волидон низ мавқеи худро бо фарзанд муҳокима кунанд, ин барои ӯ фикри волидайнро, ки ҳуқуқи бечунучаро дар паҳлӯи ӯст, паст мекунад.

Аксар вақт ихтилофи байни волидон ҳангоми интиҳоби ҷазо барои бадрафтории фарзанд ба амал меояд. Яке боисро талаб мекунад, ки саҳтгир, саҳтгир, дигаре камҳаракат,

камгап бошад. Проблемаи чазо одатан дар педагогикаи оилавӣ хеле мураккаб аст. Қариб ҳама мураббӣён ва равоншиносон яқдиланд, ки чазо бояд ба вазнинии ҷинояти кӯдак мувофиқат кунад. Агар чазо беадолатона бошад, пас, одатан, кина, шубҳа дар муҳаббати волидайн дар кӯдак ташаккул меёбад. Дар психологияи тарбия маъмулан қабул шудааст, ки бузургтарин чазо барои фарзанд бояд хафа кардан ё хунук кардани волидон бошад. Чазои ҷисмонӣ ғайри қобили қабул аст. Агар волидон фарзандони худро лату кӯб кунанд, пас ин нишон медиҳад, ки набудани пурраи ҳамдигарфаҳмӣ, муҳаббат ва эҳтироми байни онҳо вучуд дорад. Психологҳои Маҷористон И.Раншбург ва П.Поппер [2, с. 54] дар бораи чазои ҷисмонӣ хушдор медиҳанд, ки он танҳо нисбати шахси чазоёфта амал мекунад: кӯдак танҳо аз ӯ метарсад, кӯшиш мекунад, ки танҳо дар ҳузури ӯ рафтори "сазovor" дошта бошад, риоя накарда қоидаҳои одоб ва дигарон. Исбот шудааст, ки чазои ҷисмонӣ кӯдакро таҳқир мекунад, ӯро вобаста мекунад, тарсончак мекунад ё баръакс, боиси таҷовуз, эътироз ба волидайн ва калонсолон мегардад.

Ҳатогихои маъмулӣ таҳаммул накардани волидонро нисбат ба фарқияти табиати байни худ ва фарзандонашон дар бар мегиранд. Аксар вақт модари дорои системаи асаби динамикӣ рафтори кӯдаки дорои рафтори сусти флегматикиро дарк мекунад, рафтори кӯдакро дарк кардан душвор аст, норозигӣ ва асабонӣ аз номувофиқии ғояҳо дар бораи он чизе, ки аз кӯдак интизор аст.

Инфантилизм нишонаи хеле маъмули ҳаёти насли навраси имрӯза мебошад. Сабабҳо аз бисёр ҷиҳатҳо, ба андешаи мо, дар муҳофизати марговари волидон ва бобоҳо мебошанд. Ҳеч кас намехоҳад кӯдаки навзодеро тарбия кунад. Волидон мехоҳанд, ки фарзандони худро рушдёфта, қавӣ бинанд. Пас чаро чунин дисармония вучуд дорад? Шумо тасаввур кунед, ки ҳолатҳои оддии ҳаррӯза, ки дар онҳо таълим асосан чараён мегирад: аз паси кӯдак баровардани бозичаҳо осонтар аз он ки ба ӯ фаҳмонед, ки ӯ инро бояд худааш кунад, табақро пас аз ӯ шустан аз одат кардани он осонтар аст инро карда истодааст. Аммо аз ҳолатҳои хурди ҳаёт гузариш ба ҳолатҳои назаррас (интиҳоби касби касбӣ, ҳамсар) ҳангоми ба воя расидани кӯдак ба назар мерасад. Муҳофизати аз ҳад зиёд ба оқибатҳои номатлуб дар таълими оила, баъзан ба набудани мустақилияти пурраи наврас ва ҷавон оварда мерасонад.

Ҳатогихои волидон дар таълими оила ногузиранд! Аммо донишмандони онҳо ва фаҳмидани роҳҳои пешгирӣ аз онҳо василаест барои онҳое, ки мехоҳанд кӯдакро то ҳадди имкон мувофиқ тарбия кунанд. Барои ин, ҳадди аққал кӯдак ба эътимод ва эътимод ниёз дорад, ки ӯро дӯст медоранд! Кӯдаконе, ки дар муносибат бо волидони худ бӯхронро аз сар мегузаронанд, маҷбуранд, ки доимо дар бораи амнияти худ фикр кунанд, ҷаҳони атрофро назорат кунанд, ба худ роҳ надиханд! Тарбия маъноӣ онро дорад, ки дар оила, пеш аз ҳама, бо намунаи шахсӣ ва фароҳам овардани ҳолатҳои пирӯзӣ, рафъ бо дастгирии волидон ва инчунин гирифтани муошират бо падару модарон эҳсосоти қавӣ дошта бошад. Дар заминаи тағироти кулӣ ва мушкилоти марбут ба ҳаёти муосири иҷтимоӣ дар Тоҷикистон, тағирот ва ислоҳоти пайваста дар соҳаи маориф, мушкилоти ҳамкорӣ оила ва мактаб имрӯз махсусан муҳим аст. Падару модарон ва омӯзгорон ду нерӯи пурқудрат дар раванди ташаккул ва иҷтимоигардонии шахсияти ҳар як шахс ва шахрванди кишвар мебошанд, ки аҳамият ва нақши онҳоро наметавон рад кард ва бояд қадр кард. Дар баробари ин, на он қадар мутақобила дар фаҳмиши қадимаи анъанавии мо барои ҳамроҳгирӣ кӯшишҳо аҳамияти воқеӣ пайдо мекунад, балки пеш аз ҳама дар самти ҳамдигарфаҳмӣ, якдигарро ба ҳамдигар расонидан, ҳамкорӣ ва эҷоди оила ва мактаб дар тарбия ва тарбияи насли наврас. Ин дар он аст, ки имрӯз ташаккули шахсияти наврасон, муносибат, мотивҳо, самтҳои арзишӣ ва малақаҳои рафторӣ дар пайвастании олами виртуалӣ ва воқеият ба амал меояд. Наврасон дар ҷаҳони Интернет ва технологияҳои рақамӣ "зиндагӣ мекунанд", тарроҳии саҳифаҳо ва муошират дар шабақаҳои иҷтимоӣ, блогҳо, мубодилаи иттилоот тавассути хадамоти паёмнависии фаврӣ ва энциклопедияҳои электронӣ, иштирок дар бозичаҳои онлайнӣ ва ҷомеаи бозигарон. Ба ибораи дигар, дар ҷомеаи муосир, ҳар як кӯдак ва дар маҷмӯъ ҳар як шахс таҳти таъсири ҷараёнҳои

пайвастаи иттилоот, аз чумла онҳое, ки тавассути шабакаҳои васоити ахбори омма интиқол дода мешаванд. Васоити ахбори омма ба азхудкунии доираи васеи меъёрҳои иҷтимоӣ аз ҷониби одамони тамоми синну солҳо ба таври назаррас таъсир расонида, дар атрофи ҳар яки мо як майдони махсуси иттилоотиро ба вучуд меоранд, ки таҳти таъсири он самтҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ, бадеӣ, зеҳнӣ, манфиатҳо ва ниёзҳои онҳо фард ташаккул меёбанд. Аз ин рӯ, барои як инсон муосир ниёз ба малакаҳои дарккунии иттилоот, қобилияти дуруст дарк кардани маъноӣ тасвирҳои аудиовизуалӣ ва дар натиҷа ба таври оқилона ва озодона идора кардани чараёнҳои иттилоотӣ ва роҳнамоии онҳо аён аст. Ҳамаи инҳо барои таълими ВАО, ки аз ҷониби ЮНЕСКО ҳамчун самти афзалиятноки педагогикаи асри 21 баррасӣ шудааст, пешбинӣ шудааст, дар ҳоле ки омили иттилоотӣ дар раванди таълим омили пешбаранда мегардад. Захираҳои он дер боз дар Русия, Аврупо ва ҷаҳон истифода мешуданд, ва дар мамлақати мо, бино ба таҳқиқоти миллӣ ва шарҳҳои олимони тоҷикистон ва Русия, нисбатан ба наздикӣ - аз соли 2002, вақте ки онҳо дар бораи зарурияти таҳия ва татбиқи он сӯҳбат мекарданд дар раванди таълим [4, 11, санаи мурочиат 12.09.2024]. Дар адабиёти илмӣ мафҳумҳои таълими медиавӣ зиёданд. Бори аввал ин мафҳум дар маводҳои ЮНЕСКО ба таври муфассал шарҳ дода шуд: «Маълумоти медиавӣ бояд ҳамчун назарияи таълим ва малакаҳои амалии азхудкунии ВАО (чоп, матбуот, телевизион, радио, филм, видео ва ғ.) Дарк карда шавад. ҳамчун як қисми минтақавӣ мушаххас ва мухтори дониш дар назария ва амалияи педагогӣ. Вазифаҳои асосии таълими медиавӣ омода сохтани насли нав ба ҳаёт дар шароити муосири иттилоотӣ, дарки иттилооти гуногун, таълим додани инсон барои фаҳмидани он, фаҳмидани оқибатҳои таъсири он ба психика, аз худ кардани усулҳои муошират дар асоси шаклҳои ғайри шифоҳии муошират бо истифодаи воситаҳои техникӣ. » [5, с.555]

Дар ҳуччатҳои Шӯрои Аврупо (тавре ки шумо медонед, тоҷикистон низ узви он аст), таълими ВАО ҳамчун тренинге муайян карда мешавад, ки ба рушди салоҳияти ВАО нигаронида шудааст, ки ҳамчун муносибати интиқодӣ ва мулоҳизакорона ба ВАО бо мақсади таълим дарк карда мешавад шахрвандони масъул, ки қобилияти худро дар асоси маълумоти гирифташуда баён карда метавонанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки маълумоти заруриро истифода баранд, таҳлил кунанд, манфиатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ё фарҳангии бо он алоқамандро муайян кунанд. Таҳсилоти медиавӣ ба шахсони алоҳида тарҷума ва эҷоди паёмҳоро, интиҳоби васоити ахбори омма барои муоширатро меомӯзонад. Таҳсилоти ВАО ба одамон имкон медиҳад, ки аз ҳуқуқи худ ба озодии баён ва иттилоот истифода баранд, ки ин на танҳо рушди шахсиро тақвият медиҳад, балки иштироки иҷтимоӣ ва интерактивиро низ афзоиш медиҳад. Аз ин ҷиҳат, таълими ВАО мардумро барои шахрвандии демократӣ ва фаҳмиши сиёсӣ омода мекунад. Зарур аст, ки таҳсилоти васоити ахбори омма ҳамчун як қисми консепсияи таълими ҳамешагӣ таҳия карда шавад [6, с.45].

Умуман, омезиши ҳамоҳанги таъсири тамоюли тарбиявии тарафҳои гуногун бояд калиди самаранокии тарбияи инсон бошад. Маълум аст, ки тарбияи ҳар як шахс аз оила оғоз меёбад, ки пояҳои сифатҳои шахсӣ гузошта мешаванд, зеро волидон ва дигар аъзои оила барои кӯдак намунаҳои аввалин ва муҳим мебошанд. Дар ин робита, волидон бояд дар бораи масъулияти конституционии худ дар тарбияи фарзанд хеле масъул бошанд. Онҳо бояд ба кӯдакон танҳо як намунаи мусбӣ нишон диҳанд, онҳоро бо одамони хушмуомила, хайрхоҳ, ахлоқи босубот ихота кунанд, онҳоро дар рӯҳияи муносибати эҳтиромона ба мактаб ва муаллимон, ба дигарон тарбия кунанд, ба онҳо кор ва интизомро ёд диҳанд, дар ташаккули ҳавасмандии омӯзиш, ғамхорӣ доимӣ дар бораи рушди ҷисмонӣ ва вазъи саломатӣ, бодикқат ҳамаи манбаъҳои таъсирро ба рушд ва ташаккули шахсияти кӯдак назорат кунед. Табиист, ки мактаб дар навбати худ бояд ба пояҳои тарбияе, ки кӯдак дар оила гирифтааст, таъя кунанд ва мутобиқи ин усулҳои тарбияро ба хусусиятҳои инфиродии ҳар як кӯдак мутобиқ созад ё аз имконоти бештар маълум истифода барад, агар имконнопазир бошад барои амалӣ кардани муносибати инфиродӣ. Дар ин кор, муаллимони мактаб бояд аз эҳтироми мактаб ва хоҳиши омӯхтани дар дили

кӯдакон пурратар истифода баранд ва ин муносибатҳоро инкишоф диҳанд. Ин аст, ки дар маҷмӯъ оила ва мактаб тақрибан ба як низоми арзишҳо пайравӣ намуда, дар тӯли асрҳо дар фарҳангҳои гуногуни ҷаҳон ташаккул ёфтаанд, ки ба одамият, меҳнатдӯстӣ, эҳтиром ба шахс ва ғайра асос ёфтаанд. "арзишҳо" -и зиддичамбиятӣ дар бисёр маълумотҳои васоити ахбори омма дар шакли пинҳонӣ ва кушод таблиғ мекарданд: якдилӣ, чашмгуруснагӣ, истеъмоли бемаҳдуд, намоиши намунаи рафтори хашмгин, безътиной нисбат ба одам, рад кардани меъёрҳои ахлоқӣ. Дар натиҷаи муқовимати наздик ба ин далелҳо, дар бораи саҳми мусбати ВАО-и муосир дар иҷтимоӣ кардани шахсияти инсон сухан рондан имконпазир хоҳад буд, вақте ки дар натиҷа наврасон малакаҳои зерини тарбиявии ВАО-ро ташаккул медиҳанд:

- маълумотро дар манбаъҳои гуногун пайдо кунед ва чизи асосиро дар паёми иттилоотӣ чудо кунед;
- онро мутобиқи меъёрҳои додасуда ба низом дароваред;
- маълумотро ба системаи дониши дар мактаб ташаккулёфта дохил кунед, ин донишро хангоми дарк ва фаҳмиши интиқодии иттилоот истифода баред;
- маълумотро тафсир кунад, моҳият, ҳадаф ва ҳадафи онро фаҳмад;
- тарҷумаи иттилооти визуалӣ ба аломатҳои шифоҳӣ ва баръакс;
- он чиро, ки аз манбаи иттилоотии мултимедия омӯхтаед, ба таври возеҳ баён кунед;
- дар робита бо маънои пинҳон мавқеи шахсиро ишғол намоёнд, изҳороти худро баҳс кунад, дар маълумоти гирифташуда ҳатогиҳо ёбад ва барои ислоҳи онҳо пешниҳодҳо пешниҳод кунад;
- нуқтаи назари алтернативиро қабул кунад ва ҳар яки онҳоро «тарafdор» ва «зидди» далелҳои бозътибор диҳад;
- робитаҳои ассотсиативӣ ва амалан мувофиқи мақсад байни паёмҳои иттилоотӣ барқарор кунанд;
- мустақилона тағир диҳед, тағир диҳед, ҳаҷм, шакл, системаи аломатҳо, воситаҳо ва ғайра, маълумотро пешниҳод кунед (дар Интернет, дар шакли чопӣ, дар презентатсия), ки амалан ба тавсияҳои ҳуҷҷатҳои Конфронси Вена «Маориф барои ВАО ва асри рақамӣ "(1999) ва Барномаи Париж ЮНЕСКО 2007.

Мусаллам аст, ки афзоиши назарраси таваҷҷӯҳ ба истифодаи амалии захираҳои медиавӣ бо рушди технологияҳои компютерӣ ва тавсеаи имкониятҳои шабакаҳои ҷаҳонӣ алоқаманд аст. Дар солҳои охир таҳқиқотро ҳам мутахассисони соҳаи педагогикаи ВАО ва ҳам довталабони ҷавони муассисаҳо ва мактабҳои илмӣ гуногун анҷом медиҳанд, ки натиҷаҳо ва хулосаҳои онҳо дар шакли рисолаҳо, корҳои илмӣ, матнҳо, маҷмӯаҳо ва маводҳои мубоҳисавии минтақавӣ ва конфронсҳо ва семинарҳои миллӣ. Бисёр лоиҳаҳо дар самти муносибати ба истилоҳ "амалӣ" ба таҳсилоти медиавӣ ташкил ва амалӣ карда мешаванд, ки ҳадафи асосии онҳо рушд ва истифодаи ВАО дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт, аз ҷумла дар раванди таълим мебошад. Якчанд назарсанҷӣ ва омӯзиши таъсири ТИК ба соҳаҳои гуногуни ҷомеа, аз ҷумла, дар ҳаёти оилавӣ ва муносибатҳои байни волидон ва фарзандон, оила ва ҷомеа, тарбияи волидайн ва амнияти ВАО-и наврасон, муносибати ҷамъиятӣ ба таҳсилоти ВАО ва шаклҳои омӯзиши он дар мактабҳои Булғористон; қудрати ВАО ва қудрат бар ВАО [7, С.5-6]. Сарфи назар аз он, ки онҳо дар тӯли даҳсолаи охир амалӣ карда шуданд, нуқтаҳои асосии тамос идеяи хусусиятҳои инфиродӣ ва дарки воқеияти интиқолёфтаи ВАО ва таъсири равонии он ба некӯаҳволӣ ва рушди ҳамаҷонибаи шахс ва дар маҷмӯъ ҷомеа. Мутаассифона, ташаббускорони ин таҳқиқот асосан ташкилотҳои ғайритижоратӣ бо дастгирии ташкилотҳо ва фондҳои гуногуни Шӯрои Аврупо ва шахсони алоҳида буданд ва аз ин рӯ натиҷаҳо ва хулосаҳои онҳо хусусияти расмӣ надоранд ва ба қонунгузорӣ ва сиёсати маориф таъсир намерасонанд мақомоти иҷроия, дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ инъикос нашудаанд. Аммо бо вуҷуди ин, барои арзиш ва судмандии кӯшишҳо, мо чунин мешуморем, ки натиҷаҳои ба даст овардашударо мубодила кардан лозим аст, зеро онҳо аҳамият, аҳамият ва зарурияти дарк кардани ғоидаи фарҳанги

ВАО ва маърифати умумро таъкид мекунанд чомеа. Умуман, хулосаи фикру мулоҳизаҳои ниҳой, тавсияҳо ва тавсияҳои онҳоро мушкilotи асосии зерин муайян кардан мумкин аст:

- рушди пуршиддати муҳити ВАО, ки бо ёрии каналҳои оммавии коммуникатсионӣ тавассути технологияҳо, воситаҳо ва маводҳои гуногун (кино, радио, телевизион, китобҳо, матбуот, маводи аудио ва видео, Интернет, барномаҳои бозии компютерӣ, смартфонҳо, планшетҳо ва ғ.) ва эътирофи ноқофии дараҷаи таъсири он ба чомеа ва пеш аз ҳама, ба насли наврас;

- таваҷҷӯҳи ВАО доимо меафзояд ва вақти холии аксар кӯдакони имрӯза бо истифодаи онҳо зич алоқаманд аст, ки ба ҳолати равонӣ ва ҷисмонии наврасон таъсири манфӣ мерасонад. Масалан, маълум аст, ки кӯдакони ноболиғ ҳамасола дар тамос бо расонаҳои мухталифи экран 1400 соатро сарф мекунанд, дар ҳоле ки тибқи омор, волидон бо фарзандони худ ба ҳисоби миёна ҳамагӣ 154 соат сӯҳбат мекунанд ва ин наврасонро аз имкони ташаккули қобилияти муқаррарии худ барои тафаккур маҳрум мекунад, сӯҳбат, муошират ва мубодилаи афкор бо эҳсосот бо калонсолон ва ҳамсолон, мубодилаи таҷриба бо онҳо, ки дурустии иҷтимоӣ ва мутобиқшавӣ, мақом ва некӯахлоқии онҳоро маҳдуд ва таҳдид мекунад;

- надостани дониш, малака дар кӯдакон ва волидонии онҳо: кӯдаки миёнаҳол, тибқи таҳқиқот, аз 2-солагӣ тамошобини фаъол мешавад, аммо қобилияти фаҳмидан ва дарк кардани иттилооти даркшударо надорад ва кумаку кӯмак намегирад ҳангоми калон шудан аз волидайнӣ ӯ дар робита ба банд будан ё бемасъулияти онҳо, наметавонад хабарҳои воқеиро аз хабарҳои сохта тақаллуб ва фарқ кунад, иттилоотро тасдиқ кунад, ба таъсири манипулятсионӣ муқобилат кунад, рафтори ВАО-ро ба рушди созанда ва ҳамаҷониба ташаккул диҳад, далелҳои мушоҳидашударо таҳлил ва танқидӣ арзёбӣ кунад, дарк кунад, ҳодисаҳо, тасвирҳо ва рафтори қаҳрамонҳо, ки аксар вақт кӯдаконро барои интиҳоби тарзи рафтори зидди иҷтимоӣ ё тарзи ҳаёт бармеангезанд;

- муаллимон ва волидон аксар вақт дар талош кардани ҳаёт ва таҷрибаи касбии худ бо салоҳияти ВАО-и фарзандони худ нотавонанд;

- надонистани волидайн аз мақсад ва вазифаҳои ВАО, таъсир ва имкониятҳои тарбиявӣ ва иҷтимоии онҳо, сифат ва муваффақияти шиносӣ ва дарки кӯдакро дар бораи истифодаи пурраи ТИК дар ҳаёти ҳаррӯза, мактаб ва истироҳат маҳдуд мекунад, коҳиш медиҳад потенциали таълимии оила ва ба рушди саводи медиавии наврас мусоидат намекунад;

- фаҳмиши ягонагии фазои иттилоотии ВАО, зарурати ҳамкорӣ ва рушди малакаҳои кӯмаки мутақобила дар муҳити ВАО, муколамаи волидон ва муаллимон дар ташаккули муштараки заминаҳои ташаккули шуури иттилоотии ВАО дар насли ҷавон;

- шумораи маҳдуди манбаъҳо ва манбаъҳои дидактикӣ, ки методи фарҳанги ВАО-и волидонро ташаккул медиҳанд ва дар натиҷа, ба рушди дониш ва малакаи кӯдакон дар масъалаҳои беҳатарӣ дар ҷаҳони ВАО, дарки интиқодии иттилоот ва арзёбии роҳнамо, ангеҷаҳо ва манфиатҳои эҷодкорон ва дистрибюторҳои он, мантиқ, ахлоқ ва қоидаҳои муошират дар каналҳои ВАО;

- ташаккули талаботи ягонаи калонсолон ба иттилоот ва хусусиятҳои таъсири он ба кӯдакон, мавҷудияти фармоиши иҷтимоӣ барои ҳокимияти иҷроия ва намояндагони муассисаҳои илмӣ махсус дар ташкили системаи таълими ВАО дар ҳама сатҳҳои иҷтимоӣ ва таълимӣ бо ташкилоти зарурӣ ва унсурҳои сохторӣ;

- меъёр ва одоби муоширати иҷтимоӣ дар каналҳои ВАО: ҳифзи кӯдакон ва наврасон аз асарҳои аудиовизуалӣ, ки метавонанд ба саломатӣ, рушди эмотсионалӣ ва зехнии онҳо зарар расонанд, ки дар робита бо онҳо чорӣ намудани меъёрҳои дахлдори маъмурӣ ва мақомоти сатҳи гуногун бо иштироки доираи васеи коршиносон, намояндагони муассисаҳо, ташкилотҳои илмӣ, васоити ахбори омма, мутахассисон (омӯзгорон, равоншиносон, сотсиологҳо, фарҳангшиносон), чомеаҳо ва иттиҳодияҳои волидайн дар ҷои истиқомат барои расонидани кӯмак ва таъсири эҷодӣ ба насли наврас;

- Муаллимони Булғористон аҳамияти таълими ВАО-ро барои насли нав арзёбӣ карда, кӯшиш мекунанд, ки унсурҳои таълими ВАО-ро ба омӯзиши фанҳои таълимӣ дохил кунанд, аммо илова кардани фанҳои ҳатмӣ, мавзӯҳои алоҳидаи таълими ВАО ба барномаи таълимӣ ҳанӯз ҳам донишҷӯёнро таъмин намекунад бо омодагии кофӣ барои кӯмак дар мубориза бо мушкилоти ҷаҳони муосир, ки нақши бартаридори ВАО дар он аён аст;

- на танҳо падару модарон, балки муаллимоне, ки фарзандони худро таълим медиҳанд ва дар маҷмӯъ, ҷомеаи Булғория ба иттилоот дар бораи моҳият, ҳадафҳо ва вазифаҳои таълими ВАО, ҳангоми ташкили сиёсати расмӣи ВАО, стандартҳои таълим ва методология ва барномаҳои таълимӣ махсус ниёз доранд соҳаи саводнокии медиавӣ дар ҳама сатҳҳои таҳсилот.

Дар ин замина, қарорҳои тавсияҳо оид ба рушди таҳсилоти ВАО ва истифодаи беҳатари ТИК-и муосирро дар раванди таълим ва тарбияи насли наврас пешниҳод намуда, зарурати ваҳдати фазои иттилоотӣи ВАО-ро бар арзишҳои умумӣ, таҳкими робитаҳои таъкид мекунанд ва ҳамкорӣ, ташаккули малакаҳои кӯмаки мутақобила дар муҳити ВАО, мукамалсозии муколамаи волидон ва муаллимон дар ташаккули муштараки заминаҳои ташаккули шуури медиавӣ-иттилоотӣ дар байни насли наврас. Олимони мегӯянд, ки ҳамгиро кардани таълими ВАО дар марҳилаи ибтидоии таълими кӯдакон ва ҷавонон, инчунин омӯзгорон ва волидон зарур аст; рушди ҳамкорӣи зич байни муаллимон ва волидайнӣ хонандагон; сафарбар намудани ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор дар системаи маориф ва дар соҳаи иҷтимоӣ дар рушди салоҳияти ВАО-и ҳамаи шахрвандон; баланд бардоштани сатҳ ва баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ оид ба масъалаҳои саводнокии ВАО бо мақсади сафарбар намудани афкори ҷамъиятӣ барои ҳалли мушкилот мутабоқи талабот ва ташаббусҳои аврупоӣ ҳозира ва оянда.

Дар хотима қайд мекунем, ки мавзӯи таълими ВАО ва алаҳусус, таълими медиавӣи насли наврас аз ҷиҳати худ беканор аст ва саволҳои наву бештарро ба миён меорад. Барои нигоҳ доштани суръати рушди муосир ва саҳм гузоштан дар иҷрои нақши мураббӣи насли наврас, волидон ва омӯзгорон бояд барои татбиқи барномаҳо, ҷоранинҳои ва ташаббусҳо, таблиғи ғояҳо ва тавсияҳои аврупоӣ бештар диққат ва кӯшиш кунанд ноил шудан ба салоҳияти ВАО, таъмини муносибати ҳамоҳангшуда ва ҳамоҳанг ба ҳалли ин масъала.

**«ДУСТОНИ ДУРӮҒ»-и
МУТАРЧИМ ДАР НАЗАРИЯ
ВА АМАЛИЯИ ТАРЧУМА**

Тураева Дилноза – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ Донишгоҳи байнамиллалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

**ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ»
ПЕРЕВОДЧИКА В ТЕОРИИ И
ПРАКТИКЕ ПЕРЕВОДА**

Тураева Дилноза – ассистент кафедры иностранных языков Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана.

**"FALSE FRIENDS" OF THE
TRANSLATOR IN THE
THEORY AND PRACTICE OF
TRANSLATION**

Turaeva Dilnoza – an assistant at the Department of Foreign Languages at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

E-MAIL: dilnoza_turaeva@bk.ru

Калидвожаҳо: тарчума, мутобикат, баробарӣ, назария ва амалия, воҳиди забон, истилоҳот, таснифоти тарҷумонӣ.

Мақолаи мазкур, ба муодили "дӯстони бардурӯғи тарҷумон" ва ё бо ибораи дигаре, ки "дӯстони ғалатандози тарҷумон" – бахшида шудааст, ҳам ба таври назариявӣ ва ҳам амалӣ тарҷумон ғаболона истифода мебарад ва ин метавонад ба омилҳои назариявӣ ва интиқоли нодурусти тарҷума шомил карда шавад. Ҳам бо тафсири ҳам бо тарҷумаи гуногун чунин мафҳумҳои душвортарҷумаро ҳамчун "муодилнокӣ", "мутобикати тарҷума" муайян карда мешавад.

Ключевые слова: перевод, адекватность, эквивалентность, теория и практика, языковая единица, термин, классификация перевода.

Статья посвящена, «ложным» эквивалентам, обозначающие другое осмысления. Понятие «ложные друзья переводчика» обладает стабильностью, активно используется как теоретиками, так и практиками перевода и как таковое может быть отнесено к теоретико-переводческим универсалиям. И то, и другое понимание переводимости в конечном счете обуславливается трактовкой таких ключевых понятий переводоведения, как "эквивалентность", "адекватность", "сущность перевода" и др.

Key words: translation, adequacy, equivalence, theory and practice, language unit, term, translation classification.

The article is devoted to "false" equivalents, denoting another comprehension. The formation of "false friends of the translator" has stability, is actively used in theorists and translated practices, and as such can be attributed to theoretical and transmission universals. Recently, and another understanding of the translatability is ultimately determined by the interpretation of such key concepts as "equivalence", "adequacy", "essence of translation" etc.

За последние годы возрос интерес исследователей к категории слов, называемых в литературе по переводу "ложными друзьями переводчика". Этот интерес не случаен. Как показывает анализ переводов, количество ошибок, допускаемых переводчиками в данной категории слов, чрезвычайно высоко. Их часто совершают высококвалифицированные переводчики. Таким образом, исследования данной категории слов обуславливаются потребностями практики перевода.

Название «ложные друзья переводчика» - калька с французского *faux amis du traducteur*. Оно появилось в 1928 г. в работе французских ученых М Кесслера и Ж. Дерокини. С того времени в разных языках возникло множество других названий для обозначения данной категории слов'. В отечественной литературе по переводу укрепилось название «ложные друзья переводчика». Существуют немецкий и английский варианты кальки: *falsche Freunde des Übersetzers* и *false friends of translators*. Уместно привести высказывание Р.Д. Будагова, обосновывающего утверждение этого названия в русском языке: "Хотя словосочетание «ложные друзья переводчик»" и длинно и слишком открыто, чтобы стать термином, оно все же терминируется за последние годы. Во-первых, это словосочетание, по-видимому, не имеет равного и более краткого эквивалента; во-вторых, сама его "открытость" привлекательна: она как бы напоминает, какие ловушки ожидают всех, кто имеет дело с разными языками".

Как нам представляется, название "ложные друзья переводчика" обладает тем преимуществом, что очень точно характеризует переводческое явление. При переводе данной категории слов могут происходить ложные отождествления, поскольку междуязычные аналогизмы имеют некоторую графическую /или фонетическую/, грамматическую, а часто и семантическую общность. В настоящее время термин "ложные друзья переводчика" в основном используется тогда, когда авторы касаются проблем теории и практики перевода. Однако он не удовлетворяет некоторых авторов, проводящих фундаментальные лингвистические исследования данной категории слов. Вместо образного метафорического названия К.Г.М. Готлиб, например, использует термин "междуязычные аналогизмы". Такой подход вполне оправдан, поскольку некоторые авторы исследуют междуязычные аналогизмы не только в реальной ситуации двуязычия /в частности, перевода/, но и проводят синхронно-сопоставительный анализ данной категории слов.

Особого внимания в этой области заслуживают работы В.В. Акуленко, давшего обоснование "этой широкой, семантически разнородной двуязычной категории". Автором проанализированы источники и явления "ложных друзей переводчика". Они являются результатом взаимовлияний языков. В его работах уточняются понятия "ложных друзей переводчика», "интернализмов и псевдоинтернационализмов, которые многими авторами не разграничивались и использовались как взаимозаменяемые. Ученый характеризует "ложные друзья переводчика" как семантически разнородную категорию слов, включающую интернациональную лексику /межъязыковые относительные синонимы сходного вида/, псевдоинтернациональные слова /межъязыковые омонимы/ и межъязыковые паронимы. В его работах дается аргументированное описание всех трех групп слов, составляющих категорию "ложных друзей переводчика", В работах В.В. Келтунла подчеркивается положение о том, что расхождение смыслового содержания параллельных интернациональных слов в разных языках представляет собой естественный и неизбежный процесс, связанный с развитием общества. На большом фактическом материале автор показывает, что каждое интернациональное слово проходит в соответствующем языке свой путь семантического развития. Семантическая эволюция интернациональных слов протекает в разных языках по-разному. Она обусловлена спецификой лексико-семантической системы конкретного языка. Некоторые различия в смысловой структуре Интернациональных слов разных языков являются естественными и закономерными и не меняют интернационального характера интернационализмов.

Анализ примеров "ложных друзей" показывает, что наибольшее количество ошибок возникает при переводе интернациональной лексики. Интернациональные параллели характеризуются общностью смысловой структуры и поэтому легко отождествляются при переводе. Однако в результате таких отождествлений нередко возникают ложные эквиваленты, поскольку наряду с общностью в их смысловых структурах имеются и существенные различия, о которых переводчик часто забывает.

С целью всестороннего изучения категории слов, относящихся к "ложным друзьям переводчика", проводятся сопоставительные исследования. Поскольку категория "ложных

друзей переводчика" является двуязычной, ученые исследуют ее на уровне двух языков, т.е. английского и русского (В.В.Акуленко), немецкого и русского (В.В.Келтуяла, К.Г.М.готлиб), русского и французского (В.М.Муравьев) и др. Исследования ведутся как в синхронно-сопоставительном плане, так и в реальной ситуации двуязычия /перевода/. По своей типологии, «ложных друзей» переводчика сложно различить. «Ложные друзья переводчика» подразделяются на четыре основных типа.

К первому типу таковых относятся слова ИЯ, созвучные словам ПЯ, но полностью расходящиеся с ними своим значением:

der Termin немецкое - Не термин, а 1. срок; 2. Судебное заседание; 3. договоренность о встрече, или же shadow cabinet англ – не тень, а временный изолятор для допроса.

das Feuilleton - не фельетон, а литературный отдел в газете или журнале (в Австрии также газетная статья, фельетон)

der Dramaturg - не драматург (писатель создающий пьесы), а заведующий литературной частью театра

der Rock - юбка (а не рок-музыка - die Rockmusik)

К следующей группе «ложных друзей переводчика» относятся такие многозначные слова ИЯ, у которых часть значений совпадает со значением внешне сходного слова ПЯ, а часть значений расходится. «Ложные друзья» этого типа встречаются чаще, чем относящиеся к первому типу:

der Referent - не только 1. The referent (должностное лицо), но и Докладчик

2. der Ingenieur - не только 1. инженер (Diplomingenieur), но и 2. техник (специалист со средним образованием)

К следующей группе «ложных друзей переводчика» относятся лексические единицы исходного языка, у которых есть сходное по звучанию или написанию слово в ПЯ, являющееся одним из своих значений эквивалентом слова ПЯ, однако у того же самого слова ПЯ есть еще одно или несколько значений, не имеющих ничего общего со своим звуковым (буквенным) аналогом в ИЯ. Например:

The Radiator- радиатор (нагревательный прибор), но не радиатор автомашины (по-немецки: der Kühler)

Navigation - навигация (кораблевождение), но не навигация в значении «судоходство», «мореплавание» (по-немецки: Schiffahrt) и также не навигация в значении «судоходный сезон» (по-немецки: Schiffahrt-saison)

Amortization - 1. амортизация в значении «постепенное снижение ценности в результате изнашивания» (эк. термин) и 2. Амортизация в значении «постепенное снижение долгов» (эк. термин), но не амортизация в значении «смягчение толчков» (техн. термин; по-немецки: Stoßdämpfung)

Особую группу «ложных друзей переводчика» составляют меры весов и других величин измерения, созвучные в ИЯ и ПЯ, но не совпадающие по количеству:

Pound - 500 гр., в то время как русский фунт - 409,5 гр.

Zester - в Германии - 50 кг (100 немецких фунтов); в Австрии и Швейцарии Zester равняется 100 килограммам

Billion - "триллион". Мера величины не совпадает по своему количественному содержанию с русским "биллион" (1000 миллионов или миллиард). Так что придется "убирать" один нуль.

Соотношение значений созвучных слов двух разных языков может быть точно таким же, как и соотношение других взаимозаменяемых слов ИЯ и ПЯ: то есть частично совпадать и частично расходиться. В качестве примера можно привести заимствованное из английского слово Hooligan. В русском языке хулиганом называют человека, своими действиями демонстрирующего явное неуважение к обществу и личности, грубо нарушающего общественный порядок, бесчинствующего в общественном месте или в семье. В Германии же словом Hooligans называют главным образом бесчинствующих футбольных бо-

лельщиков, приходящих на футбол затем, чтобы устроить побоище с болельщиками другой команды. Сравните:

Beim Weltmeisterschafts-Qualifikationsspiel zwischen Italien und England in Rom zerlegten Hooligans von der Insel in der Innenstadt Kneipen und Geschäfte. Anschliessend lieferten sie sich im Stadion eine Schlacht mit der Polizei. („Spiegel“, 3.11.1997)

Все типы «ловушек», обусловленных межъязыковой асимметрией в области сходных по внешней форме лексических единиц, Н.К. Грабовский разделяет, прежде всего, на две большие группы: реально существующие диалексемы и потенциально возможные. На первый взгляд такое деление представляется довольно странным: какую трудность для переводчика может составить то, что реально не существует? Но на самом деле не существующие реально лексемы довольно часто оказываются «ложным другом переводчика». Обратимся к тому типу отношений несоответствия, который Л.С. Будагов сформулировал так: «Слово в одном языке вступает во взаимодействие со словосочетанием в другом».

Отличие заключается в том, что в данных типах оппозиций не наблюдается реальной межъязыковой аналогии форм, с которой мы привыкли сталкиваться, рассматривая примеры «ложных друзей переводчика».

Интересно проследить, как разные языки используют аналогичные словообразовательные потенции, называя одни и те же денотаты. Для этого удобно обратиться к специальной, технической терминологии, обозначающей конкретные денотаты. Можно использовать ту же морфему авто, но уже как усеченную форму слова автомобиль. Возьмем в качестве примера термины автострада и автоцистерна и посмотрим, каким образом используют интернациональную морфему русский, английский, немецкий языки.

Русский	Английский	Немецкий
автоцистерна	tanker, tank-car	Das Tankfahrzeug Der Tankwagen
автострада	motor-road, motor-way, speedway	Die Autobahn

Эти примеры греко-латинского происхождения убедительно показывают межъязыковую асимметрию в использовании аналогичных словообразовательных моделей и аналогичных словообразовательных элементов.

Отсутствие реального эквивалента сходной формы в языке перевода при потенциальной возможности образования и создает иногда ловушку для переводчика. Так, русское слово автоколонна переводится на немецкий сходным по внешней форме словом Autokolonne, а для перевода слова автобаза использовать интернациональную морфему auto-уже не удастся: автобаза ~ Kraftwagendepot. В немецком языке есть и слово Porträt (портрет), используемое, может быть, менее часто, чем Bild, Bildnis, но как эквивалент слова автопортрет данная словообразовательная модель не используется - Selbstbildnis, хотя она потенциально возможна, что подтверждает пример слова Autobiographie (автобиография).

Ошибка может возникнуть главным образом при переводе с русского языка, когда внимание переводчика ослабляется наличием в языке перевода аналогичных по форме морфем, слов и словообразовательных моделей.

Но не только греко-латинские основы в силу своей интернациональности могут создать трудности. В европейских языках немало и общих корней, и общих суффиксов. Но не всегда их сочетание в разных языках аналогично. Так, в русском языке немало слов с суффиксом -ада, заимствованных из самых разных языков: олимпиада, триада и др. - из греческого; бравада, эстакада, аркада и др. - из французского; блокада - из английского; цикада - из латинского; армада - из испанского; тампонада - из немецкого; автострада, серенада и др. - из итальянского.

Русский язык и сам создал немало подобных слов из заимствованных слов путем прибавления к ним этого суффикса. По модели слова греческого происхождения олимпиада (Ολυμπιάδος) были созданы: спартакиада, альпиниада, универсиада, эксцентриада, ро-

бинзонада и др. У переводчика, сознающего, что в языке перевода есть и соответствующие корневые морфемы, и аналогичная модель суффиксального словообразования, может создаться впечатление, что перевод возможен словами сходной формы. Однако это не так.

Литературы:

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. - Харьков: Изд-во Харьковского университета, 1972. - 216 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Сов. энциклопедия, 1966. - 524 с.
3. Берков В. П. Вопросы двуязычной лексикографии. - СПб.: Изд. ЛГУ. 1993. - 109 с.
4. Бреус Е. В. Основы теории и практики перевода с русского языка на
5. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Изд. 2-е. - М.: Русский язык, 1986. - 256 с.
6. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. - М.: «Международные отношения», 1990. - 343 с.
7. Кацнельсон С. Д. Содержательно-типологическая концепция Вильгельма Гумбольдта Понимание историзма и развития в языкознании первой
8. Нелюбин Л.Л., Хухуни Г.Т. Наука о переводе - М.: Из-во «Флинта», 2008 - 416 с.

**РАВОБИТИ ТОЧИКИСТОН БО
КИШВАРҲОИ
СКАНДИНАВИЯ: КАШФИ
УФУҚҲОИ ТОЗА БАҲРИ
ШАРИКИИ ОЯНДАДОР
ТАҚОЗОИ ЗАМОН АСТ**

**ОТНОШЕНИЯ
ТАДЖИКИСТАНА СО
СТРАНАМИ СКАНДИНАВИИ:
ОТКРЫТИЕ НОВЫХ
ГОРИЗОНТОВ РАДИ
ПЕРСПЕКТИВНОГО
ПАРТНЕРСТВА – ВЕЛЕНИЕ
ВРЕМЕНИ**

**TAJIKISTAN'S RELATIONS
WITH SCANDINAVIAN
COUNTRIES: OPENING NEW
HORIZONS FOR A
PROSPECTIVE PARTNERSHIP
IS THE CALL OF THE TIMES**

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Аврупо, Скандинавия, Дания, Норвегия, Шветсия, муносибатҳои дипломатӣ, таърих, Президенти Тоҷикистон, муколамаи сиёсӣ, робитаҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ, табодули сафарҳо, ҳамкориҳои гуногунсоҳа.

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб - доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
Шарифзода Фирдавс Абдуфаттоҳ - котиби якуми Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих.

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб - доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана.
Шарифзода Фирдавс Абдуфаттоҳ, первый секретарь Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, кандидат исторических наук.

Sharifzoda Abdufattoh Abduvahhob, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan.
Sharifzoda Firdavs Abdufattoh, first Secretary of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, candidate of historical sciences.

E-MAIL: abdufattoh@yahoo.co.uk
firdavs.sharifzoda@mfa.tj

Мақолаи мазкур ба инъикоси натиҷаҳои таҳқиқот ва тафсилоти бадастомада оид ба таърихи ташаккул, таҳаввул ва рушди муносибатҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистон бо кишварҳои минтақаи Скандинавия тайи 32 соли барқарорӣ робитаҳои дипломатӣ бахшида шудааст. Муаллифон хосатан диққатро ба моҳияту мундариҷа ва самараҳои равобити Тоҷикистон бо се кишвари минтақа – Дания, Норвегия ва Шветсия, аз ҷумла иттилоъ роҷеъ ба тамосу музокироти сиёсӣ дипломатии сатҳи оливу баланд, таҳлили ҳамкориҳо дар соҳаҳои иқтисодӣ, гуманитарӣ, маориф, тандурустӣ, кишоварзӣ, энергетика ва ғайра равона сохтаанд. Дар охири мақола бо хулосабарорӣ аз ҳамкориҳои ҷойдошта дар замони муосир ба зарурати танзими сафарҳои сатҳи оливу баланди дучониба ва таҳкими ҳамгироии иқтисодию тичоратӣ ишора шудааст. Зимни таҳияи мақола китобҳову рӯзномаҳо перомуни фаъолияти сиёсати хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва наشريҳои Вазорати корҳои хориҷӣ, адабиёти илмӣ-оммавӣ, инчунин

дигар матолиби электрони дохилию хоричӣ ва маводи иттилоотию оморӣ истифода шудааст.

Ключевые слова: Таджикистан, Европа, Скандинавия, Дания, Норвегия, Швеция, дипломатические отношения, история, Президент Таджикистана, политический диалог, экономические и гуманитарные взаимосвязи, обмен визитами, многопрофильное сотрудничество.

Данная статья посвящена отражению результатов исследований и извлеченных данных по истории становления, эволюции и развития многогранных отношений Таджикистана со странами Скандинавского региона на протяжении 32 лет поддержания дипломатических отношений. Особое внимание авторы уделяют сути, содержанию и результатам отношений Таджикистана с тремя странами региона – Данией, Норвегией и Швецией, включая сведения о политико-дипломатических контактах и переговорах на высоком уровне, анализ сотрудничества в экономической и гуманитарной сферах, а также в области образования, здравоохранения, сельского хозяйства, энергетики и так далее. В конце статьи, делая выводы из существующего сотрудничества на современном этапе, авторы указывают на необходимость организации двусторонних визитов на высшем и высоком уровне и укрепления торгово-экономической интеграции. При написании статьи были использованы книги и газеты относительно внешнеполитической деятельности Президента Республики Таджикистан и издания Министерства иностранных дел, научно-популярная литература, а также другие отечественные и зарубежные электронные публикации и информационно-статистические материалы.

Keywords: Tajikistan, Europe, Scandinavia, Denmark, Norway, Sweden, diplomatic relations, history, President of Tajikistan, political dialogue, economic and humanitarian relations, exchange of visits, multisectoral cooperation.

This article reflects the results of the research and data on the history of the formation, evolution and development of the multifaceted relations of Tajikistan with the countries of the Scandinavian region during the 32 years of the establishment of diplomatic relations. The authors pay special attention to the essence, content and results of Tajikistan's relations with three countries of the region – Denmark, Norway and Sweden, including information on high-level political and diplomatic contacts and negotiations, analysis of cooperation in the economic and humanitarian spheres, in the fields of education, health, agriculture, energy and so on. At the end of the article, the need to organize top- and high-level bilateral visits and enhance economic and trade integration is emphasized through drawing conclusions from existing cooperation in modern times. During the preparation of the article, books and newspapers about the foreign policy activities of the President of the Republic of Tajikistan and publications of the Ministry of Foreign Affairs, popular scientific literature, as well as other domestic and foreign

electronic materials and informational and statistical materials were used.

Скандинавия, ки маъмулан се кишвар – Дания, Норвегия ва Шветсияро дар бар мегирад, минтақаи сукувати халқҳои дорои муштаракоти қавии таърихӣ, фарҳангӣ ва забонӣ дар қисмати шимолу ғарбии Аврупо буда, нимҷазираҳои Скандинавия ва Ютландия, ҷазираҳои Готланд, Зеландия ва ғайраро фаро мегирад. Ҷуғрофияи ин минтақа гуногуншакл аст – аз фиордҳои Норвегия (халиҷҳои масдуд бо соҳилҳои баланди кӯҳӣ) дар ғарб ва кӯҳҳои Скандинавия дар баъзе қисматҳои Норвегия (баландтарин қуллаи минтақа Галлхёпигген, 2469 метр) ва Шветсия то нишебу водихои Дания дар ҷануб ва галаҷазираҳову кӯлҳо ва моренаҳо (мероси даврони яхбастагӣ) дар шарқ, инчунин ҷангалзорҳои паҳновар қариб дар тамоми минтақа. Аммо ҷолиби диққат он аст, ки кишварҳои Скандинавия ба даҳгонаи давлатҳо бо сатҳи паस्तтарини коррупсия тибқи радабандии марбут ба шохиси таҳлили коррупсия “СРІ” ва ҳамчунин ба даҳгонаи мамлакатҳои мутараққитарин бар асоси меъёрҳои шохиси рушди инсонӣ шомиланд. Шояд ҳамин ва низоми беҳтарини таъминоти иҷтимоӣ бошад, ки дар соли 2024 аллақай маротибаи зиёд ин давлатҳо ба даҳгонаи кишварҳои мардумонашон хушбахттарин дар олам бино ба Гузориши ҷаҳонии хушбахтӣ (Ватани Ҳанс Кристиан Андерсен – Дания дар радабандӣ ҷойи 2-юм, Шветсия – 4-ум ва Норвегия – 7-ум) ворид шуданд [17]. Ин омил моро водор мекунад, ки пеш аз рӯи ба таҳлилу тадқиқи мавзӯи муносиботи Тоҷикистон бо ин се кишвари пешрафтаи аврупоӣ, каме паҳлуҳои гуногуни ҳаёту фаъолияти онҳоро омӯзем.

Минтақаи Скандинавия бо соҳилҳои баҳрҳои Норвегӣ дар шимол ва ғарб, Шимолӣ дар ҷанубу ғарб, Балтика дар ҷануб ва шарқ ва Халиҷи Ботникӣ дар шимолу шарқ иҳота ёфта, ҳамзамон ҳуди қаламраваш молики шабакаи зичи дарёҳо (дарёи дарозтарин Гломма, дар ҷануби Норвегия) мебошад ва аз ин рӯ гидроэнергетика нақши муҳимро дар таъмини қувваи барқ мебозад. Шумораи умумии аҳолии ҳарсе кишвари Скандинавия (Дания, Норвегия ва Шветсия) ба ҳолати соли 2023 тақрибан 22 млн. нафар буда, сиёсати муҳочирати онҳо бештар ба узвияташон дар минтақаи Шенген, инчунин аъзогии Шветсия ва Дания дар Иттиҳоди Аврупо вобастагӣ дорад. Масалан, қисми зиёди муҳочирон ба Шветсия дар доираи муҳочирати меҳнатӣ (қариб 21%) ва тариқи барномаҳои муттаҳидшавии оилаҳо (тахминан 20%) меоянд [18].

Ҳарсе давлати Скандинавия – Дания, Норвегия ва Шветсия – монархияҳои парламонӣ буда, дар ин подшоҳӣҳо ваколатҳои сарвари сулолаи ҳукмрон (дар Дания ва Норвегия сулолаи подшоҳии ҳоким сулолаи Глюксбургҳо ва дар Шветсия – сулолаи Бернадотҳо) маҳдуданд; ҳокимияти қонунгузор пурра аз тарафи Парлумони яқпалатагӣ (дар Дания – Фолкетинг, Норвегия – Стортинг, Шветсия – Риксдаг) ва ҳокимияти иҷроия бошад аз ҷониби Ҳукумат зери роҳбарии Сарвазир идора карда мешавад. Дар парламонҳои кишварҳои скандинавӣ чун анъана мақоми чапгароҳои марказӣ, баҳусус сотсиал-демократҳо, мустаҳкам аст [18]. Қобили зикр аст, ки ин кишварҳо аз лиҳози асъору савдо низ бо ҳам шабоҳат доранд – асъори миллии ҳарсеяшон крона (даниягӣ, норвегӣ ва шведӣ) маҳсуб ёфта, дар соли 2022 тавозуни тичорати берунаи онҳо мусбат буд.

Кишварҳои Скандинавия дорои иқтисодҳои омехтаи хеле рушдкардаи Аврупо ҳастанд, ки гувоҳи ин маҷмуи маҳсулоти дохилии номиналии онҳо мебошад: Дания (410 млрд. долл. ИМА, соли 2024, ММД ба ҳар сари аҳоли 68,898 долл. ИМА), Норвегия (547 млрд. долл. ИМА, соли 2023, ММД ба ҳар сари аҳоли 92,646 долл. ИМА) ва Шветсия (623 млрд. долл. ИМА, соли 2024, ММД ба ҳар сари аҳоли 58,529 долл. ИМА).

Бахшҳои мухталифи саноати ин кишварҳо низ нишондиҳандаи возеҳи рушди иқтисодияшон ба шумор меравад. Самтҳои калидии саноати Дания истехсоли турбинаҳои бодӣ, таҷҳизоти тиббӣ, киштисозӣ, дорусозӣ, саноати оҳану пӯлод, металҳои ранга,

химиявӣ, коркарди озука, мошинсозӣ ва таҷҳизоти нақлиётӣ, электроника, сохтмон, мебелсозӣ ва дигар маснуоти чӯбӣ мебошанд. Дания мақарри як зумра ширкатҳои бузурги муҳандисӣ ва технологияҳои баландсифат, аз қабилӣ таҷҳизоти саноатӣ, аэроқайҳонӣ, робототехника, доруворӣ ва электроника буда, ширкатҳои “Danfoss” (тарроҳӣ ва истеҳсоли электроникаи саноатӣ, таҷҳизоти гармидиҳӣ ва сардкунӣ, технологияҳои барқӣ ва ғайра) ва “Grundfos” (истеҳсолгару содиротгари бузурги обкашҳои даврӣ)-ро метавон мисол овард [19].

Норвегия сатҳи баландтари зиндагиро дар қиёс бо дигар кишварҳои Аврупо доро буда, саноатҳои калидии онро истихроҷи нафту гази табиӣ, нақлиёти киштӣ, моҳигирӣ, коркарди хӯрока, киштисозӣ, саноатҳои қоғаз, металл, химиявӣ, чӯбу тахта, кӯҳӣ ва бофандагӣ ташкил медиҳанд. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки бо вучуди захираҳои назарраси сӯзишвории карбон, неруи барқ дар Норвегия ба 95% тариқи неругоҳҳои оби барқӣ таъмин мегардад. Ширкатҳои калони норвегӣ “Equinor” (нафт ва энергияи таҷдидпазир), “Norsk Hydro ASA” (яке аз бузургтарин ширкатҳои истеҳсоли алюминий ва энергияи барқароршаванда), “Telenor ASA” (ширкати пешсафи телекоммуникатсионӣ), “Aker ASA” (ширкати сармоягузори бахши саноатӣ бо тамаркуз ба нафту газ, неруи таҷдидпазир, технологияҳои сабз, нармафзори саноатӣ ва ҳоказо), “Aker Solutions ASA” (муҳандисӣ ва сохтмони инфрасохтори энергетикӣ) ба шумор мераванд [20].

Иқтисоди Шветсия ба содирот нигаронида шуда (бахши муҳандисӣ 50% истеҳсолот ва содиротро ташкил медиҳад), тақягоҳи он бештар саноатҳои чӯбу тахта, гидроэнергетика ва маъдани оҳан мебошад. Бахшҳои асосии саноат аз мошинсозӣ, таҷҳизоти саноатӣ, телекоммуникатсия, дорусозӣ, асбобҳои дақиқ, маснуоти химиявӣ, саноати кӯҳӣ низ иборатанд. Ширкатҳои оламшумули шведӣ – “Volvo” ва “SKF” (мошинсозӣ), “Ericsson” ва “TeliaSonera” (телекоммуникатсия), Scania (истеҳсоли мошинҳои вазнини боркаш, саноатӣ ва автобусҳо), “ASEA/ABB” (электротехника ва мошинсозии энергетикӣ), “Alfa Laval” (таҳия ва истеҳсоли таҷҳизоту технологияҳои таҳкими самаранокии равандҳои истеҳсоли), “Sandvik” (маҳсулоту хизматрасониҳои саноати кӯҳӣ), “Electrolux” (истеҳсоли асбобҳои рӯзгор) ва “Dyno Nobel” (истеҳсоли моддаҳои тарканда) [21].

Муносибот бо Дания. Подшоҳии Дания нахустин кишвари скандинавӣ мебошад, ки Тоҷикистон бо он муносибатҳои дипломатӣ (21 январи соли 1992) барқарор карда, ҳамзамон ягона давлати минтақаи Скандинавия аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба пойтахти он ду маротиба сафари корӣ анҷом додаанд.

Ташрифи аввалини Сарвари давлати тоҷикон ба шаҳри Копенгаген санаҳои 9-12 марти соли 1995 ба хоҳири иштирок ва суҳанронӣ дар Саммити ҷаҳонӣ баҳри рушди иҷтимоӣ сураат гирифт [1, с. 83]. Дар ин зимн бояд зикр кард, ки шахсони воломақом ва ҳайатҳои расмӣ ҷониби даниягӣ низ дар навбати худ оғоз аз нимаи дуҷуми солҳои 1990-ум аз шаҳри Душанбе дидан менамуданд. Сафарҳои Шоҳзодаи Дания Йоахим ва вазири мудофиаи ин кишвар Ганс Гасккерул (14 ноябри соли 1996) ва Раиси Амалқунандаи САҲА, вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Дания Нилс Хелвег (20 августи соли 1997) ба Тоҷикистон бозгӯи нияту мароми неки ҷониби Дания ҷиҳати роҳандозии муносибатҳои шарикӣ ва ҳамкориҳои созанда бо кишвари мо мебошад [1, с. 187, 192].

Боиси тазаккур аст, ки равобат бо давлатҳои Скандинавия дар бахши ҳарбӣ ва таъмини амнияти минтақа аз ибтидои солҳои 2000-ум ба таври хуб ба роҳ монда шуда буд. Чунончи, 19 апрели соли 2001 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гурӯҳи роҳбарони намояндагӣҳои ҳарбии сафоратхонаҳои як қатор давлатҳои аврупоиро, ки дар Федератсияи Россия ба қайд гирифта шудаанд, аз ҷумла кишварҳои Дания, Норвегия, Шветсия, Финляндия ва Фаронсаро ба ҳузур пазируфтанд. Дар рафти суҳбат сардорони намояндагӣҳои ҳарбии хориҷӣ ба баҳои Роҳбари давлати тоҷикон нисбати авзоъ дар минтақа, мушкилоти Афғонистон ва вазъи сарҳади кишвари мо бо ин давлати ҳамсоя, мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи нашъадор ва зухуроти

терроризми байналхалқӣ ва экстремизм дар шаклҳои мухталифи он тавачҷуҳи зиёд зоҳир карданд [10].

Солҳои баъдӣ Дания сафирони ғайримуқими хешро дар Тоҷикистон таъйин намуда, солҳои 2002 ва 2005 сафирони тозатаъйини даниягӣ Ларс Виссинг ва Пйер Карлсен зимни супоридани эътимодномаҳояшон ба Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон азви кавиашонро ҷиҳати рушди муносибатҳои дучониба ва бисёрҷониба итминон доданд.

Соли 2009 дар таърихи равобити Тоҷикистон бо Дания пурмуҳтаво буд. 8 октябри соли 2009 мулоқоти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо вазири корҳои хориҷии Дания Пер Стиг Меллер баргузор гардид, ки дар рафти он масоили ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Дания ва дар маҷмӯъ бо Иттиҳоди Аврупо баррасӣ шуд. «Таҳкими равобит бо кишварҳои Иттиҳоди Аврупо яке аз самтҳои муҳим ва стратегии сиёсати хориҷии Тоҷикистон аст ва мо омодаем бо давлатҳои узви Иттиҳод, аз ҷумла бо Дания робитаҳои гуногунҷанба дошта бошем», - изҳор доштанд дар оғози суҳбат Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон. «Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз бисёр ҷиҳат мавқеи калидӣ дорад ва мо ба вусъати ҳамкорӣ бо он манфиатдорем», - посух дод вазири корҳои хориҷии Дания. Ӯ аз мавқеи Тоҷикистон оид ба масоили амниятӣ субот, ҳалли мушкилоти вобаста ба гармшавии иқлим, дастрасӣ ба оби тозаӣ нӯшоқӣ ва дигар масоили ҳалталаби минтақавию ҷаҳонӣ изҳори қаноатмандӣ карда, ҳавасмандии кишвари худро ба густариши ҳамкориҳои гуногунҷанба, аз ҷумла иқтисодӣ бо кишвари мо таъкид намуд [4, с. 287]. Дипломати баландпояи даниягӣ пас аз мулоқоти худ бо Президенти Тоҷикистон аз баргузориҳои Конфронси байналмилалӣ бахшида ба бузургдошти Имоми Аъзам дар шаҳри Душанбе истиқбол намуда, иброн дошт, ки чунин ҳамош ба дарки дурусти моҳияти мазҳаб ва ҳамзистии намояндагони адёни мухталиф мусоидат мекунад. Бояд ёдовар шуд, ки замони ҳузури нерӯҳои СААШ ё Этилифи байналмилалӣ мусоидат ба амният дар Афғонистон 3-4 фарванд ҳавопаймоҳои низомии боркаши “Геркулес-130”-и Дания, ки дар музофоти Ҳилманди Афғонистон амалиёти низомӣ анҷом медоданд, аз фурудгоҳи шаҳри Душанбе ва хадамоти ҳайати низомии Фаронса дар ин фурудгоҳ истифода мекарданд [10].

Ҳамчунин соли 2009 бо он хос буд, ки Роҳбари давлат Э. Раҳмон дар қори Конфронси 15-уми тарафҳои Конвенсияи СММ оид ба тағйирёбии иқлим дар Копенгаген, Дания (7-18 декабр) ширкат варзида, зимни баромади худ пешниҳод намуда буданд, ки Бунёди байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо таъсис дода шавад [2, с. 194].

Бино ба мушоҳидаҳо, шарикӣ миёни мақомоти танзимкунандаи ду кишвар дар самти кумак ба паноҳандагон дар сатҳи матлуб роҳандозӣ шудааст. Дар ин росто, 3 октябри соли 2012 муовини вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон генерал-майори милитсия Саид Ҷураҳонов бо намояндагони Вазорати корҳои хориҷии Подшоҳии Дания хонум Карэн Нилсон ва ҷаноби Чулиан Брэт вохӯрӣ доир намуд. Дар рафти гуфтушунид тарафҳо масъалаҳои ҳамкориҳо байни Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шурои Дания оид ба гурезаҳо, таъсис додан ва ба роҳ мондани Маркази нигоҳдории муваққатии шахсони паноҳҷӯянда дар шаҳраки Алмосӣ, расонидани кумак дар бунёди зербинои ҷойи кӯчонидашуда дар ноҳияи Қумсангир, инчунин кумаки техникӣ ба дигар ташаббусҳои Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон матраҳ карданд.

Дастгирии Дания нисбати соҳаи тандурустии Тоҷикистон дар ҷаҳорҷӯби фаъолияти Созмони умумичаҳонӣ тандурустӣ (СУТ) низ дар ин давра эҳсос мегардид. Ҳамин тавр, 23-24 октябри соли 2014 ҳайати Дафтари минтақавӣ аврупоӣ СУТ бо роҳбарии директори минтақавӣ хонум Жужанна Якаб ва Улҳазрат, ҳамсари Валиаҳди Дания хонум Мэри, ки сарпарастӣ Дафтари минтақавӣ аврупоӣ СУТ мебошад, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф оварда, зимни мулоқот бо вазири корҳои хориҷии кишвар Сирочиддин Муҳриддин роҷеъ ба масъалаҳои мубрами ҳамкориҳои Тоҷикистону СУТ, ҷараёни татбиқи барномаву лоиҳаҳо дар соҳаи тандурустӣ, аз ҷумла дар бахшҳои ҳифзи саломатии модар ва кӯдак, иммунизатсия, пешгирии бемориҳо ва дигар мавзӯҳо табодули назар кард [10].

Дар равобити иқтисодии Тоҷикистон бо Дания зарфиятҳои бузург ҳанӯз истифода нашудаанд, зеро бино ба маълумоти Агентии омили кишвар дар соли 2023 гардиши савдои дучониба 2 млн. 723,5 ҳазор долл. ИМА-ро ташкил дод, ки ин нишондод танҳо ба 15,4% савдои соли 2022 (17,7 млн. долл. ИМА) баробар аст. Новобаста аз ин, техникаву технологияи баландсифати Дания дар ширкату корхонаҳои тоҷик роиҷ аст. Масалан, 31 октябри соли 2023 дар шаҳри Душанбе корхонаи нави истеҳсолии “Фабрикаи қаннодии Амирӣ” бо таҷҳизоти муосири васлу насбшуда ба фаъолият шуруъ кард, ки аз ҷумла аз Дания ворид гардидааст. Чунин технология ба Осиеи Марказӣ бори аввал оварда шудааст. Ба ғайр аз ин, таҷрибаи пешқадами Дания дар бахши андоз ва рақамикунонии он мавриди омӯзиши Тоҷикистон гардид. Ҳамин тариқ, санаҳои 4-7 декабри соли 2023 ҳайати намоёндагони Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии раиси Кумита Нусратулло Давлатзода ба шаҳри Копенгагени Дания бо мақсади шиносӣ бо таҷрибаи мақомоти андози ин кишвар дар самти маъмурикунонии андоз аз арзиши иловашуда, низоми идоракунии хавфҳо ва рушди хизматрасониҳои электронӣ барои андозсупорандагон сафари хизматӣ анҷом дод [10].

Боиси хушнудист, ки 21 январи соли 2022 миёни Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Сарвазири Подшоҳии Дания муҳтарам Фредериксен Метте ба муносибати 30-юмин солгарди барпо намудани робитаҳои дипломатии ду кишвар мубодилаи барқияҳои табрикӣ ба амал омад. Худи ҳамон рӯз инчунин табодули номаҳои табрикии вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочиддин Муҳриддин ва вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Дания Йеппе Кофод сурат гирифт [10].

Муносибот бо Норвегия. Робитаҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Подшоҳии Норвегия 29 июни соли 1992 роҳандозӣ шуда, то ин дам муносибатҳои ду давлат танҳо бо мукотибаи дипломатӣ, сафару вохӯриҳои ташрифотӣ ва тасмиму амалҳои алоҳидаи ҳамкорӣ дар бархе аз бахшҳо маҳдуданд ва аз пояи шартномавӣ-ҳуқуқӣ бархурдор нестанд. Сафири Тоҷикистон дар Подшоҳии Норвегия Қаландар Идидбек (аз 13 феввали соли 2020) бо қароргоҳ дар ш. Вена буда, сафири Норвегия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қароргоҳ дар ш. Осло) ҷаноби Ҷон Микал Квистад мебошад [13].

Вазирони корҳои хориҷии Норвегия ду маротиба ба Тоҷикистон сафар намудаанд. 19 сентябри соли 1999 ташрифи Раиси амалкунандаи САҲА, вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Норвегия Кнут Воллебек ба Душанбе анҷом ёфта, ӯро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳузур пазируфтанд. Маротибаи дуюм вазири корҳои хориҷии ин кишвар аз Тоҷикистон соли 2004 боздид намуд [1, с. 200].

Бояд қайд кард, ки аз оғози истиқлолияти давлатии Тоҷикистон, Ҳукумати Норвегия ба кишвари мо ёрии гуманитарӣ ва техникӣ расонидааст. Ҳамчунин, Подшоҳии Норвегия дар доираи барномаҳои САҲА бо мақсади нобуд кардани аслиҳои сабуки оташфишон ва лавозимоти муқаррарии ҷангӣ ба Тоҷикистон кумаки молиявӣ тахсис намудааст. Дар боби мададҳои беғарази Норвегия ба мардуми Ҳукумати Тоҷикистон месазад ёдрас шавем, ки 6 августи соли 2010 «Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ташкилоти «Кумаки мардуми Норвегия» (Norwegian People's Aid Tajikistan) дар бораи ҳамкориҳои гуманитарӣ дар соҳаи безаргардонии минаҳо» баста шуд. Мутобиқи ин созишнома дар соли 2010 ҷониби Норвегия бо мақсади тозакунии майдонҳои минаи Тоҷикистон 7 млн. крон (1,06 млн. долл. ИМА) ҷудо кард. Аз ҷумла дар идомаи мавзӯ бояд тазаккур дод, ки 19 июни соли 2020 беш аз 600 нафар ва 16 августи соли 2020 беш аз 200 нафар муҳоҷирони тоҷик, ки дар гузаргоҳи марказии Жибек Жоли Қазоқистон дармонда буданд, бо кумаки молиявии Подшоҳии Норвегия ба Ватан баргаштанд. Ин иқдом бо мусоидати Созмони байналмилалӣ муҳоҷират ва ҷамоатҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳукуматҳои Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон сурат гирифт [11].

Масъалаҳои ҳамкориҳо бо ҷониби Норвегия вобаста ба чараҳои корҳо дар самти беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ ва имкониятҳо дар бахши татбиқи лоиҳаҳои бунёди неругоҳҳои хурди барқи обӣ 6 март соли 2012 зимни вохӯрии вазири энергетика ва

саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон Гул Шералӣ бо сафири Подшоҳии Норвегия дар Тоҷикистон чаноби Даг М. Халворсен баррасӣ гардид. 22 ноябри ҳуди ҳамон сол вазир Гул Шералӣ дар доираи сафари худ ба Осло бо вазири нафт ва энергетикаи Норвегия Ула Бортен Му, муовини вазири корҳои хориҷии Норвегия Тургейр Ларсени, роҳбарони Идораи Норвегии захираҳои об ва энергетика, шабакаи давлатии ҳамохангсозии «Statnett» ва дигар ширкатҳои энергетикӣ ин давлат мулоқотҳо анҷом дод [11].

Дипломатҳои баландпояи ду кишвар низ дар рафти музокиротҳои сершумор мавзӯи бароҳмонии ҳамкориҳо дар соҳаи энергетикаро матраҳ намудаанд. Ҳамин тавр, 25 апрели соли 2012, 30 апрели соли 2013 ва 20 апрели соли 2015 муовини вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Низомиддин Зоҳидов ҳайати норвегиро бо шумули намояндагони Вазорати корҳои хориҷӣ ва сафири Норвегия дар Тоҷикистон (нахуст Даг М. Халворсен сипас Оле Йохан Бёрной)-ро ба ҳузур пазируфт. Н. Зоҳидов ҳини ин мулоқотҳо таваҷҷуҳи ҳамтоёни норвегии худро ба имкони ҳамкориҳои ду кишвар дар баҳши гидроэнергетикӣ, ки бо назардошти иқтидори мавҷудаи кишварамон ва таҷрибаи Норвегия барои Тоҷикистон мубрам аст, ҷалб карда, ҳамчунин густариши равобита мутақобилан судманди тичоративу иқтисодиро муҳим арзёбӣ намуд. Ҳамзамон, раванди татбиқи лоиҳаҳои, ки аз ҷониби Норвегия дар Тоҷикистон маблағгузорӣ карда мешаванд, муҳокима гардид [11].

Боиси қаноатмандист, ки аз соли 2018 инҷониб миёни вазирони корҳои хориҷии ду кишвар як силсила вохӯриҳои судманд анҷом дода шуданд. Нахуст, 6 декабри соли 2018 дар шаҳри Милани Италия дар ҳошияи ҷаласаи 25-уми Шурои вазирони корҳои хориҷии кишварҳои ширкаткунандаи САҶА мулоқоти вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочиддин Мухриддин ва вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Норвегия хонум Ине Мари Эриксен Сорейде баргузор гардид. Зимни гуфтушунид мусоҳибон масоили ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи байни Ҳукумати Тоҷикистон ва Ҳукумати Норвегия, аз ҷумла масъалаҳои шароқат дар доираи САҶА ва СММ, инчунин таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ миёни ду кишварро мавриди муҳокима қарор доданд [23]. Сониян, дар рафти ду вохӯрии навбатӣ, 23 сентябри соли 2019 ва 21 сентябри 2021 дар ҳошияи иҷлоси Маҷмаи Умумии СММ вазирон оид ба масъалаҳои роҳҳои тақвияти ҳамкориҳои дучониба дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла иқтисоду тичорат, сайёҳӣ, энергетика, фанноварӣ ва маориф табодули афкор намуданд.

Тавре дар боло ишора шуд, ҷонибҳои рушди ҳамкориҳо дар баҳши саноат ва энергетика ҳавасмандӣ зоҳир намуда, дар ин ҷода якҷанд иқдомҳои мушаххас ба амал омадаанд. Пеш аз ҳама, 20 декабри соли 2006 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сафири фавқулодда ва мухтори Норвегия дар Тоҷикистон Оувин Нордслеттен ва ноиби калони Президенти ширкати «Hydro Aluminium» (Гидро Алюминиум)-и ин кишвар Саймон Сторезундро ба ҳузур пазируфтанд. Дар мулоқот директори генералии Корхонаи воҳиди давлатии «Ширкати алюминии Тоҷикистон» (Талко) ва ноиби калони Президенти ширкати «Hydro Aluminium» ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба созишномаи нави худ ва роҳу равиши ҳамкориҳои минбаъда дар баҳши додугирифтӣ хокаи алюминий ва алюминии аввалия гузориш доданд. Намояндаи ширкати норвегӣ изҳор дошт, ки тақрибан як аср пеш Норвегия ҳам мисли қори имрӯзаи Ҳукумати Тоҷикистон ба истифодаи имкону захираҳои гидроэнергетикӣ ва коркарди алюминий таъя намуда, қудрати иқтисодии худро хеле боло бурд ва имрӯз он ба яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон табдил ёфтааст. Дар робита ба ин ӯ таъкид дошт, ки чунин имконро Тоҷикистон ҳам дорад ва ширкати ӯ дар татбиқи амалии ин имконот дастӣ кумак дароз мекунад. Гузашта аз ин, дар санаи 27 октябри соли 2008 КВД «Талко» ва ширкати «Hydro Aluminium» оид ба таҳияи асосноккунии фаннӣ иқтисодии Неругоҳи барқи обии «Шуроб» бо иқтидори 1 ҳазор мВт дар минтақаи ҷануби ҷумҳурӣ тавофуқ ҳосил карданд. Бахусус, миёни ин ширкатҳо перомунӣ таҷдиди корпусҳои истеҳсоли электролизии корхона низ гуфтушунид сурат гирифта, танҳо дар зарфи 9 моҳи соли 2008 КВД «Талко» барои амалисозии ҷораву тадбирҳои ҳифзи муҳити зист 19 млн. сомонӣ

маблағ хароҷот кард. Ба замми ин, дар ҳудуди Тоҷикистон корхонаи муштаракӣ тоҷикӣ-норвегии «Таджгидро» дар асоси Ёддошти тафоҳум байни Вазорати корҳои хориҷии Подшоҳии Норвегия ва Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 27 апрели соли 2010 ба имзо расидааст, амал мекунад. «Таджгидро» узви барномаи Бонки аврупоии бозсозӣ ва рушд барои таъмини дастгирии машваратӣ ба ширкатҳои энергетикӣ мебошад. Ин барнома лоиҳаҳои оид ба самаранокии энергетикӣ ва аудити энергетикӣ дар бар гирифта, «Таджгидро» дар ҳамкорӣ бо Иттиҳодияи байналмилалӣ молиявӣ ва Вазорати корҳои хориҷии Норвегия ҷиҳати ҷалби маблағгузорӣ ба рушди соҳаи гидроэнергетикаи хурди Тоҷикистон фаъолиятро ба роҳ мондааст. Илова бар ин, 25 феввали соли 2018 дар ноҳияи Рашт дар доираи тарҳи «Беҳатарии энергетикӣ дар водии Рашт» бо мусоидати Ҳукумати кишвар, САҶА ва пуштибони молиявӣ Норвегия чандин иншооти соҳаи барқ мавриди истифода қарор гирифт. Хосатан, навсозии ду неругоҳи барқии обии хурди деҳаҳои Лангар ва Порвоғи ноҳияи Рашт ба роҳ монда шуд, ки иқтисори ин неругоҳҳо боло бурда шуда, бештар аз 300 хоҷагӣ дар ин деҳаҳо бо барқи худӣ таъмин гаштанд [11].

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки миёни ҷонибҳо дар соҳаи кишоварзӣ низ ҳамкориҳои хуб ба қайд расидааст. Ҳамин тариқ, 18 июли соли 2012 зимни шиносии Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо фаъолияти Маркази миллии захираҳои генетикии зироатҳои Академияи илмҳои кишоварзӣ дар деҳаи Маҳмадшои Болои ҷамоати деҳоти Сарикӣ ноҳияи Рӯдакӣ, иттилоъ дода шуд, ки мутахассисони ин марказ аз ҷумла тухмии 1022 навъи гандум ва 624 навъи ҷави маҳаллии камёфтро эҳё намуда, барои нигоҳдории садсола ба захираҳои махсуси Норвегия фиристодаанд [6].

Бо вучуди ин дастовардҳо, мутаассифона ҳаҷми савдо миёни Тоҷикистону Норвегия ғайриқаноатбахш буда, дар соли 2023 ба 562,1 ҳазор долл. ИМА расидааст, ки бинобар ин омил талошҳои бештари мақомоти марбутаи кишварамон дар шарикӣ бо бахши хусусӣ ва ҷониби Норвегия ҷиҳати вусъати табодули молу коло ва ҳамгирии иқтисодию тичоратӣ салоҳ ба назар мерасад. Ҳамзамон, бо инобати ҳамдастии хушбинона миёни Тоҷикистону Норвегия дар доираи созмонҳои байналмилалӣ, бавежа бинобар пуштибонии Тоҷикистон аз номзодии Норвегия ба узвияти Кумитаи ҳуқуқҳои кӯдаки СММ барои солҳои 2015-2018 ва ба узвияти ғайридоимии Шурои Амнияти СММ барои солҳои 2021-2022, пешниҳоди таъсиси абзори муҳими машваратҳои сиёсӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷӣ, баргузориҳои сафарҳои сатҳи баланду олӣ, эҷоди заминаи ҳуқуқии муносибатҳо ва ташкили ҷамоишҳои тичоратӣ ба манфиати қор хоҳад буд.

Муносибот бо Шветсия. Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Подшоҳии Шветсия 9 декабри соли 1992 истиқрор шудаанд. Шветсия яке аз шарикони муҳими Тоҷикистон буда, дар миёни дигар кишварҳо ва созмонҳои мададрасон мақоми намоёнро ишғол мекунад. Бо арзи сипос ёдовар мешавем, ки ҳанӯз соли 1997 аз ҷониби Шветсия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имдоди башардӯстона дар ҳаҷми 174 тонн маҳсулоти озуқаворӣ ва доруворӣ ба маблағи 68 млн. крони шведӣ ҷудо карда шуд [12].

Дар робитаҳои ҳамкорӣ байни Тоҷикистону Шветсия масоили вобаста ба раванди демократикунонии ҷомеа ва татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ аз самтҳои асосӣ ба шумор мераванд. Шуруъ аз соли 2002 бо кумаки молию техникии Шветсия дар Тоҷикистон лоиҳаҳои зиёд барои дастгирии рушди ҷомеаи шахрвандӣ, эҷоди имконоти худтаъминкунии аҳоли, инкишофи бахши кишоварзӣ, татбиқи Стратегияи миллии қоҳиши сатҳи камбизоатӣ ва ғайра амалӣ гардидаанд [5, с. 87].

Ҳукумати Шветсия дар яқоягӣ бо дигар ташкилотҳои байналхалқӣ дар қорқард ва молиявукунонии микролоиҳаҳо ва барномаҳо дар соҳаи хоҷагии қишлоқ, дар бахшҳои иҷтимоӣ, маориф ва тандурустӣ, инчунин дар ташкил додани сохторҳои ҷамъиятии демократӣ иштирок кардааст. Мавриди зикр аст, ки соли 2003 дар Душанбе Дафтари Агентии Шветсия оид ба рушд ва ҳамкорӣ (SIDA) ифтитоҳ ёфта, соли 2010 он фаъолиятро ба анҷом расонид. Соли 2004 дар асоси он намояндагии Сафорати

Подшоҳии Шветсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки онро кордор роҳбарӣ менамуд, таъсис дода шуд [6, с. 174].

Поёи шартномавӣ-ҳуқуқии ҳамкорӣ байни Тоҷикистон ва Шветсия дар ҳоли гузариш қарор дошта, айна ҳол аз 2 санад иборат аст: 1. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Подшоҳии Шветсия дар бораи дасгирӣ намудани инкишофи соҳаи тухмипарварӣ (6 октябри 2004, ш. Душанбе); 2. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Подшоҳии Шветсия дар бораи шарт ва ҳолатҳои умумии ҳамкорӣ баҳри рушд (12 феввали 2005, ш. Душанбе) [14].

Дар боби муколамаи сиёсӣ бо Шветсия бояд онро дарҷ кард, ки муносибатҳои ҷонибҳо асосан бар мабной ҳамёри дар доираи САҲА ва дигар созмонҳои байналмилалӣ пеш бурда мешаванд. Ҳамин буд, ки 22 апрели соли 1993 ба Душанбе Раиси амалкунандаи Иҷлоси амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (ИАҲА), вазири корҳои хориҷии Шветсия хонум Маргарет Аф Углас ташриф оварда, ўро Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳузур пазируфтанд. Меҳмони воломақоми шведӣ зимни мулоқоташ бо Эмомалӣ Раҳмон ва бо намояндагони ҷомеа, воситаҳои ахбори умум ва аҳзоби сиёсӣ дар бораи фаъолияти ИАҲА, садоқати давлатҳои иштирокдори он ба принсипҳои демократӣ, риояи ҳуқуқи башар ва иқтисоди бозаргонӣ суҳбат кард. Ў аз хабари дар Вена кушода шудани намояндагии Тоҷикистон изҳори қаноатмандӣ намуд, ки ин имкон медиҳад, Ҷумҳурии Тоҷикистон минбаъд дар фаъолияти сиёсии Созмон беҳтар саҳм гузорад [7].

Дар навбати худ, боздиди вазири ҳамкорӣ баҳри рушд, муҳочират ва сиёсати паноҳандагии Шветсия ҷаноби Ян Улов Карлссон ба Тоҷикистон (30 октябр – 1 ноябри соли 2002) ва мулоқоти ў бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон перомунӣ масъалаҳои роҳандозии ҳамкорӣҳои дучониба ва вазъи минтақа дар рушди муносиботи ду давлат нақши муҳим гузоштааст [1, с. 152].

29 январӣ соли 2004 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаёти намояндагони Шветсия бо роҳбарии сафири фавқуллода ва мухтори Подшоҳии Шветсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Свен Хирдман барои кушодани намояндагии “SIDA” сафар намуд. Дар рафти боздид дипломати шведиро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳузур пазируфта, зимни музокирот зикр карданд, ки Тоҷикистон ба гузариши муносибатҳояш бо мамлақати пешрафтаи Аврупо – Шветсия аҳамияти калон медиҳад. Бахусус, манфиатдорӣ ситқии ҷониби мо ба раванқу ривочи ҳамкорӣ мутақобилан муфиди ду кишвар тазаққур дода шуд, зеро, ба қавли Роҳбари давлати тоҷикон, “мавқеҳои мо роҷеъ ба проблемаҳои муҳимтарини байналхалқӣ, аз ҷумла эҳтироми ҳуқуқи инсон, мубориза ба муқобили терроризм ва маводи нашъадор мувофиқат мекунад”. Пешвои миллат бавежа қайд карданд, ки дар Душанбе намояндагии Агентии рушди байналхалқии Шветсия кушода мешавад ва он дар бобати вусъати равобити дучониба, ба ҳамдигар бештар наздик шудани халқҳои тоҷику швед нақши муҳим мебозад. Зимни мулоқот маҷмуи масъалаҳои марбут ба ҳамкорӣ Тоҷикистону Шветсия, аз ҷумла дар соҳаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва ба фурӯш баровардани он дар давлатҳои Аврупо муҳокима шуданд. Сафири Шветсия изҳор дошт, ки аз тамоми имкониятҳо истифода бурда, барои мустақкам сохтани дӯстӣ ва тавсеаи ҳамкорӣ мамлақаташ бо Тоҷикистон кӯшиш ба харҷ хоҳад дод [3, с. 32-34].

Бояд гуфт, ки ба хотири иштирок дар ҷаласаи навбатии Гуфтугӯии сиёсии минтақавӣ миёни Сегонаи Иттиҳоди Аврупо ва кишварҳои Осиеи Марказӣ, ки дар сатҳи вазирони корҳои хориҷӣ дар шаҳри Душанбе 30 майи соли 2009 баргузор гардид, вазири корҳои хориҷии Шветсия Карл Билдт низ дар баробари дигар мақомдорони аврупоӣ ба пойтахти Тоҷикистон ташриф оварда, аз ҷониби Президенти кишвар қабул карда шуд.

Дар қаринаи тамосу ҳамкорӣҳои ду кишвар дар доираи САҲА, 22 январӣ соли 2014 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гурӯҳи вакилони Ассамблеяи Парлумонии САҲА аз Шветсия ва Данияро, ки таҳти сарвариӣ узви Кумита оид ба мудоғибаи ин ниҳоди созмон Кент Харстед (вакили Риксдаги Шветсия аз соли 1998

то 2018 – эзоҳи муаллифон) дар Душанбе қарор доштанд, ба ҳузур пазируфтанд. Зимни музокирот диққати асосӣ ба авзои кунунӣ ва ояндаи Афғонистон, таҳкими марзи давлатии Тоҷикистон бо ин кишвари ҳамсоя, мубориза бо қочоқи маводи муҳаддир, бартаарафсозии мушкilotи ҳамкориҳои минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ, поксозии қаламрави Тоҷикистон аз минаҳо ва дигар моддаҳои тарканда ва рушди демократия ва ҷомеаи шахрвандӣ равона шуд [8].

Гузашта аз ин, 15 апрели соли 2021 дар Қасри миллат Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Раиси амалкунандаи Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Шветсия хонум Анн Линдери қабул карданд. Дар рафти мулоқот маҷмуи васеи масоили ҳамкориҳои Тоҷикистону Шветсия, ҳамчунин робитаҳо дар ҷаҳорҷӯби САҲА баррасӣ шуда, зарурати таҳкиму густариши ҳамкориҳои барои ҷонибҳо судманд дар соҳаҳои сиёсӣ, робитаҳои байнипарлумонӣ, иқтисоду тиҷорат, маориф, амният ва тағйирёбии иқлим таъкид гардид. Вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Шветсия дар навбати худ талошҳои ҷониби Тоҷикистонро ҷиҳати иҷрои уҳдадорихояш дар доираи САҲА, ҳамчунин пешсафии кишвари моро дар пешбурди масъалаҳои глобалии вобаста ба об тазаққур дода, ҷонибдорӣ худро аз ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати эълон намудани соли 2025 ҳамчун “Соли байналмилалӣ ҷиҳати пирияхҳо” ибраз дошт [15].

Маврид ба зикр аст, ки аз соли 2020 инҷониб вазирони корҳои хориҷии ду кишвар Сирочиддин Муҳриддин ва Анн Линде се вохӯрии маҷозӣ (тариқи видеоконфронс) ва як мулоқоти ҳузурӣ анҷом додаанд, ки ин аз ҷоннокшавии муколамаи сиёсӣ дар сатҳи баланд далолат медиҳад. Зимни гуфтушуниди яқум дар сиғаи маҷозӣ 16 ноябри соли 2020 робитаҳои дӯҷонибаи кишварҳо ва ҳамкорӣ дар доираи созмонҳои байналмилалӣ мавзӯҳои меҳварии суҳбатро ташкил дода, мусоҳибон ҳавасмандии худро ба таҳкими бештари ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар самтҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, маориф ва муҳити зист ва дар ҷаҳорҷӯби Стратегияи нави Иттиҳоди Аврупо дар Осиёи Марказӣ баён намуданд. Дар мулоқоти навбатии ҳузурӣ 15 апрели соли 2021 бо вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Шветсия – Раиси амалкунандаи САҲА хонум Анн Линде, ки бо сафари корӣ дар Душанбе қарор дошт, вазирон маҷмуи васеи ҳамкориҳои дӯҷониба ва бисёрҷониба бо Шветсия, инчунин шарикӣ дар ҷаҳорҷӯби САҲА, вазъ дар Афғонистон ва мубориза бо ҷолишҳои муосир, аз қабилӣ ҳамагирии бемории COVID-19-ро баррасӣ карда, омодагии худро ҷиҳати истифодаи самараноки имкониятҳои фаровон барои густариши ҳамкориҳо дар соҳаҳои иқтисодӣ ва савдо, энергетика, маориф, амният, сайёҳӣ ва коҳиши оқибатҳои тағйирёбии иқлим изҳор намуданд. Дар рафти ду дидору гуфтугӯи маҷозии дипломатҳои воломақом 1 май ва 9 июли соли 2021 мутаносибан масъалаҳои марбут ба вазъ дар минтақаи сарҳадии Тоҷикистон ва Қирғизистон ва авзои нигаронкунанда дар марзи Тоҷикистону Афғонистон матраҳ шуданд [24].

Ҷун идомаи пайгиронаи таҳкими муколамаи сиёсӣ ва рушди равобити гуногунҷанба бо Шветсия, 26 июни соли 2023 дар Люксембург дар хошияи Шурои ҳамкорӣ байни Иттиҳоди Аврупо ва Тоҷикистон мулоқоти вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вазири корҳои хориҷии навтаъйини Шветсия Тобиас Биллстрём баргузор гардида сипас 31 июли соли 2023 суҳбати телефони ҳарду вазирон бо дархости он ҷониб анҷом пазируфт. Зимни мулоқотҳо таъбули афкор роҷеъ ба доираи васеи масъалаҳо, аз ҷумла самтҳои муҳими ҳамкориҳои дӯҷонибаи Тоҷикистону Шветсия, тағйирёбии иқлим, обу энергетика, ҳамёри дар ҷаҳорҷӯби Иттиҳоди Аврупо ва дигар мавзӯҳои мавриди эҳтимоми тарафайн сурат гирифт [22].

Вобаста ба барқарорӣ равобити тиҷоратӣ, аввалин амалиётҳои содиротӣ-воридотӣ байни ду кишвар дар соли 2001 анҷом ёфта, дар соли 2023 тибқи омори мақомоти марбутатаи Тоҷикистон савдои дӯҷониба то ба ҳаҷми 5 млн. 302 ҳазор долл. ИМА поин рафт, ки ба 56,7% нишондиҳандаи соли 2022 баробар аст. Ба Шветсия аз Тоҷикистон асосан нахи пахта ва матои пахтагӣ содирот шуда, молҳои истеъмолӣ умум ва қисмҳои эҳтиётӣ воридот мешаванд. Сарфи назар аз ин, технологияҳои муосири саноатии Шветсия

ба мисли Дания ва Норвегия, чиҳати татбиқи ҳадафи стратегии саноатикунони босуръати кишвар мавриди ниёзи Тоҷикистон аст. Барои мисоли воқеӣ, Корхонаи маъдантозакунии Чамбияти саҳомии пӯшидаи “ТАЛКО Голд” дар ноҳияи Айнӣ 14 апрели соли 2022 дар ҳузури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифта, техника ва механизми маъданборкунии ширкати “Волво”-и Шветсия дар қисмати тарзи кушоди кон истифода мегардад [9].

Тоҷикистону Шветсия ҳамзамон дар доираи созмонҳои байналмилалӣ, бахусус СММ, САҲА ва Иттиҳоди Аврупо дорои таҷрибаи ҳамкориҳои созанда буда, қаблан Тоҷикистон номзадҳои Шветсияро ба узвияти Шурои ҳуқуқи инсон дар давраи солҳои 2013-2015 ва узвияти ғайридоимии Шурои Амнияти СММ барои солҳои 2017-2018, инчунин дар Суди байналмилалии ҷиноӣ, дастгирӣ намудааст [12]. Шветсия низ дар навбати худ аз ташаббусҳои ҷаҳонии Тоҷикистон оид ба захираҳои обӣ ва ҳифзи пиряхҳо пуштибонӣ кардааст.

Чун ҳулоса метавон бо таъя ба матлаби боло қазоват кард, ки ба истиснои ду сафари кории Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Дания ва табодули паёмҳои табрикии роҳбарияти олии Тоҷикистону Дания ба муносибати 30-солагии робитаҳои дипломатӣ, инчунин ҷой доштани як зумра сафарҳои намоёндагони баландпояи ҳавзаҳои скандинавӣ ба Душанбе, вохӯриҳои миёни вазирони корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Дания, Норвегия ва Шветсия, таҷрибаи пешбурди ҳамкориҳои дар бахшҳои гуманитарӣ, маориф, тандурустӣ ва кишоварзӣ бо Шветсия, энергетика, поксозии минаҳо ва кумаки башардӯстона бо Норвегия – муяссар нашудани танзими сафарҳои расмӣ Сарвари давлати тоҷикон ба кишварҳои минтақаи Скандинавия ва мулоқоту музокироти сатҳи олии Тоҷикистон бо роҳбарони олии Дания, Норвегия ва Шветсия, вусъати бештари ин уфукҳои ояндадорро тақозо мекунад. Бо дарназардошти ин, амалиёти муассири дипломатӣ ба хотири ҷонноксозии робитаҳои сиёсӣ бо ин кишварҳо дар сатҳи оливу баланд, таҳкими ҳамгирии иқтисодию тичоратӣ, пеш аз ҳама баҳри истифодаи зарфиятҳои фароҳи саноатӣ, технологӣ, илмӣ, сайёҳӣ ва соҳибкории онҳо беш аз пеш масъалаи мубрам гардида, итминон дорем, ки дар замони муосир қадамҳои устувор дар ин самт бардошта хоҳанд шуд.

Адабиёт ва сарчашмаҳо:

1. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2009. – 296 с.
2. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 352 с.
3. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соле, ки ба қарнҳо баробар аст (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2004). / А. Шарифзода, С. Шамсиддинов. – Китоби 4. Нашри дуюм. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
4. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2009). Китоби 9. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе, 2011. – 372 с.
5. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе, 2011. – 372 с.
6. Эмомалӣ Раҳмон – бунёнгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. – Душанбе, 2012. – 272 с.
7. Садои мардум. – 1993. – 28 апрел. - №51.
8. Садои мардум. – 2014. – 25 январ. – №9.
9. Садои мардум. – 2022. – 19 апрел. - №46.
10. Маълумотномаи муфассали муносибатҳои Тоҷикистон ва Дания // Бойгонии ҷорӣ Раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон

11. Маълумотномаи муфассали муносибатҳои Тоҷикистон ва Норвегия // Бойгонии ҷорӣ Раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон
12. Маълумотномаи муфассали муносибатҳои Тоҷикистон ва Шветсия // Бойгонии ҷорӣ Раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон
13. Маълумотномаи «Муносибатҳои Тоҷикистон бо Норвегия» [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣ Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/1156/munosibathoi-tojikiston-bo-norvegiya>
14. Маълумотномаи «Муносибатҳои Тоҷикистон бо Шветсия» [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣ Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/181/munosibathoi-tojikiston-bo-shvetiya>
15. Мулоқот бо Раиси амалкунандаи Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Шветсия хонум Анн Линде [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://www.president.tj/event/meetings/22993>
16. Сафари корӣ ба ноҳияи Рӯдакӣ [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://www.president.tj/event/domestic_trips/2291
17. Гузориши ҷаҳонии хушбахтӣ (World Happiness Report) барои соли 2024 [Манбаи электронӣ]. URL: <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2024/WHR+24.pdf>
18. Мақолаи кишваршиносии “Скандинавия” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Скандинавия>
19. Мақолаи “Иқтисоди Дания” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Denmark (ба заб. англ.)
20. Мақолаи “Иқтисоди Норвегия” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Norway (ба заб. англ.)
21. Мақолаи “Иқтисоди Шветсия” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Sweden (ба заб. англ.)
22. Хабар иттилоотии “Вазирони корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Подшоҳии Шветсия суҳбати телефонӣ анҷом доданд” [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣ Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/13079/vazironi-korhoi-khorijii-jumhurii-tojikiston-va-podshohii-shvetiya-suhbati-telefoni-anjom-dodand>
23. Хабар иттилоотии “Мулоқоти Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазири корҳои хориҷии Норвегия” [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣ Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/3757/muloqoti-vaziri-korhoi-khorijii-jumhurii-tojikiston-va-vaziri-korhoi-khorijii-norvegiya>
24. Хабар иттилоотии “Мулоқоти Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Шветсия - Раиси амалкунандаи САҲА” [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣ Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/8236/muloqoti-vaziri-korhoi-khorijii-jumhurii-tojikiston-bo-vaziri-korhoi-khorijii-podshohii-shvetiya-raisi-amalkunandai-saha>

**ДУРНАМОИ РУШДИ
ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН
ДАР НИЗОМИ РАВАНДҲОИ
ГЛОБАЛИЗАТСИОНӢ**

Воҳидова Р.К. - ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН
В РАМКАХ ПРОЦЕССОВ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

Воҳидова Робия Камилджоновна - ассистент кафедры истории и философии Международного университета туризма и бизнеса Таджикистана.

**DEVELOPMENT PROSPECTS
OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN
IN THE SYSTEM OF
GLOBALIZATION PROCESSES**

Vohidova Robiya Kamiljonovna - assistant of the Department of History and Philosophy of the International University of Tourism and Business of Tajikistan.

Калидвожаҳо: Чумхурии Тоҷикистон, глобализатсия, арзиш, фарҳанг, манфиатҳои миллӣ.

Зимни навиштани мақола муаллиф бо исботи илмӣ таъсири равандҳои глобализатсионӣ ба кишварҳои рӯ ба рушд, бахусус Чумхурии Тоҷикистон хулоса ва пешниҳодҳои амиқ ба миён овардааст. Бо назардошти воқеияти амалии низоми муносибатҳои байналхалқӣ усули ҷадиди муносибатро бо парадигмаҳои навин пешниҳод намудааст.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, глобализация, ценности, культура, национальные интересы.

В ходе написания статьи автор сделал глубокие выводы и предложения с научными доказательствами влияния процессов глобализации на развивающиеся страны, особенно Республику Таджикистан. Принимая во внимание практическую реальность системы международных отношений, он предложил новый подход с новыми парадигмами.

Key words: Republic of Tajikistan, globalization, values, culture, national interests.

In the course of writing the article, the author made profound conclusions and proposals with scientific evidence of the impact of globalization processes on developing countries, especially the Republic of Tajikistan. Taking into account the practical reality of the international relations system, he proposed a new approach with new paradigms.

Глобализатсия равандест, ки тамоми кишварҳои оламро зери мавҷҳои хеш мекашад ва барои онҳо ҳолатеро ба миён меорад, ки дар доираи манфиатҳои умумисаёравӣ бошад на манфиатҳои давлатҳои алоҳида. Дар низоми равандҳои глобализатсионӣ ҳамаи давлатҳо бо суръати баланд ба ҳамдигар наздик мешаванд. Чунин наздикшавӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ пеш аз ҳама сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғ. сар мезанад. Ба чунин суръати наздикшавӣ ҳеҷ як кишвари ҷаҳонӣ монеа шуда наметавонад. Дигар давлатҳо зери равандҳои глобализатсионӣ фаъолият мебаранд. Аз чунин воқеият Чумхурии Тоҷикистон низ дур монда наметавонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари ҷавони соҳибистиклол, ки роҳи бунёди ҷомеаи иҷтимоиро дар доираи иқтисоди бозоргонӣ ва инчунин бунёд ва такмили институтҳои ҷомеаи шахрвандиро ҳадафи хеш қарор додааст, дар қадом ҳолате набошад зери таъсири равандҳои глобализатсионӣ қарор мегирад. Ҳолати мазкур бо мавҷуд будани саҳми сармоягузори хориҷӣ дар иқтисодиёти кишвар, фаъолияти васеи ширкатҳои байналмилалӣ дар кишвар, инкишофи интернетӣ умумичаҳонӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон ва дигар кишварҳои минтақа ва наздикшавии бозори молиявии кишвар ба ниҳодҳои байналмилалӣ молиявии умумичаҳонӣ, ба вучуд меояд [2,5].

Он чӣ муаян аст, ки глобализатсия ҳолатҳои гуногунро барои Тоҷикистон ба бор меорад. Аз ин хотир, меарзад, ки андешаҳои заруриро дар бораи раванди глобализатсия ва мавҷҳои фарогири онро барои ҷомеаи тоҷикистонӣ ба инобат гирифта, ҷиҳатҳои илмӣ барои рушди ояндаи Тоҷикистон ба миён оварда шавад. Масалан дар чанд соли охир нақши ширкатҳои фаромилӣ чанд қарат зиёд шуд. Инчунин, ҳолатҳои зиёди ба корҳои дохилии давлатҳои мустақили ҷавон даҳолат қардани онҳо мушоҳида шудааст. Ширкатҳои фаромилӣ дар замони муосир дар бештари равандҳои дохилии кишварҳои алоҳидаи мустақил саҳм доранд. Чунин саҳмгириҳо бе мақсад ба роҳ монда намешавад. Ҳар як амале, ки зерин таъсири ширкатҳои фаромилӣ ба миён меояд дар доираи манфиатҳои худӣ ҳамин ширкатҳо ва ё кишварҳои, ки фаъолияти ин ширкатҳоро танзим мекунанд, мебошад. Дар ин ҷо саволе пайдо мешавад, ки: Тоҷикистон ҳамчун кишвари ҷавон аз таъсири чунин ширкатҳои фаромилӣ қанор буда метавонад ё не? ва ё ин ки Тоҷикистон чи гуна тактика ва ё стратегияро ба қор гирифта метавонад дар муносибат бо чунин ширкатҳои фаромилӣ? Аз ин ҷо муаян мешавад, ки барои Тоҷикистон, аз сабаби баъзе мушкилоти соҳавии иқтисодӣ, мушкилиҳои гуногун мавҷуд аст. Яке аз чунин мушкилот ин мушкилоти норасоии ашёи хомӣ иловагӣ барои Тоҷикистон шуда метавонад. Бисёр кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва баъзе кишварҳои аъзои ИДМ ба чунин ҳол гирифтанд. Сатҳи пасти иқтисод ва ҳамчун ашёи хом хизмат қардани кишвар ҳолати зиёдро ба миён меоварад, пеш аз ҳама бадтар қардани сармояи инсонӣ, ки аз ҳисоби аҳолии муҳоҷир ба вуқӯ меояд ва инчунин ихтисосгузориҳои аҳолии дорони қувваи қорӣ ва ғ. Дар чунин ҳолат Тоҷикистон наметавонад соҳҳои дигарро инкишоф диҳад. Пеш аз системаи маълумотгириро дар кишвар ва эҳёи фарҳанги миллиро, ки барои бунёди сармояи инсонӣ ниҳоят заруранд, ба миён оварад [6, 132].

Албатта, глобализатсия бо чунин моҳияти худ метавонад бисёр нуқтаи назар, таҳлилгарон ва саволҳои гуногунро ба миён оварад. Аз ин ҷост, ки таҳлилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва сотсиологии ин раванд ҳолатеро ба миён овардааст, ки барои ҷустани роҳҳои ҳалли мушкилоти аз ин раванд ба миён омадаро дарёфт намояд. Аз назари мо ҳамаи равандҳои, ки имрӯз дар Тоҷикистон ба вуқӯ меомадаро зарур аст, ки дар пайвастагӣ бо равандҳои глобализатсионӣ омӯхта шавад. Аз ин сабаб реформатсияи иқтисодиву сиёсӣ, ки дар оянда Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварданӣ мешавад, дар ҳоле самарани хуб мегирад, ки хусусиятҳои глобалии олами муосир дар он ҷой қарда шавад. Агар чунин ҳолат дар реформатсияи сиёсӣ иқтисодии Тоҷикистон ба инобат гирифта нашавад ҳеҷ як навъи инкишофи мавзунро пайдо қардан номумкин мегардад. Зеро аллақай дар бештари саҳмгириҳои давлатҳои миллии муосир нақши ширкатҳои фаромилӣ зиёд ба ҷашм мерасад. Пеш аз ҳама мақом ва нақши ташкилотҳои молиявии умумичаҳонӣ афзалиятҳои хосаро қасб қардааст. Ба чунин ташкилотҳои молиявии сатҳи ҷаҳонӣ дар ҷойи аввал метавон Ҳазинаи Байналмилалӣ Асбор ва Бонки Умумичаҳониро ворид намоем. Барои Тоҷикистон барин кишваре, ки ниёз ба сармоягузориҳои хориҷӣ дорад чунин ҳолат бештар пиёда қарда мешавад. Ҳолати Тоҷикистонро кишварҳои дигари олам низ доранд [2, 187].

Гуфтаи мумкин аст, ки да ҳақсолаи аввали асри XXI дар Тоҷикистон ду раванд зиёд ба ҷашм мерасад. Яке эҳёи фарҳанги анбанаҳои миллии ва дигаре зерин равандҳои глобализатсионӣ ворид шудани тамадуни ғайр ва афзалият пайдо қардани онҳо дар Тоҷикистон мебошад. Ҳардуи ин равандҳо дар амалияи ҳаёти Тоҷикистон зиёд мушоҳида

кардан мумкин аст. Аммо раванди зинда кардани арзишҳои фарҳанги миллии бештар ба нафъи Тоҷикистон аст. Дар ин ҷода Тоҷикистон бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда дар мавриди рушди тақомули маданият, анъанаҳои миллии, забон ва арзишҳои маънавий, дину мазҳаби қуллӣ ҳалқу миллатҳои маскуни Тоҷикистон ва ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳанг, меъморӣ, санъату адабиёт, пешрафти ҳаёти ҷомеа тақони нав бахшид.

Қадамҳои нахустин дар ин ҷодда аз қабули қонуни забон, ки дар муҳокимаи он аҳли зиёи мамлакат саҳми фаъолу назаррас доштанд, муҳокима ва қабули концепсияи мактаби миллии, ки низоми таълимиро аз вазъи қолабӣ ва нусхабардорӣ раҳо карда, ба арзишҳои миллии раҳнамо гардонид, инчунин қабули «Қонун дар бораи маориф» аз ҷумлаи тадбирҳои саривақтию тақонбахш пазири шуданд.

Дар солҳои охир бо иштироки меҳмонон аз кишварҳои дуру наздики олам дар сатҳи баланди байналмилалӣ таҷлил гардидани ҷашнвораҳои гиромидошти бузургмардони таърихӣ адабиёти ҷаҳоншумули тоҷик, ифодаи бебаҳси эҳтирому арҷгузори мардум ба гузаштагонӣ шарафманду пурифтихори миллати қуҳандиёри мо, таърихи бою пурғановат ва таваҷҷуҳ ба хиради олию маърифати адолатпарвар аст.

Аз ҷумла, таҳти унвони «Ситоишгари адлу ростӣ ва нури хирад» симпозиуми байналмилалӣ бахшида ба ҳазораи «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ 5 сентябри соли 1994, бо даъвати «Нақше ба ёдгор гузорем», тантанаҳои ҷашнӣ ба ифтихори 680-умин солгарди зодрӯзи олим ва мутафаккири бузурги Шарқ Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ моҳи сентябри соли 1995 ва ҷорабиниҳои идона ба муносибати 675-умин солгарди Ҳоча Камолӣ Хучандӣ дар соли 1996 то дер дар қалби иштирокчиёну меҳмонон маскангузор хоҳад буд[2. 192].

Худи ҳамон сол дар ҳузури иштирокчиёни анҷумани сеюми тоҷикон ва форсизабонони дунё дар шаҳри Хучанд пардаҳо аз рӯи ҳайкали Ҳоча Камол ва мучассамаи фарзанди фарзонаи миллат, Қаҳрамони Тоҷикистон Бобоҷон Ғафуров бардошта шуд, ки дар ҷодаи абадӣ гардонидани хотираҳои беназир ва қори неку номи неки гузаштагонӣ гиромикадр иқдоми наҷибу ғамхорона буд.

Таҷлили солгарди мавлуди академик Бобоҷон Ғафуров дар соли 1998, таҳти шиори «Мирзо Турсунзода – шоири бузург ва арбоби барҷастаи ҷамъиятӣ», баргузори ҷаласаи тантанавӣ ба шарафи 90 – солагии зодрӯзи устод Мирзо Турсунзода, 27-уми октябри соли 2001 ва тадбирҳои ҷашнӣ ба муносибати 1000 – солагии мутафаккири бузурги Шарқ Носири Хусрави Қабодиёнӣ рӯҳияи ифтихормандию эҳтироми ҷомеаро ба ҳазинаи ҷовидонии таърихӣ адабиёти ниёгон афзун гардонид.

Ҷашнҳои зиёде, ки ба бузургдошти олимону шоирон ва арбобони сиёсӣ ҷамъиятии ҳалқи тоҷик ба мисли Абдулқосими Фирдавсӣ, Мир Саид Алии Ҳамадонӣ, Камолӣ Хучандӣ, Умари Хайём, Бобоҷон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Муҳаммад Осимӣ, Баҳодур Искандаров, Ғулом Алиев, Алоуддин Баҳоваддинов, Мумин Қаноат, Лоик Шералӣ ва ғайра бахшида шуданд, боиси таҷлили нави мероси онҳо гардид, мавқеи фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклолро ба ҷаҳониён беҳтар шинос намуданд, ифтихори миллии мардуми кишварро ба самти солими худшиносӣ равона карданд[7.96].

Ин тадбирҳои дорои аҳамияти таърихӣ, фарҳангӣ ва умумибашарӣ имконият фароҳам оварданд, ки ҳалқи тоҷик бедортару огоҳтар гардад, робитаи худро бо тоҷикони бурунмарзӣ барқарор ва мустақамтар намояд, ба решаҳои таърихӣ ва фарҳангии худ назари тоза андозад, барои ба даст овардани ваҳдати ягонагии миллат, рушди ифтихори миллии тадбирҳои амалӣ андешад.

Бешак, таҷлили шукӯҳманд ва тадбирҳои омодагӣ ба ҷунин ҷашнҳо дилҳои аҳли ҷомеаро ба илму фарҳанг ва адабиёту ҳунар беш аз пеш гармтар мекунанд ва барои равнақи ин соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа ва баландтар шудани сатҳи маънавий ва ифтихори миллии шаҳрвандон мусоидат хоҳанд кард.

Дар силсилаи ҷорабиниҳои сиёсӣ фарҳангӣ бо ташаббуси бевоситаи Президенти кишвар, Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҷлили 2500 – солагии шаҳри бостонии Истаравшан, қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ оид ба ҷашн гирифтани 2700 –

солагии шаҳри Кулоб, обод намудани ёдгориҳои таърихӣ, мамнуъгоҳи фарҳангӣ эълон намудани Хулбук, ба минтақаи туризм таъдил додани чандин ноҳияҳои зебоманзараи кишвар, далели ба рушди устувор ворид гардидани Тоҷикистон мебошад.

Бахусус, дар марҳилаи парешонию сарсонии миллати соҳибтамаддуни тоҷик ба миён овардани ғояи таҷлили 1100-солагии давлатдорӣ Сомониён ҳамчун даврони тиллоии таърихномаи тоҷикон на танҳо дар қалби тоҷику тоҷикистониён, балки дар замири кулли ҳамзабонони мо аз манотиқи мухталифи ҷаҳони қабир эҳсоси худогоҳию бедорӣ миллӣ, садоқат ва шарафмандӣ ворисият аз аҳди Оли Сомонро ҷилои наву тоза бахшид.

Бинобар ин, чунин ақида дар ҷомеа торафт пурқувват гардид, ки шахси худро вориси таъриху фарҳанги қадима донанда ҳеҷ гоҳ ҳукуки маънавӣ ва қонунӣ надорад, ки тарафдори ҷанг бошад. Фарзанди воқеии ин халқу Ватан бояд тарафдору муборизи сулҳу босубот гардад.

Ҳифз намудану ба манфиати имрӯзи ҷомеа истифода кардани мероси таърихӣ фарҳангӣ ва шинохту гиромидошти хазинаи маънавии ниёгон ҳамчун самти афзалиятноки сийёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қабули консепсияи инкишофи фарҳанги кишвар, инчунин қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг” дар эъмори ҷомеаи солиму озодипарвар, дастгирии ташаббусҳои эҷодӣ ва истеъдодҳои асил нақши муассир доранд.

Тарбияи насли наврас дар руҳияи ватандӯстиву худшиносии миллӣ, ҳифзи истиқлолияти давлатӣ ва яқпорчагии кишвар, бархурдорӣ аз дастовардҳои илму фарҳанги ҷаҳонӣ ҳамчун идомаи мантиқии хирадмандию эҷодкорӣ номбардорони миллати куҳандиёр ба талаботи имрӯзи ҷомеа мутобиқ гардонида шуд.

Дар ибтидои асру ҳазораи нав бо дарназардошти пешрафти босуръати илму техникаи муосир, раванди глобализация ва интеграцияи кишварҳо ба омӯзиши забонҳои, ки дар саросари олам ҳамчун воситаи муомилот эътироф шудаанд, афзалият дода мешавад.

Имрӯз дар қатори омӯзиши забони давлатӣ дар муассисаҳои томактабӣ, макотиби таҳсилоти умумиву касбӣ ба омӯзиши забонҳои русию англисӣ ва дигар забонҳои хориҷӣ мароқи хоса зоҳир карда мешавад.

Ба як қатор манотиқи ҷумҳурӣ баргардонидани номҳои таърихӣ, аз қабилӣ Суғду Рашт ва бо номи Рӯдакию Фирдасӣ, Синову Носири Хисрав, Темурмалику Спитамен, Абдурахмонӣ Ҷомӣ ва Мир Саид Али Ҷамадонӣ муаррифӣ шудани калонтарин шахру ноҳияҳои кишвар дар яке аз рукҳои асосии истиқлоли давлатӣ - асъори миллии «Сомонӣ» мавқеъ пайдо кардани аксҳои абармардони таърихи миллат, ситораҳои тобони илму адаби ҷаҳонӣ, Қаҳрамонони Тоҷикистон, олитарин далели арҷмандию эҳтиром ба таъриху адабиёти оламшумули тоҷик ҳисобида мешавад.

Ҳамин тариқ, раванди инкишоф додани арзишҳои фарҳанги миллӣ дар Тоҷикистон бо суръати баланд идома дорад ва чунин ҷорабиниҳои миллӣ, ки бахшида ба намояндагони фарҳанги тоҷикӣ аст, давом хоҳад кард.

Аз тарафи дигар дар даҳсолаи охир дар Тоҷикистон раванди ғаёл гаштани арзишҳои ғайри тоҷикӣ низ зиёд ба ҷашм мерасад. Зери фишори равандҳои глобализатсионӣ ба кишвар дар мадди аввал тафаккури дигар ворид шуд. Ҳолати мазкур бештар дар ҷавонон мушоҳида мешавад, ки ба коста кардани ахлоқи онҳо оварда расонида истодааст. Инкишофи босуръати итилолӣ ба чунин сурат гирифтани масъала сабаб шуда метавонад. Аз ҳама бештар дар ин ҷода шабакаи байналмилаллии ИНТЕРНЕТ саҳм дорад.

Бояд гуфт, ки равандҳои глобализатсионӣ ба соҳаҳои алаҳида дар Тоҷикистон тасири худро хоҳад гузошт. Дар мадди аввал таъсири онро дар фазои итилолии кишвар мушоҳида кардан мумкин аст.

Глобализатсия дар худ имкониятҳои бузурги пешрафт ва дар айни замон таҳдидҳои ҷиддиро ба ҳаёти башарият омешиш додааст. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намуд, ки дар шароити мушаххаси таърихӣ Тоҷикистон раванди глобализатсия ва тамоюлоти ба он пайванд бинобар якҷанд омилҳо

ба сарнавишти Тоҷикистон ва мардуми тоҷик таъсири дарозмуддати манфӣ дошта метавонад. Аз ҷумла: глобализатсия - дар баробари манфиат ба ВАО-и Тоҷикистони муосир тадричан таъсири амиқи манфӣ мерасонад ва ба амнияти фазои иттилоотии кишвар таҳдид ба амал меоварад.

Чунин таъсири манфӣ ва таҳдиди раванди глобализатсионӣ ба шуур ва маънавиёти ҷомеа тавассути васоити ахбори омма, ки дорои нерӯи бузурги таъсиррасонанда аст, эҳсос мегардад.

Дар замони муосир барои ҳар як мамлакат таъмини беҳатарии иттилооти проблемаи муҳиме гаштааст. Тоҷикистон, чун Русия ва мамолики дигар дар соҳаи амнияти иттилоотӣ сиёсати хешро дорад. Вай пеш аз ҳама мутобики манфиатҳои миллии худ Консепсияи амнияти иттилоотиро таҳия менамояд. Дар ин ҷода ҷумҳурии мо бо Русия ҳамкорӣ дорад. Президенти мамлакат дар мусоҳиба бо хабарнигори рӯзномаи «Труд» боэътимод таъкид карда буд, ки «дар мо кайфияти зиддирусиягӣ мавҷуд нест». Аз ин лиҳоз, ҳар ду давлатро зарурат нест, ки барои амнияти иттилоотии хеш ҷораҳои зидди якдигар андешанд.

Дар ҳифзи рушди фазои ягонаи информатсионӣ ва фарҳангӣ, ки омили асосии амнияти иттилоотист, васоити ахбори умум нақши бузург мебозанд. Ин бешубҳа омили мусбӣи суботи сиёсии Тоҷикистон низ мебошад.

Бояд дар назар дошт, ки Тоҷикистон аз сабаби кишвари куҳсор буданаш наметавонад чунин соҳаҳои калидии истеҳсолотро ҳарчи зудтар инкишоф диҳад ва бо он дар бозори минтақа ва ҷаҳон мақоми хосаро соҳиб шавад. Зеро аз тамоми ҳудуди Тоҷикистон ҳамаги 7%-и он ҳамворӣ мебошад. Аммо қисми бештари ин заминҳои ҳамворро заминҳои обёринашуда ташкил мекунанд. Ҳолати мазкур имкониятҳои Тоҷикистонро маҳдуд мекунад ва инчунин дар солҳои минбаъда, ки аҳолии кишвар зиёд мешавад ҷиҳати мазкур мушкиллиро ба миён меорад.

Ба андешаи мо Тоҷикистон метавонад мақоми хешро дар бозори глобалии олам ва минтақа бо пеш гирифтани соҳаҳои дигари иқтисодӣ дарёфт намояд. Пеш аз ҳама барои Тоҷикистон имкониятҳои зиёди рушди энергетикӣ мавҷуд аст. Тоҷикистон бо пеш гирифтани соҳаи мазкур ва ҳамчун асоси иқтисоди кишвар нишон додани он метавонад мақоми хосаро дар минтақа касб намояд. Зеро ба чунин маҳсулот дар минтақаи Осиёи Марказӣ ниёзи ҷидди мавҷуд аст. Инчунин энергетикае, ки дар Тоҷикистон истеҳсол мешавад аз ҷиҳати экологӣ тоза буда, харидори зиёди худро дорад. Аз тарафи дигар муфидии ин соҳа дар он зоҳир мегардад, ки куҳсор будани Тоҷикистон хароҷоти молиявии онро кам мекунад.

Тоҷикистон метавонад ба ғайр аз соҳаи энергетика боз соҳаҳои дигарро инкишоф диҳад. Пеш аз ҳама Тоҷикистонро ба кишвари туристӣ табдил диҳад. Зеро Қисмати зиёди Тоҷикистонро кӯҳҳо ташкил мекунанд ва ин имкони инкишоф додани соҳаи туризми куҳиро ба миён меоварад.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистонро мебояд, ки дар ростои чунин равандҳои ҳассос ба монанди глобализатсия аз манфиатҳои миллии худ беш аз пеш бо тамоми абзори имконоти навин дифоъ намуда, ҷойгоҳи заруриро дар арсаи муносибатҳои байнидавлатӣ пайдо намуда бошад.

Адабиёт

1. Гринин Л. Е. Глобализация и национальный суверенитет. История и современность. М., 2005. 417с.
2. Давлати миллӣ ва равандҳои глобализатсионӣ: муносибатҳо ва хусусиятҳои инкишоф. Душанбе, 2012. 42с.
3. Дергачев В. А. Глобалистика. М., 2005. 389с.
4. Дергачев В. А. Геополитика. М., 2004. 512с.
5. Дугин А. Г. Геополитика Постмодерна. М., 2008 182с.
6. Зокиров Г. Н., Абдулҳақов М. М. Манфиатҳои миллӣ – омили меҳварии рушди давлатдорӣ. Душанбе, 2008. 172 с.

7. Зокиров Г.Н. Давлат.Қисми 1. -Душанбе, 2012. 384с.
8. Зокиров Г. Н. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, 2010. 520с.
9. Зокиров Г.Н.Геополитика.- Душанбе, 2009. 324с.
10. Зокиров Г Н. Донишномаи сиёсӣ. Душанбе, 2007. 602с.
11. Илин М. В. Собираиe и раздeление суверенитета . М., 1993. 358с.
12. Кенничи О. Конeц национальнoй гoсударство. М., 1998. 257с.
13. Корекцкий В.А., Панарин А.С. Глобальные прогнозирование. М., 1992. 321с.
14. Кудагин В.М. Мир в XXI веке. Многополюсный баланс сил или глобальный вопросы теории и методологии. М., 2007. – 258с.

**РАВАНД ВА МАРҶИЛАҲОИ
ИНКИШОФИ ИДОРАКУНИИ
ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ
ТОҶИКИСТОНИ
СОҶИБИСТИҚЛОЛ**

Зокиров Бобошариф Мирзоевич – ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

**ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ
СОВРЕМЕННОГО
ТАДЖИКИСТАНА**

Зокиров Бобошариф Мирзоевич – ассистент кафедры философии и истории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

**STAGES OF DEVELOPMENT
OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN THE CONDITIONS OF
MODERN TAJIKISTAN**

Zokirov Bobosharif Mirzoevich – assistant at the Department of Philosophy and History, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

E-MAIL: bobsharif.zokirov@mail.ru

Калидвожаҳо: истиклолият, низоми идоракунӣ, мақомоти идоракунӣ, идоракунии давлатӣ, хизмати давлатӣ.

Дар мақола марҳилаҳои инкишофи идоракунии давраи истиклолият ва ҳосиятҳои муҳими он оварда шудааст. Дар ин мақола нақши хизматчиёни давлатӣ дар таъмини амнияти миллӣ ва идоранамоии давлат нишон дода шудааст. Амалияи давлатдорӣ кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки амалисозии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии давлат дар назди ҷомеа бо салоҳиятнокӣ, донишу малакаи касбии хизматчиёни давлатӣ вобаста аст. Бинобар ин моро зарур аст, ки баҳри идоракунии салоҳиятнокӣ давлатӣ шахсонӣ тасодуфро муаззаф нагардонем.

Ключевые слова: независимость, система правления, органы управления, государственное управление, государственная служба.

В статье описаны этапы развития государственного управления в период независимости и его важные особенности. В этой статье освещается роль государственных служащих в обеспечении национальной безопасности и государственного управления. Практика государственности в развитых странах показывает, что реализация социально-экономической и культурной политики государства в обществе зависит от компетентности, знаний и профессиональных навыков государственных служащих. Поэтому не нужно доверять случайных людей компетентному правительству.

Key words: independence, system of government, governing bodies, public administration, public service.

The article describes the stages of development of public administration in the period of independence and its important features. This article highlights the role of civil servants in national security and public administration. The practice of statehood in developed countries shows that the implementation of the socio-

economic and cultural policy of the state in society depends on the competence, knowledge and professional skills of civil servants. Therefore, you do not need to trust random people to the competent government.

Истиклолият рамзи соҳибдавлатӣ ва ватандорӣ миллати сарбаланду мутамаддини тоҷи каст, ки номаи тақдирашро бо дасти хеш навишта, роҳу равиши хоса ва мақому мавқеи муносибро дар чомаи ҷаҳонӣ пайдо карда, набзи давлату миллати моро бо набзи сайёра ҳамсадо месозад» [1;44], қайд намудааст, Сардори давлат.

Дар давраи вазъи мураккаби сиёсӣ баъд аз доир гардидани Иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи ноябри соли 1992 барои таҳкими ҳокимияти давлатию низоми идоракунии кишвар, муайян намудани самти раванди инкишофи чома дар солҳои минбаъда ва пайгирӣ намудан аз принципҳои талаботи бунёди чомаи демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёду ягона асос ва заминаи воқеӣ ба вучуд омад.

Сардори давлат вобаста ба рушду таҳкими хизмати давлатӣ дар замони истиқлол дуруст қайд намудааст: «Хизмати давлатии навини Тоҷикистон зодаи замони истиқлолият мебошад, ки дар шароити басо ногувори таърихи миллат оғоз гардида марҳила ба марҳила нумӯёфт» [2;111].

Воқеан, ташаккули идораи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо равандҳои таҳкими истиқлолияти давлатӣ, ташаккули низоми нави сиёсӣ, рушди иқтисоди миллӣ, ислоҳоти системаи идоракунии давлатӣ, татбиқи сиёсати давлатии кадрҳо робитаи ногусастанӣ дорад.

Истиқлолияти давлатӣ эҳё ва мабдаи рушду такомули арзишҳои олии миллӣ мебошад. Чуноне, ки сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар китоби худ қайд менамояд: “Озодӣ ва истиқлолият дар ҳар даври замон неъматӣ бебаҳо ва волои ҳаёти инсон, нишонаи барҷастаи симо ва ташаккули таърихӣ, кафили пешрафт, рамзи асолату ҳуввият ва шартӣ бақои миллат ва пайдорӣ давлат мебошанд. Гузашта аз ин, истиқлолият мазҳари идеалу ормонҳои таърихӣ, шиносномаи байналмилалӣ, замонаи ҳастии воқеӣ ва шарофату эътибори ҷаҳонии миллат аст” [1;12].

Ташаккул ва таҳкими идораи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлол якҷанд марҳиларо дар бар мегирад:

Дар марҳилаи аввали ташаккули хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сентябри соли 1991 то ноябри соли 1992 муҳимтарин санад –Санади истиқлолияти давлатии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 қабул гардида, асоси сохтори нави давлати соҳибистиқлол гузошта шуд.

Дар марҳилаи дуюми ташаккули низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ, ки аз Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ноябри соли 1992) ибтидо гирифта, то ноябри соли 1994-ро дар бар мегирад, шикасти минбаъдаи пояҳои давлатдорӣ мо боздошта шуд ва институтҳои сиёсии давлат аз нав барқарору устувор гардида, фаъолияти пурсамари онҳо ба роҳ монда шуд.

Қабули Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 барои бунёди низоми нави давлатдорӣ ва ба марҳилаи сеюми ташаккули идоракунии давлатӣ ва идораи давлатӣ оғоз бахшид.

Дар ин марҳила 13 ноябри соли 1998 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» қабул шуд, ки амалан системаи хизмати давлатии миллии Тоҷикистони соҳибистиқлоро поягузорӣ намуд.

Дар ҳамин давра Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расид, ки ба ҷанги шаҳрвандӣ хотима гузошта, ба бунёдкорӣ созандагӣ, ислоҳоти системаи идоракунии ва идораи давлатӣ роҳи васеъ кушода гардид.

Идораи давлатӣ бояд ба татбиқи сиёсати иҷтимоӣ- иқтисодию фарҳангии давлат, таъмини муътадили вазъи сиёсӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии тамоми қишрҳои ҷомеа нигаронида шуда бошад, рушди устувори иқтисодии давлатро таъмин карда тавонад.

Вабаста ба ин, барои таҳкими идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии ҷавобгӯ ба ниёзҳои давлати соҳибистиклол тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Пеш аз ҳама, бо мақсади ташаккули заминаҳои ҳуқуқии идораи давлатӣ дар кишварамон моҳи ноябри соли 1998 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» қабул гардид [3;22]. Ин қонун барои ташаккул ва инкишофи минбаъдаи хизмати давлатии касбӣ дар кишварамон замина ба вучуд овард. Бо мақсади тақомулу рушд ва ба стандарти ҷаҳонӣ мутобиқ гардонидани хизмати давлатии шаҳрвандӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи январи соли 2001 Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки воқеан ҳам сохтори нав дар давлатдориамон мебошад.

Зарурият ва сабаби ташкил намудани сохтори нав-Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат буд, ки самаранокии фаъолияти хизматчиёни давлатӣ, малакаю маҳорати касбӣ ва салоҳиятнокии касбии онҳо ташаккул дода шавад, то онҳо дар шароити имрӯзаи инкишофи ҷомеа сахми бештаре дошта бошанд ва самарабахшии идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатиро таъмин карда тавонанд.

Пешрафти ҷомеа ва амалияи давлатдорӣ нишон доданд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» талаботи имрӯзаи мақомоти давлатиро қонеъ карда наметавонад. Аз ин хотир, бо ташаббуси мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ-Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳрири нави қонун гурӯҳи корӣ ташкил дода шуд ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар таҳрири нав моҳи марти соли 2005 [12;5] ба тасвиб расида, мавриди амал қарор дода шуд.

Идораи давлатӣ дар таҷрибаи амалӣ ба Қонуни мазкур таъя намуда, камбудҳои соҳаро ошкор кард ва зарурати тақмили институти хизмати давлатиро вобаста ба таҳдидҳои замони гузариш, таҳкими имконоти онро ҷиҳати ба равандҳои иҷтимоӣ расонидани таъсири мақсаднок ва танзимкунанда ба миён овард, ки дар марҳилаҳои баъдӣ он амалӣ гардид.

Марҳилаи чоруми ислоҳоти идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ моҳи сентябри соли 1999 шурӯъ гардид. Бо роҳи раёйпурсӣ ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироту иловаҳо дохил карда шуд, ки ба демократикунони ҳаёти ҷомеа нигаронида шуда буданд. Мувофиқи ин тағйирот дар Тоҷикистон ба бунёди парламенти касбии доимоамалкунандаи дупалатагӣ асос гузошта шуд. Ташкили парлумони касбӣ дар таҳкими давлатдорӣ тоҷикон воқеаи муҳим ба шумор меравад.

Таҷриба нишон дод, ки мушкилоти асосӣ дар роҳи рушди низоми хизмати давлатии Тоҷикистон риоя нагардидани принципҳои давраи гузариш ҳангоми таҷдиди сохтори низоми идоракунии давлатӣ ва аз шаклҳои кӯҳнаи идора ба шаклҳои нав гузаштан буд. Зимни тағйироти сохторӣ ба тайёр намудани кадрҳои идоракунӣ тавачҷӯҳи лозима дода намешуд, низоми ҳавасмандии хизматчиёни давлатӣ, системаи музди кор тағйироти ҷиддиро талаб мекард. Аз ин сабаб мутахассисони варзида аз идораи давлатӣ ба сохторҳои дигар мерафтанд.

Бо мақсади тақомулу рушд ва ба стандарти ҷаҳонӣ мутобиқ гардонидани хизмати давлатии шаҳрвандӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи январи соли 2001 Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки воқеан ҳам сохтори нав дар низоми давлатдориамон мебошад.

Зарурияти ташкил намудани сохтори нав-Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат буд, ки самаранокии фаъолияти

хизматчиёни давлатӣ, малакаю маҳорати касбӣ ва салоҳиятнокии касбии онҳо ташаккул дода шавад, то онҳо дар шароити имрӯзаи инкишофи ҷомеа самарабахшии идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатиро таъмин карда тавонанд.

Бо мақсади дар амал татбиқ намудани Консепсияи сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи банди 2 фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008 Барномаи татбиқи Консепсияи сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009 -2016 таҳия гардида, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009 тасдиқ шуд. Санади мазкур механизмҳои татбиқ, марҳилаҳои татбиқ, иҷроқунандагон, банақшагирии номгӯи ҷорабиниҳо ва инчунин системаи ташкили мониторингу назорати иҷрои Консепсияро муайян менамояд.

Дар маҷмӯъ то имрӯз зиёда аз сад санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ карда шудаанд. Сол то сол шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа зиёд шуда, меъёру тартибҳои нав қабул мешаванд. Танҳо соли 2011 бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Қоидаҳои гузаронидани баҳодиҳии фаъолияти хизматчиҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон,

Қоидаҳои гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсия) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардида, бори аввал мавриди иҷро қарор гирифтанд.

Имрӯз вазифа ва мақсади асосии идораи давлатӣ дар ҳаёт татбиқ намудани меъёрҳои Конститутсия ва қонунҳои Тоҷикистон, таҳкими истиклолияти давлатӣ, густариши робита бо ҷомеаи шаҳрвандӣ буда, дар ин самт хизматчиёни давлатӣ рисолати худро анҷом дода меоянд.

Дар баробари дастовардҳо қайд кардан ба маврид аст, ки имрӯз идораи давлатӣ проблемаҳои зиёди ҳалталаб низ дорад.

Амалияи давлатдорӣ кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки амалисозии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии давлат дар назди ҷомеа бо салоҳиятнокии, донишу малакаи касбии хизматчиёни давлатӣ вобаста аст. Яъне дар идораи давлатӣ чи қадар хизматчиёни давлатӣ дорои донишу малака, маҳорат ва салоҳиятнокии касбӣ бошанд, ҳамон қадар фаъолияти хизмати онҳо самарабахш гардида, рушди ҳаматарафаю устувори давлат таъмин карда мешавад.

Аз ин хотир, мо бояд низоми муайяни идораи давлатиро ташкил диҳем, ки он аз ҳар гуна нуфӯз ва таъсири беруна озод бошад. Ба идораи давлатӣ ашхоси поквичдону мутахассисони варзидаи дорои маънавиёти баланд ва салоҳиятнокии касбӣ ҷалб карда шаванд, то онҳо ба манфиати халқу ватан хизмат карда тавонанд.

Ташкили шароит барои тайёр кардани кадрҳои илмӣ дар соҳаи идораи давлатӣ ва гузаронидани таҳқиқоти илмӣ дар ин самт, таҳияи барномаҳои таълимӣ барои курсҳои махсуси тақмили ихтисоси кормандони хадамоти кадрӣ бо мақсади аз ҳисоби онҳо тайёр намудани менечерҳои касбӣ оид ба идоракунии ҳайат, ташкили дарсҳои кушод, воҳӯрию маҷлисҳо барои донишҷӯёну хонандагон дар мавзӯҳои хизмати давлатӣ, одоб ва имичи хизматчиёни давлатӣ тадбирҳои мебошанд, ки ба самаранокии фаъолият ва ҷалби бештари ҷавонони омодашуда мусоидат менамоянд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил нишон медиҳад, ки барои баланд бардоштани нерӯи зеҳнӣ ва ақлонии хизматчиёни давлатӣ, инкишофи сармояи инсонӣ ва захираҳои инсонии хизматчиёни давлатӣ ташкили фақат курсҳои тақмили ихтисос дар заминаи Донишкадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ кифоя нест.

Барои афзоиши сармояи инсонӣ ва тақмили нерӯи зеҳнӣ ақлониро, салоҳиятнокии касбии хизматчиёни давлатӣ чунин маркази таълимию фарҳангии лозим аст, ки мутахассисони соҳаи идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ тайёр карда шаванд. Ҳамчунин мутахассисоне, ки имрӯз дар мақомоти марказӣ, маҳаллӣ ва худидоракунии маҳаллӣ фаъолият мекунанд ва аксарияти онҳо ихтисоси

омӯзгорӣ доранду аз нозуқиҳои илми идоракунии муосир огоҳии камтар доранд, курсҳои азнавтайёркунии касбиро хатм карда, донишу маҳорати касбии худро ба талаботи замон мутобиқ гардонанд. Бояд иқрор шавем, ки мо дар самти тайёркунии касбии хизматчиёни давлатӣ аз аксари давлатҳои пасошӯравӣ ақиб мондаем ва бояд оид ба ин масъалаи муҳими аҳамияти стратегидошта чораҳои мушаххас андешем.

Ҳамин тавр, метавон хулоса намуд, ки идораи давлатии Тоҷикистони соҳибистиқлол дар мушкилтарин давраи нооромӣ дар кишвар ва мавҷудияти мушкилоти фаровон дар ташаккули давлатдорӣ навини тоҷикон ба вучуд омада, марҳила ба марҳила ташаккул ва тақомул ёфтааст.

Адабиёт

1. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён. Душанбе, 2006. С.28.
2. Атаманчук Г.В. Государственное управления. – М., 2000.
3. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. – М.,1986.
4. Маҳмадов А.Н. Низои сиёсӣ ва ҷомеаи муосир. - Душанбе, 2003.
5. Маҳмадов А.Н. Тоҷикистон дар масири истиқлолият. - Душанбе,
6. Зокиров Г.Н. Давлат. Қисми I. Душанбе, 2012.
7. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. – Душанбе, 2015.
8. Зокиров Г.Н. Истиқлолияти сиёсӣ. – Душанбе, 2006.
9. Бунёди давлатдорӣ навин.- Москва: Радуница, 2002,- С. 23.
10. Санадҳои меърии ҳуқуқии хизмати давлатӣ. – Душанбе: Эҷод, 2009. - С.3
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» №678 аз 13 ноябри соли 1998.// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, №22.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар таҳрири нав, аз 5 марти соли 2007.

**РУШД ВА ТАЪСИРИ
ШАБАКАҲОИ ИҚТИМОӢ ДАР
ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ**

Юсупов Сӯҳроб Зафарҷонович - унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, омӯзгори кафедраи фанҳои ҷамъиятӣ ва ҳуқуқшиносии “Донишкадаи байналмиллалии Хучанд” – и Донишгоҳи байналмиллалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.

**РАЗВИТИЕ И ВЛИЯНИЕ
СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В
ГЛОБАЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ**

Юсупов Сухроб Зафарджонович – исследователь кафедры политических наук Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, преподаватель кафедры международных отношений Международный институт Худжанд, Международного университета туризма и бизнеса Таджикистана.

**DEVELOPMENT AND IMPACT
OF SOCIAL NETWORKS IN
THE GLOBAL CONTEXT**

Yusupov Suhrob Zafarjonovich – researcher of the department of Political Sciences Tajik State University of Law, Business and Politics, (teacher of the department of International Institute of International University of Tourism and Business of Tajikistan.

Калидвожаҳо: Интернет, шабакаҳои иқтимоӣ, амният, иттилоот, таҳдид, ҷаҳонишавӣ, компютер, шуури иттилоотӣ, ВАО, шабака, радикализм, экстремизм, терроризм, кибертерроризм, зехният.

EMAIL: suhrob.yusufov.1995@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи мубрам ва воқеии замони ҳозира - рушд ва таъсири шабакаҳои иқтимоӣ дар шароити ҷаҳонишавиро омӯзиш ва баррасӣ намудааст. Муаллиф паҳлӯҳои гуногуни ин масъаларо ҳаллу фасл ва баррасӣ карда, вобаста ба таҳлилу омӯзиши адабиёту сарчашмаҳои гуногуни илмӣ инкишоф, паҳншавии шабакаҳои интернетӣ ва таъсиру таҳдиди онҳоро ба шуури ҷомеа, бахусус ҷавононро ошкор ва муайян намудааст. Муаллиф дарҷ менамояд, ки дар давраи ҷаҳонишавӣ иттилоот мақом ва манзалати хосаеро касб менамояд. Иттилоот, ки сарчашма ва омилҳои асосии оғози тамоми фаъолиятҳои ҷомеаи онро ҳифз намудан, бахусус дар замони муосир барои ҳар давлату ҷомеа манфиатбахш аст. Воситаҳои ахбори оммавӣ (ВАО): матбуот, радио ва телевизион, махсусан интернет ва шабакаҳои иқтимоӣ дар ин миён мавқеи муҳим пайдо карда, дар давраҳои гуногуни ҳаёти иқтимоӣ муҳимтарин масоили давру замонро аз як тараф инъикос, аз ҷониби дигар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳанд. Имрӯзҳо тавачҷуҳи тамоми сохторҳои ҷамъиятӣ ба шабакаҳои ахбороти ҷаҳонии интернет вусъат меёбад. Тоҷикистон низ чун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ин тадбирҳо дар қанор буда наметавонад. Инро метавон дар мисоли қарору фармонҳои Президент ва Ҳукумати

Тоҷикистон тасдиқ кард. Ногуфта намонад, ки айни замон аъзоёни гурӯҳҳои мочароҷу ва дахшатафкан тамоми ҷаҳонро босамари хешро тариқи Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ вусъат мебахшанд. Киберҷиноятҳо рӯз аз рӯз тавсеа меёбанд, ки ин барои амнияти ҷомеаву минтақа таъсири бузурги манфӣ хоҳад расонд. Омӯзишу таҳлили мавзӯи мазкур саривақтӣ дониста шуда, аҳамияти назариявӣ амалӣ дорад. Муаллифи мақола вобаста ба андешаву фикрҳои олимону таҳқиқотчиёни ватаниву хориҷӣ, доир ба ҳаллу фасл ва пешгирии оқибатҳои манфии Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ тақлифу хулосаҳои худро ба хонанда пешниҳод намудааст.

Ключевые слова: Интернет, социальные сети, безопасность, информация, угрозы, глобализация, компьютеры, информационное сознание, МЕДИА, сеть, радикализм, экстремизм, терроризм, кибертерроризм, интеллект.

Аннотация. В этой статье автор исследует и обсуждает самые насущные и реальные проблемы современности - развитие и влияние социальных сетей в условиях глобализации на сознание молодежи. Автором были рассмотрены различные аспекты данного вопроса, а также в связи с анализом и изучением литературы и различных научных источников, проблемы, выявленные в связи с анализом и изучением литературы и различных научных источников, развитием, распространением интернет-сетей, их влиянием и угрозами на сознание общества, особенно молодежь. Автор отмечает, что в эпоху глобализации информация имеет особый статус и место. Информация, которая является источником и основным фактором для начала любой деятельности, важна для обеспечения ее безопасности, особенно в наше время. Средства массовой информации: пресса, радио и телевидение, особенно Интернет и социальные сети, играют важную роль в этом процессе, с одной стороны, освещая важнейшие проблемы времени на разных этапах общественной жизни, а с другой. Сегодня внимание всех общественных структур к глобальной информации и сети Интернет растет. Таджикистан, как член международного сообщества, не является исключением. Это можно подтвердить на примере указов и распоряжений Президента и Правительства Таджикистана. Следует отметить, что в настоящее время члены групп приключений и ужасов расширяют всю свою деятельность через Интернет и социальные сети. Киберпреступность растет, что окажет значительное негативное влияние на безопасность общества и региона. Изучение и анализ этой темы считается своевременным и имеет теоретическую и практическую значимость. Автор статьи, основываясь на мнениях отечественных и зарубежных ученых и исследователей, представил

читателю свои предложения и выводы по устранению и предотвращению негативных последствий использования Интернета и социальных сетей.

Keywords: Internet, social networks, security, information, threats, globalization, computers, information consciousness, media, network, radicalism, extremism, terrorism, cyberterrorism, intelligence.

Annotation. In this article, the author study and discuss the most pressing and real issues of our time - the development and impact of social networks in the context of globalization on the minds of young people. The author have addressed various aspects of this issue, and in connection with the analysis and study of literature and various scientific sources, problem, identified in connection with the analysis and study of literature and various scientific sources, the development, spread of Internet networks, their impact and threats on the consciousness of society, especially youth. The author note that in the era of globalization, information has a special status and place. Information, which is the source and the main factor in starting any activity, is important to protect its security, especially in modern times. Mass media: press, radio and television, especially Internet and social networks play an important role in this process on one hand, covering the most important issues of time at different stages of social life, and on the other. Today, attention of all public structures to the global information and Internet network is expanding. Tajikistan, as a member of international community, is no exception. This can be confirmed by example of decrees and orders of the President and the Government of Tajikistan. It should be noted that at present, members of adventure and horror groups are expanding all their activities through the Internet and social networks. Cybercrime is on rise, which will have a significant negative impact on the security of society and the region. The study and analysis of this topic is considered timely and has theoretical and practical significance. The author of the article, based on the opinions of domestic and foreign scientists and researchers, presented to the reader his suggestions and conclusions on solving and preventing the negative consequences of the Internet and social networks.

Сулху субот дар раванди бунёду нигоҳдошти давлатдории миллий яке аз масъалаҳои калидӣ маҳсуб мешавад. Дар замони муосир хавфҳои зиёде вучуд доранд, ки ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш оварда, таъсири худро ба тамоми сокинони сайёра мерасонанд. Имрӯз ҷаҳон ба як марҳилаи душвори сиёсӣ низой рӯ ба рӯ гардидааст ва ҳифзу ҳимояи амнияти озоиштигии давлатҳо дар меҳвари таваҷҷуҳ қарор гирифтааст.

Раванди ҷаҳонишавӣ ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиву илмӣ халқро давлатҳо таъсиргузор аст. Ягон давлат, ё худ миллат аз доираи таъсири ҷаҳонишавӣ истисно нахоҳад шуд. Давлатҳоро зарур аст, ки дар асри ҷаҳонишавӣ иттилоот робитаҳои судманди тарафайн дошта бошанд. Айни ҳол ва баҳусус дар давраи

чаҳонишавӣ иттилоот мақом ва манзалати хосаеро касб менамояд. Амният барои давлату миллат дар замони кунунӣ беш аз пеш проблемаи аввалиндараҷа маҳсуб доништа мешавад. Зеро беҳатарии ҷомеа - ин кафили бозғатимоди рушди давлат ва соҳоти мухталифи ҷамъият арзёбӣ мегардад.

Дар шароити кунунӣ, метавон оиди вусъати илму технологияҳо, густариши муносибатҳои сиёсии давлатҳову миллатҳо, ба вуқӯъ пайвастании шароитҳои нави омӯзиши илму навғониҳо, бархӯрди манфиатҳои гуногуни милливу давлатӣ, зиддият ва нооромии байни давлату миллатҳо бе ягон мамониат сухан кард ва ё фактҳои раднашавандаро гузошт. Ин ҳама маълумотҳову нишондотҳо аз тариқи интернет ва шабакаҳои маълумотрасон, ба монанди васоити ахбори омма, барномаҳои гуногуни шабакавӣ, татқиқотҳои илмии соҳавӣ ва сомонаҳои расмӣ соҳаҳои гуногуни илмӣ баррасӣ ва гузориш дода мешаванд.

Имрӯзҳо Интернет (дар мадди аввал шабакаҳои иҷтимоӣ) як ҷузъи чудонашавандаи ҳаёти ҷомеа ва маҳсусан қишри ҷавонон табдил ёфта, дар баробари дигар воситаҳои имкониятҳо ба майдони васеи муҳокимаи мушқилот, пешравӣ, дигаргуниҳои иҷтимоӣ, арзи шикоятҳои эҳсосот ба самтҳои маҳсус, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ саҳифаҳои расмӣ худро доранд, фикру андешаҳои гуногун (дар бисёр мавридҳо андешаҳои қабҳи худро низ дар доираи шабакаҳои иҷтимоӣ баён месозанд) табдил ёфтааст. Қисми зиёди қорбарони шабакаҳои иҷтимоиро қишри ҷавони ҷомеа (дар арсаи ҷаҳонӣ низ) ташкил медиҳанд. Ҷавонон истифодабарандаи қорбарони фаёли шабакаҳои ҷаҳонии интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ буда, қисми зиёди иттилоотро аз онҳо мегиранд, ки майдони фароҳи тарғиботӣ барои гурӯҳҳои гуногуни динӣ – ифротгаро ва террористӣ низ мебошад, ки бе мамониат тарғиботи худро роҳандозӣ менамоянд. Дар баъзе ҳолатҳо давлатҳое вомехуранд, ки истифодаи баъзе шабакаҳои иҷтимоӣ ё сомонаҳои интернетиро дар қаламрави мамлақати худ манъ кардаанд. Шабакаҳои иҷтимоӣ ва шабакаҳои умумиҷаҳонии интернет фазои васеи дастрасии озод ба гурӯҳи қалони одамони қорафта мебошад. Аз ин рӯ, душвории асосӣ сари он аст, ки шабакаҳои интернет фазои интиқоли босуръати иттилоот буда, сензура ва дигар шаклҳои назорат дар он дида нашуда, тамоми фаёлияти инсон дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба таври пинҳонӣ, бе маълум кардани шахсияти онҳо (дар фазои интернетӣ онро nickname мегӯянд) низ амалӣ мешавад. Ин амал ба истифодабарандагони он имконияти паҳн кардани маълумотҳои гуногун ва ё сир доштани шахсияти хеш дар ҷаҳони виртуалӣ кумак мерасонад.

Шабакаҳои иҷтимоӣ то рафт барнома ва уҳдадорҳои худро бештар намуда, ҳокимият ва ҳалқро ба ҳам пайваस्त менамояд. Вусъат ёфтани имкониятҳои ҷомеаи иттилоотӣ воқеияти истифодаи технологияҳои иттилоотиро дар раванди татбиқи ҳадафҳои сиёсӣ васеъ намуда, дар ин самт шакли маълуми муҳорибаи зерини “ҷанги иттилоотӣ” ва “ҷанги шабакавӣ” ҳамчун василаи амалӣ гардонидани ҳадафҳои сиёсӣ мавқеи устувор касб менамояд.

Гузашта аз ин, масъалаи таъмини гардиши иттилоот дар ҷомеа яке аз масъалаҳои муҳиме мебошад, ки аҳамияти амниятӣ дошта, бояд таҳти назорати қатъӣ қарор гирад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мавҷудияти мавҷи иттилоотии беназорат ва транзитӣ дар шароити муосир яке аз омилҳои муташанниҷ гардонидани вазъи иҷтимоию сиёсӣ дар кишварҳои гуногун гашта, ҳамчун аслиҳаи ҷанги иттилоотӣ васеъ мавриди истифода қарор дода шудааст [1, с.89].

Интернетӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ барои густариши бемайлони самтҳои гуногуни фаёлиятҳои давлативу ҷамъиятӣ, гурӯҳӣ, муаррифӣ намудани фарҳанг, маданият, урфу одатҳои милли қадриятҳои миллии ҳалқу давлат саҳми босазо гузошта истодааст.

Барои равобитаи байни инсонҳо Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ масоҳат ва сарҳадро аз байн бурдааст. Ҷомеа, новобаста аз он ки дар қадом бурҷи дунё ҳузур доштанишон, метавонанд бо ҳам дар муошират бошанд. Имрӯз шабакаҳои иҷтимоӣ ҷомеаи ҷаҳонро ба ҳам наздик кардааст. Шаҳрванди як кишвар метавонад дӯстони зиёдеро аз мамлақатҳои дигар пайдо созад ва бо онҳо дар робита бошад. Ин амалро ҷамъияти инсонии тариқи

шабакаҳои иҷтимоӣ ба монанди Whatsapp, Skype, Viber, messenger, Instagram, Telegram, X (Twitter), Чатрулетка ва ғайраҳо бе ягон мушкилӣ ба сомон мерасонанд. Яке аз шабакаҳои иҷтимоӣ хусусияти иттилоотидошта ин Facebook мебошад, ки дар он саҳифаҳои расмӣ телевизион ва радио, сомонаҳои расмӣ иттилоотдиҳанда ва гурӯҳҳои ғайрирасмӣ иттилоотдиҳанда вучуд дорад. Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ дорои имкониятҳои васеи илмӣ низ мебошад. Он аз истифодаи босамари инсоният вобаста аст. Дар он саҳифаҳои гуногуни илмӣ ба монанди забонамӯзӣ тариқи онлайнӣ, дарсҳои муассисаҳои гуногуни таълимӣ низ бо воситаи он низ бар гузор мегарданд. Бисёр семинарҳо ва конференсияҳои сатҳи ҷаҳонӣ тариқи шабакаи Zoom ба роҳ монда мешаванд, ки ин далели вусъали илму технология дар арсаи ҷаҳонист.

Истифодабарандагон ва фаъолият кунандагони ҷанбаҳои гуногуни интернетӣ сол аз сол зиёд шуда рафта истодааст, ки мо аз маълумотҳои ба даст омада пешниҳоди Шумо мегардонем. Тибқи маълумотҳои шумораи аҳолии қурраи замин моҳи ноябри соли 2022 ба 8 миллиард расид ва дар аввалҳои соли 2023 ба 8,01 миллиард. Зиёда аз 57 ҷисди аҳолии ҷаҳон имрӯз дар шаҳрҳои зиндагонӣ мекунад. Дар аввали соли 2023 истифодабарандагони телефонҳои мобилӣ ба 5,44 миллиард расид, ки ин 68 ҷисди аҳолии қурраи заминро дар бар мегирад (ин шумора дар соли 2020 5,19 миллиард нафарро ташкил медод). Айни замон дар дунё 5,16 миллиард нафар ба интернет пайваست ва дастрасӣ доранд, ки 64,4 ҷисди аҳолии оламро ба инобат мегирад (дар соли 2020 ин шумора 4,5 миллиард нафарро ташкил менамуд). Толор (аудитория) – и шабакаҳои иҷтимоӣ ба 4,76 миллиард нафар расидааст, ки қариб 60 ҷисди аҳолии қурраи заминро ташкил медиҳад (соли 2020 3,8 миллиард).

Дар баробари ин, истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ аз ҷониби баъзе сомонаҳои паҳш гардида истодаанд, ки мо қисмате аз онро ба самъи Шумо мерасонем. Мувофиқи маълумотҳои апрели 2023 2,98 миллиард нафар аҳолии ҷаҳон Facebook-ро истифода мекунанд. Шумораи истифодабарандагони Instagram дар соли 2023 зиёда аз 1,6 миллиард, аз онҳо YouTube зиёда аз 2,5 миллиард нафарро ташкил менамояд. [2]

Ҷомеаи иттилоотӣ ҷомеаи насли нав аст. Коршиносони соҳа изҳор менамоянд, ки технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ яке аз омилҳои муҳиме мебошад, ки дар рушди ҷомеаҳои асри XXI таъсири амиқ мерасонанд. Таъсири онҳо ба тарзи ҳаёти одамон, қору таҳсили онҳо, ба муносибати мутақобилаи давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ хеле афзун мегардад [3, с.154]. Иттилоот имрӯз ба сифати арзиши қиматтарин баромад менамояд ва яке аз соҳаи фойданоки фаъолияти иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Бидуни раванди коммуникатсия ба даст овардани иттилоот ғайриимкон аст.

Бояд қайд кард, ки мо дар раванди фазои ҷаҳонишавӣ ва навоариҳои хангуфт қарор дорем. Ҳар яке аз ҷомеа (махсусан кишри ҷавоно)-ро лозим аст, ки аз фарҳанги истифодабарии техникаву технологияи ҳозиразамон бохабар ва ҳамқадами замон бошад.

Таҳлилҳои нишон доданд, ки дар Тоҷикистон низ шумораи муштариёни алоқаи мобилӣ ва шабакаи Интернет рӯз аз рӯз меафзоянд. Дастрасӣ ба интернет ва фазои иттилоотии шабакавӣ рӯз то рӯз фарох ва осон гардида истодааст. Шабакаҳои иҷтимоӣ дар ҳоли густариши муназзам қарор доранд, ки онро аз зиёдшавии шумораи истифодабарандагони он пай бурдан мумкин аст. Дар ин росто, бояд гуфт, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба вакилони Маҷлиси Олӣ ва тамоми мардуми кишвар, ки дар таърихи 21-уми декабри соли 2021 ба амал омад, чунин изҳори назар карданд: “Агар шумораи муштариёни алоқаи телефонӣ соли 1991 ҳамагӣ 277 ҳазор нафарро ташкил карда бошад, пас дар соли 2021 шумораи танҳо муштариёни алоқаи телефони мобилӣ ба беш аз 8 миллион нафар расидааст. Ҳоло истифодабарандагони шабакаи интернет дар кишвар зиёда аз 4,2 миллион нафарро ташкил медиҳад” [4]. Гуфтан ба маврид аст, ки дар Тоҷикистон интернетро ба истифодабарандагон ширкатҳои “Тоҷиктелеком”, “Интерком”, “Телекомтехнолоҷи” ва дигар ширкатҳои мобилӣ таъмин мекунанд. Мушкилии асосӣ дар Тоҷикистон суръати суст ва нархи гарони интернет мебошад ва ин қазия сол аз сол роҳи

ҳалли худро ёфта истодааст. Нархгузори интернетӣ коҳишёфта ба муштариёни дохилӣ шароитҳову имкониятҳои муфид пеш омада истодааст.

Дар шароити кунунӣ интернет ба дараҷаи олии рушд кардааст, ки ҳар як истифодабаранда метавонад бо ёрии барномаҳои гуногуни шабакавӣ, ба шабакаҳо пайваст шуда ва онро идора ва назорат намояд. Айни ҳол дар ҷаҳон системаи шабакавии компютерӣ вучуд дорад, ки зиёда аз 80 ҷисди иттилоотӣ ҷаҳон тариқи шабакаи интернетӣ ба он пайваст гардидааст. Ба шабакаҳо пайваст кардани компютерҳо сабаб ва аҳамияти хосаи худро дорад. Масалан, барои интиқоли босуръати мавод ва маълумотҳои зарурӣ, ки ин гуна маълумотҳо метавонанд хусусияти ҳам илмӣ ва ҳам иттилоотӣ дошта бошанд аз ҷои нишаст тариқи почтаҳои электронӣ (мактубҳои E-mail ва ғайраҳо), ва дигар шабакаҳои иҷтимоӣ, ки хусусияти интиқоли мактуб ва файлҳоро дорост равона намуд. Имкониятҳои мазкур қор ва фаъолияти қишрҳои гуногуни ҷомеаро осон ва хеле муфид намудааст.

Дар ин раванд боят иттилооти махсусро ба шумо пешниҳод бояд намуд, ки оғози дастрасӣ ба интернет дар Тоҷикистонро аз соли 1995 медонанд, ки «САДА» (Агентии оид ба рушди ОМ) хизматрасонии почтаи электрониро шурӯъ намуд. Таҷдиди дубораи он ба 23-юми декабри соли 1998 рост меояд. Дар ин сана интернетсервис - провайдери «Телеком технологӣ» расонидани оммавии интернетро сар кард, ки аввалин провайдери интернетрасон ба ҳисоб меравад. Тадричан шумораи онҳо афзуда истодааст, яке аз онҳо сервис провайдери «Saturn» мебошад, ки айни ҳол хеле ҳам серталаб аст. Ҷамъияти тоқикон аз дастоварди мазкур ва навгонии илмиву техникӣ бо маром ва назаррас истифода намуда истодааст, ки теъдоди онҳо ба миллион нафар расидааст. Воқеан тараққиёти феълӣ илму технология барои осон намудани вазифаҳои душвори соҳавӣ саҳми худро расонида истодааст. Ба монанди равон намудани мактубҳо, тариқи почтаи электронӣ, сӯхбати дӯстона ба роҳ мондан ва бо ёру дӯстон ва хешу таборони дар хоричи мамлакатбуда бо воситаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғайра имконпазир гардидааст. Аз ВАО бошад, оҷонсии иттилоотӣ бештар хубтар интернетро барои хабаррасонӣ ва робита бо ҷомеа дарк намудаанд.

Яке аз қисматҳои паҳн намудани иттилоот дар интернет ин шабакаҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Шабакаи мазкур соли 1995 сохта шуда, вале расман солҳои 2003-2004 ба фаъолият шурӯъ намуд. Бояд қайд намуд, ки сомонаҳои интернетӣ, махсусан шабакаҳои иҷтимоӣ силоҳи муҳими таъсиррасонӣ ба мафкураи одамон аст, ки онро наметавон бо чизи дигар муқоиса намуд. Дар шароити кунунӣ ҷанги иттилоотӣ, ки дар як вақт ҳам хабари воқеӣ ва ҳам хабари дурӯғ аз ҷониби сомонаҳои интернетӣ, ки истифодабарандагони он барои манфиатҳои гуногуну ғаразнок ва ё мақсадноки худ равона месозанд ва дар тамоми шабакаҳои иҷтимоӣ барои ҳалалдор сохтани амнияти миллӣ ва ҳам ҷамъиятӣ равона мегарданд дар ҳақиқат хатарзо мебошанд. Аз ин лиҳоз дар баъзе мамлакатҳо аврупоиву Осиё якҷанд шабакаҳои иҷтимоиро манъ фа истифодаи онро дастнорас кардаанд. Ба ин мисол оварда метавонем, ки Ҷумҳурии Мардумии Чин моҳи апрели соли 2024 дар қаламрави мамлакаташ истифода ва фаъонокии шабакаҳои иҷтимоии Whatsapp, Telegram ва Tik-Tok-ро қатъиян манъ намуд. Ба ин сабаб ҳукумати мамлакатаи болозикр “ба амнияти миллӣ ва давлатӣ хатнок” гуён баҳо додааст.

Ҳоло инкишофи хеле босуръат ва васеъ шудани доираи хизматрасониҳо дар интернет назорат карда мешавад. Намудҳои нави хизматрасонӣ ба миён омада хеле зуд паҳн мегарданд:

- рӯзнамаҳои электронӣ, маҷаллаҳои мултимедиавии электронӣ;
- барномаҳои телевизионӣ ва радиой, ки тариқи онлайнӣ ба воситаи интернет паҳн мешаванд;
- онлайн конференсҳо;
- хариди китобҳои электронӣ ва интернет мағозаҳои китобфурушӣ;
- гузаронидани дарсҳои онлайнӣ тариқи интернет;
- семинар ва машваратҳои сатҳи минтақавӣ ва байналхалқии онлайнӣ

- бозиҳои гуногуни интернетӣ (ки қишри ҷавонон ба он хеле дода шудаасн ба монанди Soccer, GTA, Strihgk, pubG ва ғайраҳо)
- мағозаҳои шабакавӣ
- бозиҳои шакли қимордошта (ба монанди Give) ва ғайраҳо.

Тоҷикистон низ чун ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ин тадбирҳо дар қанор нест. Инро метавон дар мисоли қарору фармонҳои Президент ва Ҳукумати Тоҷикистон тасдиқ кард. Аз ҷумлаи онҳо, фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои таъмин намудани дастрасӣ ба шабакаҳои ҷаҳонии иттилоотӣ» (аз сентябри соли 1999 № 1347), фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 5 ноябри соли 2003 №1174), фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Концепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 7 ноябри соли 2003 №1175), фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Концепсияи давлатии сиёсати иттилоотӣ» (аз 30 апрели соли 2008 №451), фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-уми апрели соли 2008 «Дар бораи Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣ» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2011 оид ба «Концепсияи ташаккули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошанд, ки мақомотҳои масъул дар талоши пиёда кардани онҳо ҳастанд.

Ба таври табиӣ ва оммавӣ, тадриҷан роиҷ шудани шабакаи ҷаҳонии интернет яке аз ҷузъҳои таркибии сиёсати ҷаҳонӣ гардидааст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 30-уми апрели соли 2008 №451 қарор дар бораи «Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣ»-ро қабул кард, таъя ба интернет ва истифодаи васеи он дар фаъолияти сиёсати дохилӣ ва ҳам хориҷии давлат ва ҳукумат баҳри ҳифзи манфиатҳои миллӣ яке аз самтҳои афзалиятнок ва стратегиро касб намуд. [6]

Дар ин раванд интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ дар Тоҷикистон дар марҳилаи руш ва нумӯи беандоза густариш ёфта истодааст. Солҳои охир системаи иттилоотии кишвар, ки тамоми сохторҳои гуногуни давлативу хусусии хусусияти иттилоотӣ дошта дар интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ саҳифаи расмӣ худро дорост. Ин нишондиҳандаи он аст, ки равандии иттилоотнокии мардум низ вусъат ёфта истодааст. Дар ин росто мо бояд якҷанд маълумотҳои заруриро пешниҳод намоем. Дар оғози соли 2023 истифодабарандагони интернет дар Тоҷикистон аз 4,1 млн нафар бештар мебошанд. Моҳи январи соли 2023 истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дар қаламрави мамлакат зиёда аз 1,1 млн нафарро ташкил намудааст. Мавҷуд будани сомонаҳои расми вазорату идораҳо, мақомотҳои расмӣ вилояту шаҳрҳо, аз маъруфияти шабакаҳои иҷтимоӣ ва почтаи электронӣ шаҳодат медиҳанд. Ба назар мерасад, ки акнун интернет чун воситаи алтернативии иттилооти оммавӣ, ҷойгоҳи махсуси худро пайдо намудааст. Аксарияти расонаҳои, ки хислати умумимиллӣ доранд, ҷалби муштариёни худро аз ин восита мечӯянд. Махсусан сомонаҳои машҳури Instagram, Telegram, Tik Tok, YouTube, ки истифодабарандагони он бениҳоят зиёд мебошанд, ҳамчун як воситаи машҳур шудан ва ба даст овардани маблағ гаштааст. Расонаҳои хабарӣ ба шурӯи сомонаҳои худӣ пардохтанд. Инро метавон дар мисоли ҳам расонаҳои ҳукумативу ҳам ғайриҳукуматӣ дид. Дар муқобили радиову телевизион ва матбуот ба ҳайси алтернативаи дастрасӣ ба иттилоот зухур намудани интернет ба мавқеи онҳо таъсири амиқ гузошт ва водор намуд, ки аз имкониятҳои он истифода баранд.

Мубаллиғони маҷозӣ, ки дорои малакаҳои хуби боваркунонӣ, ҳавасмандсозӣ ва ҷалбкунӣ мебошанд, аз усулҳои қорбарии фардӣ васеъ истифода бурда, доираи ҷонибдорони худро густариш медиҳанд. Таҷриба ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар аксарияти кулли мавридҳо ҷалби ҷавонон маҳз тавассути шабакаҳои интернетӣ сурат гирифта истодааст. Яъне, маҳз шабакаҳои иҷтимоӣ майдони мусоиди гуфтугузори мубаллиғон гашта, фаъолияти гурӯҳҳои ифротӣ бо ҳамин васила таъмин гашта истодааст. Воқеан ҳам, маҳз тавассути тағйири дарк ва шуури ҳанӯз комил ташаккулнаёфтаи наврастони ҷавонон бо роҳи гуфтугӯи мустақими маҷозӣ ва таъсиррасонӣ ба рӯҳу равони

онҳо мубаллиғону аъзои ин ҳаракатҳои иртиқойи ҷонибдорони ғоявии худро “коркард” мекунанд. [1, с.86]

Ноғуфта намонад, ки таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон махсусан барои ҷавонон хеле ва хеле назаррас мебошад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як баромадашон нисбат ба ҷавонон назари хоса менамоянд. Дар Паёми Президенти кишвар, ки санаи 22-юми декабри соли 2016 ба тамоми мардуми шарифи Тоҷикистон ироа гардид, аз ҷумла чунин омадааст: “Ҷавонон бояд аз ҳама кишрҳои ҷомеа бештар ғайб бошанд, ташаббусҳои созида пешниҳод намоянд, рамзи давлатӣ, муқаддасоти миллӣ ва дастовардҳои истиқлолиятро ҳифз кунанд, дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии Тоҷикистони азиз бо дасту дили гарм ва нерӯи бунёдгара на ширкат варзанд, амнияти давлат ва шарафу номуси ватандориро ҳимоя карда, худро аз ҳама хавфу хатарҳои номатлуби ҷаҳони муосир эмин нигоҳдоранд ва парчамбардори ин сарзамин, марзу бум ва кишвари муқаддасамон бошанд” [7].

Ҳаминтавр, дар асоси таҳлилу баррасии адабиёту сарчашмаҳои илмӣ мо ба чунин хулоса расидем, ки:

1

Дар шароити имрӯза интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ фазои хело фарохро соҳиб гаштааст, ки ҳаёти ҷомеаро бидуни он тасаввур карда наметавон. Зеро 5,16 млрд аҳолии Замин аз интернет ва 4,76 млрд аз шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мебаранд;

2

Дар муассисаҳои таълимии мамлакат ҳатман дарс ва корҳои фаҳмондадихӣ аз фарҳанги истифодабарии интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ баргузор карда шаванд. Зеро чихелеки дар боло дарҷ намудем, фазои интернетӣ пур аз маълумотҳои зарарсон ва ғайбанд аст.;

3

Дар бисёр мавридҳо гурӯҳҳои муташаккили ҷиноӣ террористӣ аз шабакаҳои иҷтимоӣ истифода намуда ҷавонро ба коми худ мекашанд. Аз ин лиҳоз ҳисси ватандустӣ, ҳуввияти миллӣ, зиракии сиёсӣ ва дуст доштани лоштани манфиатҳои миллӣ ҷамъиятиро ба ҷишри ҷомеаи ҷавонон омузонд.;

4

Ҳамчунин баланд бардоштани маърифати сиёсӣ, динӣ, мазҳабии ҷомеа ба манфиати кор аст.;

5

Дар замони ҷаҳонишавӣ ва иттилоот баҳри рушди босуботи давлатдорӣ, суботи сиёсӣ, амнияти миллӣ минтақавӣ моро зарур аст, ки ҷаҳони фикрӣ зеҳнӣ ва ҳам иттилоотиро бо маълумоти созида пур ва васеъ намоем, яъне дар “ҷанги иттилоотӣ” ва “ҷанги шабакавӣ” мо низ ҳамчониба ғайб бошем.

6

Барои амният ва ҳифзи шуури зеҳнии ҷавонон, волидон бояд дар баробари ба дастии онҳо телефонҳои мобилӣ, планшет, нутбук гирифта додан, аз дохили танзимоти таҷҳизотҳои мазкур функцияҳои зарурӣ, ки бояд аз синни 18 сола поён ба сомонҳои ғалату мамнуъ дохил шуданашон мумкин нест, ғайб созанд.

7

Ҷомеаи шаҳравдон, махсусан ҷавонон бояд дуруст дарк намоянд, ки ба манфиатӣ ё беманфиату зарарсон будани интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ аз истифодаи онҳо вобаста мебошад.

Адабиёт

1. Хидирзода М. У. Ҷанбаи аксиологӣ дар омӯзиши масъалаҳои амнияти миллӣ. – Душанбе, 2020. – 99 с.

2. The changing world of digital in 2023 <https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/> санаи мурочиат 05.03.2024 (маводи электронӣ).

3. Мухаммад А.Н., Сафарализода Х. Қ. Амнияти миллӣ. Воситаи таълимӣ. – Душанбе, 2019. – 226 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. 21.12.2021 ш. Душанбе (маводи электронӣ). www.president.tj (санаи мурочиат 09.01.2022)
5. Исследователи определили медиа предпочтения населения РТ <https://zerkalo.tj/news/120-issledovateli-opredelili-mediapredpochteniya-naseleniya-rt.html> санаи мурочиат 05,03,2024 (манбаи электронӣ).
6. Барномаи татбиқи концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://khadamotialoqa.tj/737/> (санаи мурочиат 07,02,2024) (манбаи электронӣ).
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. 22.12.2016 ш. Душанбе (маводи электронӣ) www.president.tj (санаи мурочиат 09.01.2022)
8. Ятимов С. “Равоншиносии ҷамъиятӣ ва амнияти ҷамъиятӣ” (дар доираи шуури муқаррарӣ)// Ҷумҳурият, 7 апрели соли 2016. №67 (22889).
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. 26.12.2019 ш. Душанбе (маводи электронӣ) www.president.tj санаи мурочиат 10.01.2022.
10. Мухаммад А.Н. Терроризм ҳамчун зухуроти номатлуби ҷомеа. Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқовимат бо терроризм, ифротгароии динӣ ва радикализми сиёсӣ (мизи мудаввар). – Душанбе, 2018. – 115 с.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. 26.01.2021 ш. Душанбе (маводи электронӣ) www.president.tj (санаи мурочиат 11.01.2022).

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
<p>1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад.</p> <p>2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии majala.dbsst@gmail.com мефиристад.</p> <p>3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com</p> <p>4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишурдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй).</p> <p>5. Ҳачми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ҷ. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, чадвалҳо ва расмҳо.</p> <p>6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, чап -3 см.</p> <p>7. Чадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд.</p> <p>8. Барои чадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд.</p> <p>9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.</p> <p>10. Нохунақҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд.</p> <p>11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.</p> <p>12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунақ ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.</p> <p>13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.</p> <p><i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ қўтоҳ намояд.</i></p>	<p>1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.</p> <p>2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Борбад 48/5, E-mail: majala.dbsst@gmail.com;</p> <p>3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com</p> <p>4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).</p> <p>5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).</p> <p>6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.</p> <p>7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с. 77].</p> <p>8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.</p> <p>9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).</p> <p>10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-».</p> <p>11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.</p> <p>12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими</p>

	<p>буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.</p> <p>13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.</p> <p><i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i></p>
<p>ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА</p>	<p>ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудихо баргардонида мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии majala.dbsst@gmail.com хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф қоркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: majala.dbsst@gmail.com</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>
<p>ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА</p>	<p>ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ</p>
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ҲУҚУҚ ВА ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарриз соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати микдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи қорӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дувум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди қоркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА И ПРАВА» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлекцией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать;

<p>дошта бошанд).</p> <p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо такроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>
---	--

Шакли электронии маҷала дар сомонии
www.ilm.iutet.tj ҷой дода шудааст

Электронная версия опубликована
на сайте www.ilm.iutet.tj

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Қудратов Некруз Абдунабиевич
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Котиби масъул:
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Қудратов Некруз Абдунабиевич
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ответственный секретарь журнала:
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ба чопаш 22.09.2024 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60x84 1/8. Қоғози офсетӣ.
Қузъи чопӣ 10,81. Адади нашр 100 нусха.

«Соҳибкор»,
ш. Душанбе, х. Борбад 48/5
